

ВНЗ «НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ»

*НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРАЦІ І ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ*

**Суспільно-науковий проект
«Духовні цінності українського суспільства
у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я»
(2001-2015)**

Патріотизм у системі сучасних суспільних цінностей

XV НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

Київ 2016

УДК 082+2+3
ББК 60+86
П - 20

Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу
ВНЗ «Національна академія
управління» заборонено

Патріотизм у системі сучасних суспільних цінностей : матеріали XV науково-практичної конференції. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2016. – 188 с.

ISBN 978-966-8406-95-9

У збірці представлені матеріали учасників XV науково-практичної конференції «Патріотизм у системі сучасних суспільних цінностей», проведеної 14 травня 2015 р. у рамках суспільно-наукового проекту «Духовні цінності українського суспільства у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я». Організатори конференції: ВНЗ «Національна академія управління», Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

Редакційна колегія: Єрохін С. А., д.е.н., професор
Осічнюк Ю. В., д.філос.н., професор
Чугаєнко Ю. О., д.і.н., професор
Єрмошенко М. М., д.е.н., професор
Матвійчук В. К., д.ю.н., професор
Ільчук Л. І., к.політ.н, доцент
Привалко Т. В., к.і.н.

Рекомендовано до друку вченою радою ВНЗ «Національна академія управління» (протокол № 1 від 28.01.2016 р.) і вченою радою Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України (протокол № 1 від 04.01.2016 р.).

Упорядник: Привалко Т. В.

УДК 082+2+3
ББК 60+86
П - 20

© ВНЗ «Національна академія управління», 2016

ISBN 978-966-8406-95-9

ЗМІСТ

Пленарне засідання

Смолянук В. Ф. Національні інтереси України: проекція патріотизму чи політична мантра?.....	7
Митрополит Білоцерківський і Богуславський Августин (Маркевич). Патріотизм у світлі християнського морального закону.....	11
Кардинал Любомир Гузар. Батьківщина і ставлення до неї у розумінні богослов'я.....	22
Ільчук Л. І. Громадянське суспільство у патріотичному вимірі.....	24
Протоієрей Павло Мельник. Демократія та її значення для суспільства в контексті первородного гріха.....	28
Муфтий України шейх Ахмед Тамим. Патріотизм в полікультурному обществі.....	30
Отець Віталій Безшурий. Християнський патріотизм.....	32

Поняття «патріотизм»

у внутрішньо- та зовнішньополітичному вимірах

Чугаєнко Ю. А. Патріотизм и национализм: общее и различие.....	35
Тупчієнко Л. С. Патріотизм у системі смисложиттєвих цінностей.....	38
Гордієнко М. Г. Зовнішня агресія як фактор індукції патріотизму.....	40
Горобець О. М. Громадська активність українців у Польщі як прояв патріотизму.....	44
Дубров Я. О. Суспільно-резонансні феномени в Україні та їх експлікація в контексті патріотизму.....	46
Поддубна Я. Деякі аспекти інформаційної війни в сучасній Україні.....	48
Давиденко О. Г. Ціннісна свідомість українського суспільства як об'єкт інформаційної агресії.....	50
Подвальний Е. С., Слинько А. А. Расширение сферы «неевклидовой политики» в современном мире.....	52
Зозуля О. С. Боротьба за почуття громадян як основоположна функція Міністерства інформаційної політики України.....	54
Мандзюк В. Политический слоган как средство воздействия на массовое сознание избирателей.....	56
Слинько Е. А. Характеристика политического процесса в научном дискурсе.....	58
Романова Е. А. Генезис политического либерализма: понятие и представления.....	62
Лозниця С. А. Приналежність до нації: політика держав у пошуку єдності.....	65

Полянчук Т. В. Суб'єкти и об'єкти національної політики: теорія вопроса.....	67
Коляда В. Скінхеди: патріоти чи антипатріоти.....	71
Камінник І. С. Патріотизм і корупція: політологічний аспект.....	72
Співак А. Волонтерський рух у суспільно-політичному житті України.....	74
Худак А. Громадські організації в суспільно-політичному житті України..	75
Слободян О. Ф. Мілітарні традиції України як джерело патріотизму.....	77
Деточка О. Д. Уявлення військовослужбовців про патріотизм та їх готовність захищати Батьківщину.....	78
Шевчук О. В. Сучасний стан військово-патріотичної роботи у Збройних Силах України.....	80
Єфімова В. В. Шляхи покращення військово-патріотичного виховання військовослужбовців та членів їхніх сімей у сучасних умовах.....	82
Орешева Д. Р. Модели разоружения на европейском пространстве конца XIX – начала XX века.....	84
Митяева Е. Н. Проблемы повышения эффективности местного самоуправления.....	88
Павлище Д. Діяльність органів місцевого самоврядування в контексті формування патріотизму місцевої громади (на прикладі смт. Громадка, Польща).....	90

Формування патріотизму в культурно-освітньому просторі

Лопушинський І. П., Ковнір О. І. Шляхи реалізації патріотичного виховання через призму Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді.....	93
Шевченко М. М. Соціально-ціннісний зміст загальнокультурних компетенцій магістрів державного управління.....	95
Устинова Н. В. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді як запорука формування базових якостей особистості.....	97
Бойко С. М. Українознавче наповнення змісту навчання в системі освіти України як основа національно-патріотичного виховання підростаючого покоління.....	99
Газізова О. О. Актуальність шкільного курсу «Українознавство» для формування патріотизму сучасної молоді.....	102
Бабушка Л. Д. Патріотизм як базовий архетип сучасного суспільства....	104
Вознесенська О. Л. Медіавізуальні образи у формуванні патріотичних почуттів особистості.....	105
Череповська Н. І. Патріотизм молоді в умовах інформаційної війни.....	107
Коваль Р. В. Критичне осмислення медіавпливів: якісна складова патріотизму молоді.....	109
Букія О. В. Маніпулятивний компонент у висвітленні патріотичної тематики в ЗМІ та його вплив на неповнолітніх.....	111
Нікітіна І. В. Гендерні особливості мотивації виховання патріотизму в студентському віці.....	112

Смольська Л. М. Одухотворений прагматизм в освіті як патріотичний напрям українського соціального дизайну.....	114
Дмитрієва А. Патріотична символіка як засіб національної самоідентифікації української молоді.....	116
Срібна М. А. Формування патріотизму в Спілці української молоді.....	117
Гороховська А. Історичні витоки сучасного патріотизму.....	120
Мороз К. Розвиток сучасних національних музичних традицій.....	121
Топилко О. В. Музейний театр як інтерактивний метод патріотичного виховання.....	123
Горовий А. В. Осягнення історичних витоків патріотизму через музейні студії.....	125
Дворніцька Л. В. Вплив поезій Тараса Шевченка на патріотичне виховання сучасної молоді.....	127
Зубрицький М. Є. Патріотизм у творах Івана Франка.....	129
Дикарева Л. Ю. Особливості світосприйняття українців на прикладі лексеми <i>вороженьки</i>	131
Железняк Н. М. Асоціативний потенціал концепту <i>дім</i> у структурі лексико-семантичного поля «українська ментальність».....	133
Тургенєва О. Ю., Харченко І. С. Патріотизм у контексті неукоріненого буття.....	137
Горобець Н. О., Колесникова Л. В. Православ'я і Церква в системі цінностей сучасного суспільства.....	139
Присухін С. І. Поняття «батьківщина» в неотомістських інтерпретаціях св. Івана Павла II (за книгою «Пам'ять і ідентичність»).....	141
Новікова І. Е. Трансформація інституту Церкви в процесі розвитку фінансово-кредитної сфери на теренах України пореформеного періоду.....	143
Чура О. В. Спад соціально-економічного розвитку Львова як підґрунтя патріотичного ренесансу у роки перебудови: за матеріалами службової статистики.....	145
Чура В. І. Історичний дискурс Комуністичної партії України як чинник відновлення національного патріотизму наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ століття.....	147
Привалко Т. В. Формування наративних джерел з історії протестних акцій в Україні кінця 2013 – початку 2014 років.....	149

**Соціальна справедливість: основні форми
та їхній вплив на ставлення до держави**

Ільчук Л. І. Соціальна справедливість: основні форми та її вплив на ставлення до держави.....	152
Давидюк О. О. Актуальність розвитку соціально-економічних підприємств для працевлаштування осіб, нездатних конкурувати на ринку праці.....	155
Чуруксаєва Т. С. Справедлива винагорода за працю як визначальний принцип соціальної справедливості.....	158

Монастирська Г. В. Гідна зарплата – домінанта соціальної справедливості.....	160
Тарасюк О. П. Нова парадигма соціальної підтримки в системі розвитку соціально-економічних відносин.....	162
Рапаєва М. В. Молодіжна житлова політика в Україні як складова соціальної справедливості: перспективи і реалії.....	164
Стучинська Н. П. Засади формування цілей у сфері економічної безпеки.....	166
Сказко Ю. А. Зменшення обсягів готівкового обігу в Україні як засіб попередження вчинення розбійних нападів на банківські установи та інкасаторів.....	168
Олійник С. М. Реадмісія осіб на шляху до євроінтеграції.....	170
Поляк Н. О. Соціальна справедливість захисту безробітних в контексті міжнародних соціальних норм.....	173
Самерханова З. В. Соціальна справедливість у рамках Концепції загального добробуту: виклики для України.....	175
Болюбах В. В. Діяльність центрів обліку щодо реєстрації бездомних осіб.....	176
Барабаш Ю. Ю. Оптимізація механізму соціального замовлення у сфері соціальних послуг.....	179
Петренко Ю. М. Волонтерська діяльність як вимір громадянського суспільства.....	181
Ковриженко Л. О. Економічний патріотизм як основа національного відродження.....	183

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

В. Ф. Смолянюк*

НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ: ПРОЕКЦІЯ ПАТРІОТИЗМУ ЧИ ПОЛІТИЧНА МАНТРА?

Українське законодавство визначає, що національні інтереси – це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні й духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток. Визначення Україною власних національних інтересів фактично синхронізоване у часі з проголошенням державної незалежності. При цьому необхідно наголосити на складності, суперечності, історичній інертності теоретичного формулювання національних інтересів України та створення дієвих механізмів їх практичної реалізації.

Постанова Верховної Ради України від 02.07.1993 р. «Про Основні напрями зовнішньої політики України» ввела в нормативно-правову лексику поняття «національні інтереси України у сфері міжнародних відносин». Документ визначив три основні групи таких інтересів: стратегічні та геополітичні інтереси, пов'язані із забезпеченням національної безпеки України та захистом її політичної незалежності; економічні інтереси, пов'язані з інтегруванням економіки України у світове господарство; регіональні, субрегіональні, локальні інтереси, пов'язані із забезпеченням різноманітних специфічних потреб внутрішнього розвитку України.

На другому році незалежності така лаконічність у визначенні національних інтересів могла бути якщо не виправданою, то, принаймні, поясненою досить високими темпами формування основ політичної незалежності, коли ескізне проектування першочергових засад державності було основним способом інформування світу про себе.

Конституція України від 28.06.1996 р. окремого положення (розділу, статті) щодо національних інтересів України не містила.

Вагомим кроком уперед стала Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, затверджена постановою Верховної Ради України 16.01.1997 р. Документ уперше артикулював національні інтереси України (загальною кількістю 9), які відображали «фундаментальні цінності та

* д.політ.н., професор, завідувач кафедри політології і соціології Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

прагнення Українського народу, його потреби в гідних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення».

Безумовна цінність Концепції полягає у вивищенні на державний рівень базових понять суспільства, що обрало демократичний шлях розвитку. Головними з них, як свідчить досвід успішних держав, є «громадянське суспільство», «права і свободи людини», «національна злагода», «нація» (у нашому випадку українська), «ринкова економіка» тощо. Об'єктивно слід визнати: національні інтереси України у версії 1997 р. звучали надто загально. Їм не вистачало конкретики, тим більше систематизації (за сферами, ресурсами, суб'єктами виконання). Виправданням міг бути 5-й рік незалежності, коли давалася взнаки як недосконалість державних органів, так і вади їх інформаційного та інтелектуального забезпечення.

Закон України від 19.06.2003 р. «Про основи національної безпеки України» містив цільову статтю – «Пріоритети національних інтересів», до яких було віднесено:

- гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів;
- захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України;
- зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві;
- забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України;
- створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;
- збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку;
- забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів;
- розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення;
- інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір та євроатлантичний безпековий простір (у 2012 р. теза про «євроатлантичний безпековий простір» була вилучена, у 2015 повернута);
- розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України.

Наступним офіційним доповненням до тематики національних інтересів стала **Стратегія національної безпеки України**, затверджена Указом Президента України від 12.02.2007 р. Документом уведено в обіг дещо нове словосполучення – «життєво важливі національні інтереси України», яких знову ж таки налічувалося 10. Більша частина інтересів, виписаних на сторінках

Стратегії, змістовно співпадають з інтересами, законодавчо визначеними у 2003 році. Водночас зазвучали нові моменти, продиктовані особливостями поточної боротьби різних гілок влади та політичних сил. Такими новими «життєво важливими» інтересами стали:

– «соборність держави на основі консолідації усіх територіальних громад, суспільних верств, етнічних груп навколо цінностей незалежного, вільного, суверенного і демократичного розвитку єдиної України»;

– «удосконалення механізмів реалізації конституційного принципу розподілу влади на законодавчу, виконавчу, судову»;

– «неухильне додержання гарантій незалежності та об'єктивності суду»;

– «обмеження втручання держави у діяльність економічних суб'єктів, громадян, громадських організацій та політичних партій, релігійних об'єднань».

Якщо узагальнити, то перед нами – перелік найбільш проблемних напрямів життєдіяльності України-2007. Або теми найбільш гострих (іноді – непримиренних) суперечок між різними політичними силами.

Останнім легітимним документом, що зафіксував національні інтереси України, стала **Стратегія національної безпеки України** від 08.06.2012 р. До «життєво важливих національних інтересів України» було віднесено:

– утвердження конституційних прав і свобод людини і громадянина, створення умов для вільного розвитку людини, реалізації її творчого потенціалу через різноманіття форм суспільної організації;

– захист державного суверенітету України, її територіальної цілісності, недоторканності державного кордону;

– створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення підвищення рівня життя і добробуту населення;

– гарантування безпечних умов життєдіяльності населення, захисту і відновлення навколишнього природного середовища;

– збереження і розвиток духовних і культурних цінностей українського суспільства, зміцнення його ідентичності на засадах етнокультурної різноманітності.

Стратегії національної безпеки України, які доцільно розуміти як програми державотворчих дій конкретної політичної команди, об'єднаної навколо Президента України, започаткували нову політичну традицію. Через такий документ новий глава держави доносить співгромадянам та світові власне бачення загальнодержавного проекту під назвою «національна безпека», а також принципові моменти її забезпечення. З одного боку, це виведення політичної культури України на новий демократичний рівень, з іншого – у випадку перемоги популістських сил – небезпека радикального перегляду існуючих підходів до забезпечення національної безпеки.

Показовим є те, що термін «патріотизм» у наведених вище державних документах практично відсутній. Маючи достатньо підстав відчувати Україну як складну конструкцію, що змушена реагувати на одночасну дію різноспрямованих історичних та соціальних чинників, державотворча «еліта» ухилилася від необхідності створення модернової версії патріотизму, здатної об'єднати розпорошені верстви населення.

На жаль, політичні сили, що перемогли на президентських та парламентських виборах 2014 р., власного варіанту національних інтересів України у вигляді чинного нормативно-правового акту (стратегії, концепції, доктрини, закону) не запропонували. Патріотизм став нормою суспільно-політичного життя сучасної України, проте його законодавчого оформлення не відбулося.

Головна проблема теоретичного осмислення та практичного використання терміну «національний інтерес» пов'язана з тим, що в жодній країні світу немає узгодженої методології визначення пріоритетних інтересів нації. Деякі автори вважають, що такі інтереси об'єктивно зумовлені становищем держави у регіональній та світовій системі і їх необхідно обґрунтовувати, виходячи з геополітичної конкретики. Інші вважають, що національні інтереси повинні бути більш стійкими, захищаючи національні цінності попри швидкозмінну геополітичну кон'юнктуру. Треті визнають, що національні інтереси цілком можуть суб'єктивно визначатись (інтерпретуватись) поточним урядом, який у сучасному швидкозмінному світі дедалі частіше є «пожежною командою», змушеною оперативно реагувати на прогресуючі виклики та загрози.

Українські реалії переконують у домінуванні третього підходу до визначення національних інтересів, що неминуче апроксимується на систему забезпечення національної безпеки та обороноздатності. Деякі національні інтереси України, оприлюднені в згаданих вище офіційних документах, до Революції гідності 2013–2014 рр. по різному (критично й навіть вороже) сприймалися на Заході, Сході або ж Півдні України. Відповідно, політики, що репрезентували різні регіони, переконували власний електорат у «недосконалоості», «неправильності», а то й «шкідливості» альтернативної інтерпретації національних інтересів.

Навіть в умовах стабільної державної еволюції та зрілої політичної культури більшості населення потрібна цілеспрямована діяльність владних структур та громадських організацій щодо роз'яснення різним соціальним прошаркам змісту ефективного суспільно-політичного інтегратора – національних інтересів. Україна сьогодні перебуває на етапі формування системи національних інтересів. Політичні сили, що представляють різні регіони та різні покоління активного населення, погодилися з необхідністю існування національних інтересів як прийнятої у світі ознаки зрілої державності. Водночас зміст національних інтересів в умовах сучасної України – рухлива, змінна, іноді суб'єктивно трактована конструкція, яка недостатньо об'єднує громадськість. Це спрацьовує проти Української держави, поки що нездатної побудувати ефективну систему захисту власних національних інтересів в умовах активного силового впливу Російської Федерації.

**Митрополит Білоцерківський
і Богуславський Августин (Маркевич)***

ПАТРІОТИЗМ У СВІТЛІ ХРИСТИЯНСЬКОГО МОРАЛЬНОГО ЗАКОНУ

*Пам'ятайте, що Вітчизна земна з її Церквою
є передоднем Вітчизни небесної, тому любіть її
гаряче і будьте готові душу свою за неї покласти*
Праведний Іоанн Кронштадтський

Події, які відбуваються в Україні останнім часом, сколихнули суспільство та урухомили в політичній діяльності, процесах державотворення та становлення громадянського суспільства такі його прошарки, які традиційно були інертними або функціонували винятково у своїх вузьких сферах. Це стосується в тому числі і церковних інституцій, які стали провадити нетрадиційну для них діяльність, залучаючи своїх вірних до участі у політичних заходах. Збройне протистояння, що відбувається на сході нашої країни, також актуалізувало у свідомості громадян ціннісні орієнтири та поставило перед кожним питання національної та державної ідентифікації. Сьогодні у суспільстві спостерігається небувалий злет патріотизму, коли не просто декларується любов до своєї Батьківщини, а й на практиці відбувається підтримка свого народу дією, захист його інтересів до самопожертви. Християнські заповіді «покласти душу за друзів своїх» та любові до ближнього дістають сили імперативу, потреба у духовній опіці військовослужбовців в ЗСУ привела до розвитку служіння військового духовенства: переважна кількість патріотів-волонтерів – християни.

Паралельно з патріотичним в Україні сьогодні активно розвивається націоналістичний рух, відмінний від першого. За визначенням, «патріотизм» – це моральний і політичний принцип, соціальне почуття, змістом якого є любов до Батьківщини і готовність підпорядкувати її інтересам свої приватні інтереси. Тоді як націоналізм – це «ідеологія та політична практика, в основі яких лежить ідея нації як найбільшої суспільно-політичної цінності. З ідеї нації виводяться тези про необхідність національної свободи, незалежності, державності» [1]. Часто ці поняття розглядаються як «надто взаємопов'язані складові. Відмінністю виступає те, що патріотизм виробляється з самого дитинства батьками і вчителями та відображається діяльнісною любов'ю до своєї країни, а націоналізм включає в себе психологічну самосвідомість, політичну ідеологію, теорію і соціальну орієнтацію» [2]. Ідеологи українського націоналізму вважають, що «сьогодні є актуальною не лише апологія християнського характеру націоналізму, але й особливий наголос на цьому характері. Сьогодні християнська релігія повинна не лише поглиблювати націоналістичну ідеологію, але й розширювати її межі. Для цього існують досить об'єктивні обставини, зумовлені ходом історичного процесу» [1].

* голова Богословсько-канонічної комісії при Священному Синоді Української Православної Церкви, голова Синодального відділу із взаємодії зі Збройними Силами та іншими військовими формуваннями України.

Крім того через залучення церков у суспільні процеси відбувається процес «християнізації патріотизму». В цьому контексті існують дві крайнощі. Перша – це «ура-патріотизм», який стверджує, що кожен патріот – християнин, а кожен християнин має бути патріотом. Багато «політиків від релігії» плекали цю «громадянську релігію» як підпірку державі. Інша крайня ідея – «уранополітизм» описує християн як тимчасових гостей у цьому світі і стверджує, що вони мають Батьківщину лише на небі. Поняття «патріотизм» для них несе негативний зміст.

Тому висвітлення питання сумісності християнства і патріотизму з точки зору Святого Письма та досвіду Церкви набуває важливого значення для розуміння того, чи присутній патріотизм у християнській системі цінностей та яке він займає у ній місце.

Саме тому в Розділі II «Церква і нація» документу «Основи соціальної концепції Української Православної Церкви», ухваленого Архієрейським Собором УПЦ, викладені базові положення щодо цього значущого аспекту церковно-державних відносин.

Історичне джерело патріотизму – століттями і тисячоліттями закріплене існування відособлених держав, що формує прихильність до рідної землі, мови, традицій. В умовах утворення націй та формування національних держав патріотизм стає складовою частиною суспільної свідомості, що відображає загальнонаціональні моменти його розвитку.

В античності термін *patria* («батьківщина») застосовувався до рідного міста-держави, хоча існувало і почуття загального патріотизму.

У Римській імперії патріотизм існував як місцевий «полісний» та імперський. Полісний патріотизм підтримувався місцевими релігійними культурами. Римські імператори робили спроби формування загальноімперських культів, деякі з них були засновані на обожнюванні імператора.

Своєю проповіддю рівності всіх народів перед Богом християнство сприяло зближенню народів Римської імперії і цим підривало основи місцевих релігійних культів, тим самим послаблюючи позиції полісного патріотизму. Тому на рівні міст проповідь християнства наштовхувалася на протидію патріотично налаштованих язичників. Яскравий приклад такого протистояння – реакція ефесян на проповідь апостола Павла. У цій проповіді вони побачили загрозу місцевому культу богині Артеміді, який складав основу матеріального благополуччя міста (Діян. 19, 24–28). Правителі Риму своєю чергою бачили у християнстві загрозу імперському патріотизму. Хоча християни проповідували послух владі і підносили молитви за благополуччя імперії, вони відмовлялися брати участь в імперських культурах, які, на думку імператорів, мали сприяти зростанню імперського патріотизму.

Проповідь про небесну вітчизну і уявлення про християнську спільноту як особливий «народ Божий» сприймалися як зрада земній вітчизні. За словами апологетичного «Послання до Діогнета», що приписують Юстину Мученику, «живуть вони (християни) в своїй вітчизні, але як прибульці. Для них будь-яка чужа країна є батьківщиною, і кожен рід – чужа країна. Перебувають на землі, але є громадянами небесними» [3].

Крім того християнство заперечувало будь-які відмінності не тільки між народами імперії, а й між римлянами і «варварами». Апостол Павло наставляв: «коли ви воскресли з Христом, то шукайте того, що вгорі (Кол. 3, 1), (ви) зодягнулися в нову (людину), ... за образом Створителя її (Кол. 3, 9–10), де нема ані елліна, ані юдея, обрізання та необрізання, варвара, скіфа, раба, вільного, але все та в усьому Христос!» (Кол. 3, 11).

Після прийняття християнства відбулася зміна ставлення до його політичної ролі. Володарі використовували християнство для зміцнення єдності імперії, протидії місцевому націоналізму і язичництву, формуючи уявлення про християнську імперію як про земну батьківщину всіх християн.

У Середньовіччі, коли лояльність цивільному суспільству поступилася місцем лояльності монарху, термін втратив актуальність і знову набув її в Новий час. В епоху американської та французької буржуазних революцій поняття «патріотизм» було тотожне поняттю «націоналізм», при політичному (неетнічному) розумінні нації; з цієї причини у Франції та Америці в той період поняття «патріот» було синонімом поняття «революціонер» [3].

У сучасному світі поняття «нація» застосовується в двох значеннях: як етнічна спільність і як сукупність громадян однієї держави. Тому взаємовідносини Церкви і нації повинні розглядатися в контексті як першого, так і другого значення цього слова, адже християнський патріотизм одночасно виявляється щодо нації як етнічної спільноти і як спільноти громадян держави [4].

У Біблійних джерелах предметом патріотизму є поняття «батьківщина» і «вітчизна». У Святому Письмі слово **«батьківщина»** вживається в значенні: земля (країна) народження, місце походження, спорідненість, рідні. І промовив Господь до Аврама: Вийди зо своєї землі, і від родини своєї, і з дому батька свого до Краю, який Я тобі покажу (Бут. 12, 1). У таких випадках використовується єврейське слово, яке означає: «народження, походження, нащадки, діти, спорідненість, рідні».

Слово «вітчизна» вживається як синонім слова «батьківщина», а також «місце, де людина росла і виховувалася». Ісус їм сказав: Пророка нема без пошани, хіба тільки в вітчизні своїй, та в родині своїй, та в домі своїм (Мк. 6, 4). У всіх подібних випадках у текстах стоїть грецьке слово «патріс», яке означає «вітчизна, батьківщина».

При порівнянні з паралельними місцями виводиться також значення: «місце, де людина росла і була вихована», «дім батька»: І прибув Він до Назарету, де був вихований (Лк. 4, 16).

Також словом «вітчизна» перекладений грецький термін «патріа», який має значення «племінна гілка, рід, сімейство, плем'я»: Для того схилию коліна свої перед Отцем, що від Нього має ймення кожен рід на небі й на землі (Еф. 3, 14–15). Тут треба зауважити, що, по-перше, мається на увазі не патріотичний зміст (який вкладають патріоти в слово «вітчизна»), і навіть не територіальний, а виключно генеалогічний. Точніше це слово можна було б перекласти як «батьківство». Це ж слово перекладено як «плем'я»: Бог вашим батькам заповів, промовляючи до Авраама: І в насінні твоїм усі племена землі благословлені будуть! (Діян. 3, 25) і як «рід»: Пішов теж і Йосип із Галілеї, із

міста Назарету, до Юдеї, до міста Давидового, що зветься Віфлеєм, бо походив із дому та з роду Давидового (Лк. 2, 4).

Як бачимо, в Біблії не йдеться ні про патріотизм, ні про «вітчизну» у патріотичному сенсі, але говориться, що стосунки вітчизни і синівства, в тому числі на землі, походять від Єдиного Отця.

Блаженний Феодорит пише: «Бог є у власному і справжньому сенсі Отець. Бо не був перш Сином, а потім став Батьком, але завжди Він Отець, і, до того ж, Отець по єству. Інші батьки, як плотські, так і духовні, запозичили це найменування згори. Називає ж Апостол батьками на землі батьків по єству й батьками на небесах називає отців духовних».

Тобто Писання в даному випадку підкреслює аспект єдності, походження від єдиного джерела [5].

Історія єврейського народу – свідчення богообраності. У цьому розумінні історія виокремлення єврейського народу у Старому Завіті набуває релігійного змісту. Народ ізраїльський був богообраним не тому, що він перевищував інші народи за чисельністю або ще чимось, але тому, що Бог обрав і полюбив його (Втор. 7, 6–8). Почуття національної спільності, характерне для синів Ізраїлю, було вкорінене в усвідомленні їхньої належності Богу через завіт, укладений Господом із їхніми отцями. Народ ізраїльський став народом Божим, покликання якого – зберігати віру в єдиного істинного Бога й засвідчувати цю віру перед іншими народами, щоб через нього явився світові Спаситель усіх людей – Боголюдина Ісус Христос. Єдність народу Божого забезпечувалася також племінною та мовною спільністю, укоріненням в одній землі – вітчизні. Племінна спільність ізраїльтян ґрунтувалася на їхньому походженні від одного праотця Авраама (Мф. 3, 9; Лк. 3, 8). Народу ізраїльському була дана Богом земля обіцяна – земля їхніх предків, а її столиця – Єрусалим – набула значення головного духовного і політичного центру богообраного народу. Народ ізраїльський спілкувався однією мовою, яка була не тільки мовою буденною і мовою молитви, а й мовою Одкровення, бо нею говорив із народом ізраїльським Сам Бог [4].

Старозавітний народ ізраїльський був прообразом народу Божого – новозавітної Церкви Христової. Спокутний подвиг Христа Спасителя дав початок буттю Церкви як нової людської спільноти – духовного потомства праотця Адама. Своєю Кров'ю Христос «відкупив нас Богові з усякого коліна і язика, і народу, і племені» (Одкр. 5, 9). Церква за своєю природою має вселенський, а отже, наднаціональний характер. Як Бог не є Бог іудеїв лише, але й тих, хто походить з язичницьких народів (Рим. 3, 29), так і Церква не ділить людей ні за національною, ні за класовою ознакою. ... Вона – община чад Божих, «рід обраний, царствене священство, народ святий, люди відновлення, ...колись не народ, а нині народ Божий» (1 Пет. 2, 9–10). Єдність цього нового народу забезпечується не національною, культурною чи мовною спільністю, а вірою у Христа і Хрещенням. Новий народ Божий «не має тут постійного міста, але шукає майбутнього» (Євр. 13, 14). Духовна батьківщина всіх християн – не земний, а «горній» Єрусалим (Гал. 4, 26). Євангеліє Христове проповідується не священною мовою, зрозумілою одному народу, а всіма мовами (Діян. 2, 3–11). Євангеліє проповідується не для того, щоб один народ зберіг істинну віру, але

«щоб перед іменем Іісуса схилилося всяке коліно небесних, земних і пекельних» (Флп. 2, 10–11).

Протоієрей Олег Стеняєв пише: «Церква – це найбільш значуща межа відповідальності, окреслена рукою Бога. Церква, поряд з сім'єю і особистістю, є теж Школою Любові, Вищою Школою Любові. Церква не знає територіальних, соціальних і расових кордонів: «Бо ви всі сини Божі по вірі в Христа Іісуса всі ви, що в Христа хрестилися, у Христа зодягнулися» (Гал. 3, 26–28). Але свобода буття, дарована нам у Церкві, не є початком космополітизму, соціального комунізму і емансипації. Вона (Церква) покликана Богом освячувати і перетворювати національні, економічні й сімейні початки життя для їх більш активної участі в справі творення Царства Божого ... і на землі, як на Небі» (Мф. 6, 10) [6].

«Вселенський характер Церкви, проте, не означає того, що християни не мають права на національну самобутність, національне самовиявлення», – зазначено в «Основах соціальної концепції Української Православної Церкви». Поняття патріотизму включає ідентифікацію особою спільності з іншими членами народу, тобто особливе емоційне переживання своєї приналежності до країни і свого громадянства, мови, традицій [3]. У Святому Письмі міститься підтвердження того, що національна приналежність є важливою ознакою особистості християнина.

Засновник Церкви, Господь Іісус Христос, не мав земного притулку (Мф. 8, 20) і вказував на те, що принесене Ним учення має не локальний і не національний характер: «Надходить час, коли будете поклонятись Отцеві і не на цій горі, і не в Єрусалимі» (Ін. 4, 21).

Він, проте, ототожнював Себе з народом, до якого належав за людським народженням. Розмовляючи з самарянкою, Він підкреслював Свою належність до іудейської нації: «Ви не знаєте, чому кланяєтесь, а ми знаємо, чому кланяємось, бо спасіння від Іудеїв» (Ін. 4, 22) [4], і колись на прохання хананеянки сказав: «Не годиться взяти хліб у дітей і кинути щенятам» (Мф. 15, 26). Принісши Євангеліє всім людям, Христос прийшов у цей світ врятувати «людей Своїх від їхніх гріхів» (Мф. 1, 21). Однак, Господь найперше послав Своїх учнів до народу, в якому народився і в традиціях якого був вихований – до «овечок загиблих дому ізраїлевого» (Мф. 10, 6), і Сам волів би зібрати їх навколо Себе, як птаха збирає пташенят своїх під крила, а коли «свої Його не прийняли» (Ін. 1, 21), Він тужить і оплакує Єрусалим і народ Свій: «Єрусалиме, Єрусалиме, що вбиваєш пророків та каменуєш посланих до тебе! Скільки разів Я хотів зібрати діти твої, як та квочка збирає під крила курчаток своїх, та ви не захотіли!» (Мф. 23, 37). Іісус був лояльним підданим Римської імперії і сплачував податки кесарю (Мф. 22, 16–21).

Апостол Павел, який у своїх посланнях учив про наднаціональний характер Церкви Христової, не забував про те, ким він є за народженням. Із почуттям національної самосвідомості, він якось вигукнув про себе: «Я ... з роду Ізраїля, з племені Веніяминового, єврей із євреїв» (Флп. 3, 4–5); а за громадянством – римлянин (Діян. 22, 25–29). Він неодноразово підкреслював необхідність враховувати національний фактор у проповіді Євангелія: «Для юдеїв я був, як

юдей, щоб юдеїв придбати» (1 Кор. 9, 20). Тільки та проповідь буде мати сенс, яка є національно забарвленою і вмотивованою.

Нація є одним із природних початків життя, створених Богом, це – межа відповідальності, що окреслена рукою Бога. Створенню національностей, як і створенню першої людини, передувало «Совіт Предвічний» Святої Трійці. Сказано: «Тож зійдімо, і змішаймо там їхні мови, щоб не розуміли вони мови один одного» (Бут. 11, 7). У рамках окремо взятих націй люди повинні були навчитися справжній (а не хибній «вавілонській») єдності в Бозі і з Богом. У цьому сенсі і сім'я, і нація є Школою Любові. Та людина, яка любить свою власну сім'ю, так само як і свій власний народ, завжди може зрозуміти проблеми й іншої родини, й іншого племені. І навпаки, той, хто не зберіг своїх власних сімейних і національних підвалин, не годиться для чогось більш високого. Сказано: «Бо хто власним домом рядити не вміє, як він зможе пильнувати про Божу Церкву?» (1 Тим. 3, 5). Відомим є й вислів: «Хто не приносить користі для земної вітчизни, не потрібен і для Небесної» [6].

Любові до Вітчизни навчає нас Сам Ісус Христос, і святі Апостоли закликають любити земну Батьківщину. В «Основах соціальної концепції Української Православної Церкви» стверджується, що «православний християнин покликаний любити свою вітчизну, яка має територіальний вимір, і своїх братів по крові, які живуть по всьому світі. Така любов є одним із способів виконання заповіді Божої про любов до ближніх, що включає любов до своєї родини, одноплемінників і співгромадян» [4].

Християнство говорить про любов до батьківщини як про чесноту патріотизму. Вона випливає з Євангельської заповіді про любов до Бога і ближнього, покладеної Ісусом Христом в основу Його морального вчення.

Всі християнські моральні закони – це закони любові. Коли законник, бажаючи спокусити Ісуса Христа, запитав у Нього: «Яка найбільша заповідь в законі, Він же промовив йому: Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією своєю думкою. Це найбільша й найперша заповідь. А друга однакова з нею: Люби свого ближнього, як самого себе. На двох оцих заповідях увесь Закон і Пророки стоять» (Мф 22, 37–40). У цих словах міститься перша сходинка у «ліствиці» духовного зростання: якщо людина стане здатною побачити і полюбити образ Божий у собі, лише тоді вона зможе побачити його в іншій людині і полюбити її христовою любов'ю, лише тоді відкриється для неї любов Божественна у всій своїй повноті. В оцій любові «до своїх» і має виток християнський патріотизм.

Вірні учні свого Божественного Учителя – Апостоли Христові – закликали до виконання цієї найпершої заповіді: «І ми оцю заповідь маємо від Нього, щоб, хто любить Бога, той і брата свого любив!» (1 Іоан. 4, 20–21). Євангеліє від Іоанна, улюбленого учня Спасителя, та всі три його Послання проникнені цим духом і проповідують любов, недарма його називають «Апостолом любові». Це йому належить вислів, на який спирається євангельський патріотизм: «Як хто скаже: Я Бога люблю, та ненавидить брата свого, той неправдомовець. Бо хто не любить брата свого, якого бачить, як може він Бога любити, Якого не бачить?» (1 Іоан. 4, 20–21). Йому вторить святий апостол Павло, який створив справжній гімн любові як найвірнішому засобу до спасіння: «Коли я маю дар

пророкування, і знаю всі таємниці, та маю всяке знання і всю віру, щоб і гори переставляти, а любові не маю, – то я ніщо» (1 Кор. 13, 2). «Не лишайтесь винні нікому нічого, крім взаємної любові; бо хто любить іншого, той виконав закон... Любов не чинить ближньому зла: отже, любов є виконання закону» (Рим. 13, 8, 10).

У Посланні до Римлян є пронизливі рядки, в яких особливо піднесено і натхненно святий Апостол говорить про свою любов до Бога і до свого народу: «Я пересвідчився, що ні смерть, ні життя, ні Анголи, ні влади, ні теперішнє, ні майбутнє, ні сили, ні вишина, ні глибина, ані інше яке створіння не зможе відлучити нас від любови Божої, яка в Христі Ісусі, Господі нашім!» (Рим. 8, 38–39). І далі: «Кажу правду в Христі, не обманюю, як свідчить мені моє сумління через Духа Святого, що маю велику скорботу й невпинну муку для серця свого! Бо я бажав би сам бути відлучений від Христа замість братів моїх, рідних мені тілом; вони ізраїльтяни» (Рим. 9, 1–4). «До кого така любов? За кого готовий Апостол не тільки вмерти, але й вічного спасіння позбутися? Апостол розуміє народ ізраїльський, – народ боговбивцю, однак, рідний, – народ, який побиває Пророків і Апостолів, що переслідував все життя самого Павла, який вимагав його страти і врешті-решт її добився, – і, проте, народ свій, близький, рідний, нескінченно любий» [7].

Коментуючи вчення апостола Павла про любов, святитель Іоанн Златоустий наголошує: «Тому і Павло говорить: «Нехай не шукає ніхто свого власного, але кожен для ближнього! (1 до Кор. 10, 24). Користь кожного полягає в користі ближнього, а користь ближнього – в його користі. Хто не хоче в користі ближнього шукати власної користі, той не отримає вінців. Бог влаштував так для того, щоб ми були прив'язані один до одного; і корисне для кожного Бог дарував ближньому, щоб ми мали спілкування один з одним і не розділялися» [8].

Отже, і любов до Батьківщини виникає, живиться і поширюється за тим самим законом: коли любов Христова зігріває своїх, то світло її зігріє і осяє всіх людей.

Кожен громадянин держави бере участь у суспільному житті і для християнина це є таким же обов'язком, адже він користується усіма благами, що дає йому громадянство. І саме любов до своєї Вітчизни робить цю участь не гнітючим обов'язком, а живою діяльністю. Ця любов закладена в нас від природи. Земля, в якій лежить прах наших дідів-прадітів, на якій трудилися наші батьки і матері, де ми народилися, зростали і живемо, по якій бігають наші діти – це наша Батьківщина. Наша родина, люди, серед яких ми живемо, народ, які передали нам свої знання і вміння, суспільство, яке вплинуло на наш світогляд, передало нам звичаї, побут – це наша Батьківщина. Любов до рідної землі, країни і свого народу, що є властивою нашої духовній природі, – це і є патріотизм. Християнин повинен те, що присутнє в нас від природи, піднести на ступінь «нашого свідомого внутрішнього діяння і природну схильність підвищити на ступінь вільної та свідомої любові до державного співжиття і зробити її джерелом усього нашого життя» [9]. Проповідь Ісуса Христа і Його Учнів про зречення від світу означала насправді не зречення від держави і не втечу від суспільства, а відмову від пристрастей та слугування своїй злій волі та суєтним

звичаям світу. Християнство вчить нас сумлінно виконувати покладені на нас обов'язки (Лк. 3, 10–14) в громадському житті і державній службі на тому місці, на яке нас поставив Бог, закликаючи тільки ухилятися від зла і не захоплюватися тим, що є лихого у світі (Як. 4, 4; 1 Кор. 5, 9–13; Єф. 5, 9–11; Флп. 1, 27; 2, 15; Кол. 3, 5–11 та ін.).

Суспільне життя влаштоване таким чином, що у своїй діяльності люди повинні покладатися не лише на свої зусилля, а й потребують допомоги інших. «Ніхто для себе самого не живе, – пише святий Іоанн Златоустий, – але кожен, і художник, і воїн, і землероб присвячують себе роботі для користі і вигоди загальної». Кожному з нас Господь дав різні дари Своєї благодаті і, відповідно, здатність трудитися з користю для себе і суспільства. У Посланні до римлян святий апостол Павло визначає християнську громаду як одне тіло в Христі, а діяльність кожного в ній – як функціонування органів, кожен з яких має виконувати свій обов'язок з вірою, у простоті, хто головує, то з пильністю, хто милосердствує, то з привітністю, у ревності не лінуватися, ненавидіти зло та тулитися до доброго. Та головне – в основі спільної діяльності і взаємовідносин християн має лежати нелицемірна братня любов і пошана (Рим. 12, 5–12).

Любов до Вітчизни повинна бути дієвою: християнин-патріот має брати живу участь у суспільних процесах, що відбуваються у державі, прикладати всі можливі зусилля для її розвитку, процвітання та звеличення. Той, хто намагається ухилятися від цих обов'язків, порушує однаково і громадський і християнський моральний закон.

Бути патріотом – означає також пишатися досягненнями і культурою своєї Батьківщини, прагнути зберегти її характер і культурні особливості. Культура є сукупністю стійких форм людської діяльності, без яких вона не може відтворюватися, а значить – існувати. Культурна сфера накопичується тисячоліттями, самоочищується і самоорганізовується, залишає лише все найкраще, що передається століттями. Змінюються суспільно-економічні формації, державний устрій, а культура, як матриця народу, розвивається і вдосконалюється. Вищим проявом культури є духовність людини, тобто її моральний стрижень, однією з характеристик якої є любов до рідних і близьких, своєї Вітчизни, її історії, традицій і звичаїв свого народу. Це – прагнення присвятити своє життя високим помислам і діям для блага своєї Батьківщини. Культура виростає, як на живильному ґрунті, на релігійних культах. Культурні відмінності окремих народів виявляються в літургічній та іншій церковній творчості, особливостях християнського побуту. Усе це створює національну християнську культуру [4]. Такою культуростворювальною релігією для України стало християнство, а саме – Православ'я. Православна Церква вважає покликанням кожного християнина «зберегти й розвивати національну культуру, народну самосвідомість» [4].

Культурні надбання народів передаються в родині, тому таким важливим є виконання п'ятої заповіді, з якої випливає любов до Батьківщини: «Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі!» (Вих. 20, 12).

Із моменту свого народження людина опиняється в культурному шарі свого народу, нації, держави, де перебуває весь свій вік. Народжується в сім'ї – Богом

установленій спільноті (Бут. 2, 18), яка покликана бути «домашньою ... церквою» (1 Кор. 16, 19). Батьки є першим і безумовним авторитетом для дітей, і вони передають їм пошану до авторитетів, правил і законів – як Божих, так і світських. Людина особисто відповідальна перед Богом за свій дім. Сказано: «Коли ж хто про своїх, особливо ж про домашніх, не дбає, той відрікся від віри і гірше невірною» (1 Тим. 5, 8). Міцна сім'я є основою держави, тому той, хто дбає про свою родину, є справжнім патріотом.

Україна має унікальне багате культурне надбання, яке зосередило духовний досвід минулих поколінь. Тому потрібно відроджувати і примножувати власні традиції, які відповідають глибинному духу нашого народу, а не прагнути запроваджувати чужі нам звичаї інших народів. Відомий науковець, нобелівський лауреат К. Лоренц писав: «Радикальна відмова від батьківської культури – навіть коли вона повністю виправдана – може привести до руйнівних наслідків» [10].

Після благословення першої сім'ї Бог звелів людям: «наповнюйте землю, оволодійте нею, і пануйте над морськими рибами і над птаством небесним, і над кожним плазуючим живим на землі!» (Бут. 1, 28). Людина повинна бути добрим і дбайливим господарем над природою, дорученою їй Богом. Любов до Батьківщини спонукає кожного християнина до старанної діяльності щодо охорони і примноження природних багатств своєї країни, збереження її лісів, річок і надр.

Основною властивістю справжньої любові є самозречення. Любити свою Батьківщину саме такою любов'ю – означає виконати заповідь морального закону: «Немає більшої любові ніж та, коли хто душу свою покладе за друзів своїх», як повчає Сам Христос (Ін. 15, 13). Отже, християнин-патріот, маючи любов до всіх людей, особливо повинен любити свій народ, свою Вітчизну та у випадку загрози боронити їх від ворога.

Військове служіння вимагає від воїна-християнина наявності у його характері високих євангельських чеснот, адже його патріотизм має бути поєднаним із готовністю в разі необхідності віддати своє життя за рідний край. Лише любов – найвища чеснота – є здатною спонукати людину до такої самопожертви. І саме ця любов дає можливість вирішити внутрішній конфлікт між професійними вимогами військових і їхньою християнською свідомістю, зокрема щодо виконання шостої заповіді Божої: «Не вбий».

Тому велике значення має участь Православної Церкви у формуванні духовності і моральності у військовому середовищі, всебічного вивчення і застосування історичних військових духовних традицій у вихованні сучасного покоління військовослужбовців Збройних Сил та інших силових структур України.

Святе Письмо свідчить, що військові, які прагнуть морального вдосконалення, можуть одночасно сумлінно виконувати і свій професійний обов'язок. Згадаємо, що воїни одними з перших відгукнулися на проповідь Іоанна Хрестителя і «питали ж його: ...а нам що робити? І він їм відповів: нікого не кривдьте, ані не оскаржуйте фальшиво, удовольняйтеся платнею своєю» (Лк. 3, 14). Господь наш Ісус Христос був здивований силою віри капернаумського воїна-сотника: «навіть серед Ізраїля Я не знайшов був такої

великої віри!» (Мф. 8, 5–10). Будучи ще поганином (язичником), «сотник Корнилій, муж праведний та богобоязливий, слави доброї в усього люду юдейського» своїми чеснотами заслужив на те, щоб бути просвітленим Духом Святим і охрещеним апостолом Петром (Діян. 10, 22–33).

«За всіх епох Церква закликала своїх чад любити земну вітчизну і не шкодувати життя для її захисту, якщо їй загрожувала небезпека. Серед святих, шанованих Православною Церквою, багато таких, які прославилися любов'ю до своєї земної вітчизни й відданістю їй. Зокрема, святого великомученика Димитрія Солунського, доброго вітчизнолюбця... котрий так сказав про вітчизну свою – місто Солунь: Господи, якщо погубиш місто це, то і я з ним загину, а якщо врятуєш, то і я з ним врятований буду» [4]. У давньоруських літописах зберігаються свідчення про князів, яких Церква прославляє як благовірних. Окрім того, що вони були людьми високого морального духу, бо виховувалися на засадах православної традиції, ставали ктиторами монастирів, будівничими церков, вони ще й були справжніми патріотами своєї землі, видатними полководцями, які боронили від ворогів Київську Русь.

Видатний церковно-державний діяч, великий подвижник і богослов святитель Феофан Затворник виступав на захист військового патріотизму від звинувачень у порушенні заповіді: «На воїнів під час битви часто Бог являв видиме благословення у Старому та й в Новому Завіті. А у нас скільки князів прославлені мощами котрі однак ж воювали? В Києво-Печерській Лаврі в печерах є мощі воїнів. Воюють з любові до своїх, щоб вони не потрапили в полон і піддалися насильствам ворожим» [11].

Християнська віра в різні часи досить суттєво впливала на формування військової культури, християнського світогляду захисників Батьківщини і має тривалі традиції взаємодії між Церквою та армією.

Любов до свого народу, Батьківщини виявляється в прагненні миру, і це є справжнім патріотизмом. Господь наш Ісус Христос дарував людям мир Свій і залишив обіцянку: «Блаженні миротворці, бо вони синами Божими стануть» (Мф. 5, 9), обумовивши: «Якщо Ви Мене любите, Мої заповіді зберігайте!» (Іоан. 14, 15). Цим Спаситель засвідчив, що збереження миру і любові є виконанням морального закону. Патріот своєї Вітчизни повинен боротися за мир, бо лише в мирі є можливим добробут і розквіт життя народу, створення матеріальних і культурних благ, гідне служіння Богу. Розбрат, війни, кровопролиття руйнують не лише міста, а й душі людські, вони знищують любов між братами, вони противні Богу, це є зло в чистому вигляді, з яким християнин покликаний боротися. Для Православної Церкви служіння миру, обстоювання його усіма доступними засобами становить істотну властивість її діяльності і виявлення патріотизму.

Кожен християнин є громадянином своєї держави. Його патріотична позиція має виражатися у піклуванні про відповідні умови для життя на високих християнських засадах як усього суспільства, так і окремої особистості. А це досягається за умов чесності, справедливості, сумлінності, відповідальності, толерантності в політичній, адміністративній, економічній, культурній та духовній сферах державного життя. Християнин, як патріот, повинен докладати

усіх можливих зусиль заради цього, зокрема і шляхом участі у справах державного управління.

Святий Ігнатій Брянчанинов (XIX ст.) у листі до талановитого полководця і видатного державного діяча Муравйова-Карського писав: «Промисел Божий поставив Вас правителем країни в такий час, коли ... для держави нестерпно важкими є внутрішні вороги: хабарники, злодії, слуги без честі і без совісті, хто керуються лихим егоїзмом. Якщо не приборкати їх вчасно, то вони знищать Вітчизну. Ви покликані до боротьби проти них! Не відступайте і не поступайтеся. Ваш подвиг не є величний, але він істотно потрібний і корисний, ... бо не тільки ... подвиг і смерть за Христа є мучеництво, але й подвиг та страждання за правду зараховуються до мучеництва». Як бачимо, тут святитель Ігнатій служіння правді на державних теренах, так само, як і самопожертву на війні, уподібнює до мучеництва. І, щоб не було сумнівів, що це пов'язано з патріотичною ідеєю, слід навести рядки з того ж листа: «Сказане мною сказано від щирої любові до Вас і від любові до дорогої Батьківщини, яку мені жаль, дуже жаль!» [11].

Наскільки ж актуальними є слова цього Святителя в наш час! Адже сьогодні в Україні перед нами стоять ті ж проблеми, що і в часи святого Ігнатія. Хабарники і злодії, корупціонери усіх рангів загрожують безпеці держави більше, ніж зовнішні вороги. І тому кожен патріот повинен докласти усіх зусиль для подолання цих виразок, від чого залежить і подальша доля України.

Отже, підтвердженням того, що патріотизм є християнською чеснотою, а любов до свого народу, Батьківщини є виконанням морального закону, може бути твердження, що дорога до Небесної Батьківщини проходить через Батьківщину земну. Учитель перших віків християнства Ориген із приводу того, чи можуть бути християни справжніми патріотами, писав: «Християни є корисними для своєї Батьківщини більше за інших людей, оскільки вони виховують та скеровують побожність своїх співгромадян до Бога всього творіння та допомагають вийти на висоти до божественного й небесного міста тим, які чесно живуть у цих малих містах на землі. І так сповняється слово Господа: «Був ти вірний у малому місті, увійди до міста великого» (Мф. 25, 21)» [13].

А за тих важких умов, у яких перебуває наша країна сьогодні, патріотизм є запитаним як засіб спасіння від суспільної кризи і кровопролитного протистояння. Православна Церква як ніхто інший розуміє це і спрямовує своє служіння на збереження любові своїх парафіян одне до одного і до своєї Вітчизни, що дало би можливість відновити такий необхідний мир. Патріарх Московський і всієї Русі Алексій II говорив: «Патріотизм є, безсумнівно, актуальним. Це почуття, яке робить народ і кожну людину відповідальним за життя країни. Без патріотизму немає такої відповідальності. Якщо я не думаю про свій народ, то у мене немає дому, немає коренів. Тому що дім – це не тільки комфорт, це ще й відповідальність за порядок у ньому, це відповідальність за дітей, які живуть у цьому домі» [4].

Жодна хвилина життя нашого не повинна минути марно, треба поспішати робити добро на землі. Церква Христова благословляє всі добрі джерела земної радості: чесну працю (1 Сол. 4, 11; 2 Сол. 3, 10), братерські стосунки між людьми (Рим. 12, 10; 1 Кор. 10, 24), союз любові (Єф. 5, 25), розумне

користування земними благами (1 Кор. 6, 12; 10, 31). Але насамперед належить нам бути носіями духовного світла для світу, миротворцями, любити свою Батьківщину, творити правду Божу як священний обов'язок кожного, перебуваючи в благочесті й чистоті, бо цьому навчає нас Сам Спаситель світу – Бог миру і любові [9].

1. Загребельний І. Український націоналізм ХХІ століття: необхідність християнських акцентів / І. Загребельний // Українське Слово. – 2012. – 17–23 жовтня. – С. 7.
2. Рак О. Ю. Патріотизм і націоналізм – дві невід'ємні складові політики (інтроформаційний підхід) / О. Ю. Рак // Політологічні записки. – 2013. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_15
3. Патріотизм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.wikipedia.org/wiki/Патриотизм
4. Основи Соціальної концепції Української Православної Церкви // Богословский клуб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: bogoslov-club.org.ua/?p=1698#more-1698
5. Шляпин А., свящ. Християнство и патриотизм. Доклад на пастырском семинаре Можайского благочиния 22.06.2012 г. / свящ. А. Шляпин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ieralexei.ortox.ru/uranopolit/view/id/1130425
6. Стеняев О., прот. Християнство и патриотизм / прот. О. Стеняев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: azbyka.ru/forum/showthread.php?t=12638
7. Священномученик протоиерей Иоанн Восторгов. Патриотизм и христианство. Слово в день преподобного Сергия 5 июля 1907 года; сказано в храмовый праздник в церкви преподобного Сергия, что на Большой Дмитровке в Москве [Електронний ресурс]. – Режим доступу: lib.eparhia-saratov.ru/books/noauthor/russiaprayer/1.html
8. Святитель Иоанн Златоуст. О любви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: heatpsy.narod.ru/wl.html
9. Християнський патріотизм – любов до своєї вітчизни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: sarny-cerkva.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=141:2015-03-08-19-28-37&catid=4:2013-04-26-13-35-22&Itemid=7
10. Чупрій Л. В. Десять заповідей в умовах сучасності / Л. В. Чупрій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: cerkva-nv.com/content/десять-заповідей-в-умовах-сучасності
11. Давлетшин Т. Патриотизм и христианство: мнимое противоречие / Т. Давлетшин // Информационно-аналитическая служба «Русская народная линия» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rusline.ru/analitika/2012/08/27/patriotizm_i_hristianstvo_mnimoe_protivorechie/
12. Любов до Батьківщини і народу // Інтернет сайт Парафії свв. Кирила і Методія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pkm.if.ua/archives/8418

Кардинал Любомир Гузар*

БАТЬКІВЩИНА І СТАВЛЕННЯ ДО НЕЇ У РОЗУМІННІ БОГОСЛОВ'Я

Наше розуміння Батьківщини і ставлення до неї можна почати застановою на Старому Завіті. Ісус Христос у Новому Завіті тільки підтримує, вдосконалює закони, які були вже дані Отцем перед тим. Звертаємося до 10 заповідей Божих. Четверта заповідь каже: «Шануй отця і матір». Ісус Христос картає фарисеїв, які не дотримуються цієї заповіді, знаходять способи, щоби не опікуватися, не підтримати своїх батьків. Ця заповідь дуже важлива.

Також є Христовий закон, у якому дуже виразно і багато разів наголошується про те, що треба любити ближнього, любити всіх. Водночас, коли ми говоримо про батька і матір – тих, через кого ми одержали дар життя,

* емеритований Верховний архієпископ Української Греко-Католицької Церкви.

то згідно із заповідями Божими, даними ще у Старому Завіті, ми маємо їх особливо шанувати і любити.

Здається, що тут є якісь суперечності. Навколо нас багато-багато різних людей, до яких ми маємо певне ставлення, бо це є наші ближні. Ми шануємо всіх, але батька і матір шануємо і любимо по-особливому. Вони нам дали дар життя і щодо них ми маємо особливі зобов'язання.

Та обставина, що ми маємо особливе ставлення до батька і матері, не означає, що хтось нам дає право не шанувати інших людей, кимось легковажити або, не дай Боже, ненавидіти. Це буде проти волі Божої, проти тієї заповіді, яку ми одержали у Старому Завіті, і яку так сильно підтримує і пояснює нам сам Ісус Христос. Любити батька і матір – не значить будь-кого іншого ненавидіти, перестати вважати його своїм ближнім.

Із цього можна зрозуміти у чому полягає християнська чеснота «патріотизм». Слово «патріотизм» походить від слова «патрія» – Батьківщина. Ми народжуємося в якійсь одній сім'ї. Із мільярдів людей на землі ми маємо лише дві особи, які мають особливе місце у нашому житті, і до кого наше ставлення є дуже особливим.

Згадаємо таку пісню: «Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину». Ми не можемо вибирати наших батька й матір, ми дані через них, ми живемо через них. Так само, згідно з порядком, який встановив Господь Бог, кожна людина родиться не тільки в якійсь сім'ї, а й у якомусь народі. Хто у якому народі народжується, від нас не залежить, це Божий план.

Батьківщина є розширеним поняттям батька і матері. На світі багато людей, багато народів, але тільки в одному із них я народився і до нього я належу. Тепер пристосуємо те, що сказано про батька і матір, до ширшої, скажімо так, родини – Батьківщини. Я маю щодо неї якісь особливі обов'язки – відтак я також маю особливе ставлення до людей, таких як я – які народилися в моїй Батьківщині. Але так, як і любов до батька і матері мені не дає права когось ненавидіти чи будь-ким легковажити, так само любов до Батьківщини, любов до тих людей, які так само, як і я, належать до певного народу, не дає мені права будь-кого ненавидіти.

Ми знаємо, що патріотизм – це християнська чеснота, а шовінізм – це ставлення до людей, побудоване практично на ненависті. Те, що люди не люблять інших через те, що ті належать до іншого народу – такого не може бути, це не є по християнськи.

Кожен має свого батька і матір, кожен належить до свого народу, в якому він народився. Божя заповідь далі каже, що я маю любити ближнього як самого себе. Якщо я справді шаную себе і своє походження, то я так само свій пошанівок маю віддати будь-якій людині, адже кожна людина на світі належить до якоїсь сім'ї, має батька і матір і також належить до якогось народу. У цьому полягає розуміння християнської чесноти.

Ми маємо шанувати всіх людей, як каже Ісус Христос, всіх людей любити. Правдивий християнський патріотизм – це підстава правопорядку, який наш Творець дав нам від самого початку як привід, як правило. Тому людина, яку називаємо патріотом, щирим патріотом – це не є людина, яка любить лише свій

народ, своїх людей, а й хоче й іншим людям, як то кажуть, щоб було місце під сонцем.

Такою має бути практика патріотизму. Це нелегко здійснювати. Але якщо ми маємо чітке розуміння, що таке заповідь Божа і що таке патріотизм, тоді ми маємо перед собою дуже виразний спосіб, припис, як ми маємо поводитися і здійснювати оце ставлення до інших людей.

Л. І. Ільчук*

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У ПАТРІОТИЧНОМУ ВИМІРІ

Розвиток нації значною мірою залежить від патріотизму громадян, який формується з раннього дитинства через засвоєння національних цінностей. Справжній патріот любить Батьківщину, не відвертаючись від неї через те, що їй нічим заплатити йому за це і що її народ не досяг рівня культури. А головне – патріот не обмежується пасивною любов'ю до рідного краю, він активно працює для свого народу, його добробуту, розбудови культури і господарства. Він захищає честь своєї держави, примножує її багатства [1, с. 290].

У політичній та етнополітичній науці виокремлюються різні види патріотизму, а саме: етнічний патріотизм, що ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, громадянського суспільства, любові до рідної культури, власної історії тощо. У цьому сенсі неабияке значення має вивчення рідної мови, власної історії, літератури, українознавства, українського мистецтва, рідних звичаїв тощо. Територіальний патріотизм ґрунтується на любові до того місця на землі, місцевості, ландшафту, клімату тощо, де людина народилася. Для людини, як зрештою і для деяких інших живих істот, рідним стає все те, що вона сприймає найперше, найраніше. Державницький патріотизм. Якщо остаточною метою нації є побудова власної держави – її державне самовизначення, то головною метою виховання є розвиток у молодого покоління державницького світогляду і державницького почуття – того вищого рівня патріотизму, який ґрунтується на державній ідеології й пов'язується з поняттям громадянськості. Різні люди і різні народності на нашій землі йдуть до цього патріотизму різними дорогами, але приходять до спільного. В ідеалі – до нього повинні вести й етнічний та територіальний чинники. Державницький патріотизм пом'якшує і згладжує не тільки природні міжетнічні протиріччя, але й тертя, пов'язані з майновим станом людей, він має об'єднувальну силу.

На сьогодні, коли Україна фактично знаходиться у стані війни з Росією ми маємо велику кількість прикладів, коли вихідці інших етносів, націй стали активними борцями за волю України, приносять на вітвар української державності своє життя разом з етнічними українцями.

Антиподом патріотизму є відкрите ренегатство – відмова від своїх переконань і перехід у табір противників, зрадництво. Будучи одного разу

* к.політ.н., доцент, заступник директора Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

вчиненням, воно спричиняє появу в людини докорів сумління, а тому вона намагається довести його «нормальність», обґрунтувати «доцільність». Так з'являється «філософія ренегатства», коли носії національної зради прагнуть показати, що вони теж «відстоюють ідею». Далеко за прикладами ходити не треба. Під час анексії Криму Російською Федерацією величезна кількість офіцерського корпусу Збройних Сил України та ВМС України, починаючи з генералітету, зрадили Батьківщині, перейшли на сторону ворога. З початку подій на Сході України СБУ, МВС та інші силові структури відмовилися підпорядковуватися Києву і стали на сторону т. зв. «ДНР» та «ЛНР».

Звичайно, що патріотизм – складне і багатогранне поняття, один із найважливіших компонентів індивідуального та суспільного способу життя. На особистісному рівні патріотизм є пріоритетною стійкою характеристикою людини, яка проявляється в її свідомості, моральних ідеалах та цінностях, реальній поведінці та вчинках. Це звичайний моральний стан життя людини. Він виявляється не лише в незвичайних ситуаціях, а в повсякденному виконанні особистістю своєї роботи, яка приносить користь і людині, і суспільству. Отже, суб'єктом – носієм патріотизму є сама людина. Завдяки її творчій праці, любові, відданості розвивається почуття патріотизму. Бути патріотом – значить духовно піднятися, усвідомити в Батьківщині безумовну цінність, яка дійсно і об'єктивно їй притаманна, приєднатися до неї розумом і почуттями. Водночас патріотизм передбачає відкриття в самому собі беззавітної відданості Батьківщині, спроможність безкорисно радіти її успіхам, робота на її розвиток, служіння їй, поєднання своєї долі з її долею.

Патріотизм – це свідомо громадянська позиція, особлива спрямованість самореалізації і соціальної поведінки громадянина. Критеріями патріотизму є любов, вірність і служіння Батьківщині, турбота про забезпечення цілісності і суверенітету України, піклування про її постійний розвиток на шляху демократичного національного відродження, сприяння гармонізації державних, суспільних та особистісних інтересів у повсякденному житті. У випадку загрози національній безпеці патріотизм проявляється у готовності служити Україні, встати на її захист, визнанні пріоритету суспільних і державних інтересів над особистими. Таке розуміння патріотизму є базовим для усвідомлення сутності цього феномена в умовах розбудови громадянського суспільства в Україні. Визначальною рисою українського патріотизму має бути його дієвість, яка формується у лоні громадянського суспільства. Саме вона спроможна перетворювати почуття в конкретні справи і вчинки на користь Батьківщини і держави. Адже патріот це не той, хто говорить красиві слова про Україну, прикрашає дійсність, а той, хто бачить труднощі, помилки, невирішені проблеми, розуміє соціально-політичну ситуацію в країні і світі, проте не панікує, не носиться зі своїми егоїстичними претензіями, не збирається тікати туди, де краще, а готовий долати перешкоди, зв'язати свою долю з долею Вітчизни. З часу своєї втечі з України колишній Президент В. Янукович кілька разів виступав по російському телебаченню, де наголошував, як йому «боляче» за Україну. Водночас він фінансує бойовиків на Донбасі. Більш як ренегатом таку людину назвати неможливо.

Справжній патріот, керуючись живим досвідом і героїчним минулим народу, вірить, що він справиться з історичними випробуваннями і вийде з них міцнішим і духовнішим. Втім свідомий патріот бачить не лише духовну красу свого народу, а й його слабкості, помилки і недосконаlostі, розуміє, що в історії Вітчизни є й темні, важкі сторінки.

Джерелом патріотизму, його керуючою силою в Україні є громадянське суспільство. Під час Революції гідності та початку бойових дій на Сході України саме воно підняло дух патріотизму на досить високий рівень. Насиченість агентами ФСБ РФ ЗСУ, СБУ, МВСУ була настільки високою, що просто не було кому виконувати накази. Підрозділи, які сьогодні себе показують героїчно, тоді склали зброю. ЗСУ практичне не існувало. Були частини, які називали себе ЗСУ, були окремі офіцери, генерали, але цілісна система була відсутня. І саме тоді представники громадянського суспільства (добровольці) стали на захист Батьківщини та відіграли надзвичайно важливу роль в її захисті. Любити свій народ не означає улещувати його чи приховувати від нього слабкі сторони, а чесно і мужньо викривати їх, боротися з ними. У цьому полягає вияв громадянської мужності. Національна гордість не повинна вироджуватись у самозадоволення.

Свідомий патріотизм нерозривний з відповідальністю. Процес національного відродження України потребує від громадян не лише віри і любові до свого народу, а й усвідомлення своєї відповідальності перед суспільством, народом, нацією. Малосвідомий громадянин або не думає про свою відповідальність, або ж боїться її. Для нього доля країни – стороння справа, а його власні дії визначаються суто особистими потребами й інтересами. Відповідальність же передбачає, з одного боку, усвідомлення необхідного, а з іншого – можливість вибору шляхів його реалізації. Особиста відповідальність – вільна реалізація вірно усвідомленого обов'язку.

З патріотизмом органічно поєднується етнічна самосвідомість громадянина. Народ України – це понад двісті різних народностей, які мають свою етнічну самосвідомість. Проте етнічна самосвідомість різних народів не заперечує готовності свідомо служити інтересам їхньої Батьківщини України. На більш високому рівні етнічна самосвідомість переростає в національну самосвідомість. Остання передбачає ідентифікацію особистості з усім народом України, незалежно від свого етнічного походження, політично об'єднаного єдиним інститутом громадянства, територією, економікою, історичною долею та перспективами майбутнього. Свідомі патріоти України – це і українці, і росіяни, і євреї, і татари, і молдаване, й інші народності, які живуть на території однієї держави, що утворилася внаслідок політичної інтеграції етнічних спільнот, збагачують її своєю культурою і сприяють її розквіту. Чим більше Українська держава дбатиме про розвиток етнічної самосвідомості етнічних меншин, тим більше буде мати патріотів України.

Рідна мова – духовне багатство народу. Мовна культура людини – дзеркало її духовної культури. Молода Українська держава, розвиваючи етнічну самосвідомість народу, має реально допомогти національним меншинам у розвитку їхньої культури, освіти, мови. Для цього має бути надана і економічна допомога, і правове забезпечення цього процесу. Визначальною

характеристикою національного патріотизму є його гуманістична моральність, яка об'єктивно притаманна громадянському суспільству, бо виходить за рамки вказівної і заборонної систем та піднімається на вищий рівень ціннісно-світоглядної орієнтації. Вона включає такі риси, як доброта, увага, чуйність, милосердя, толерантність, чесність, совісність, працелюбність, справедливість, гідність, повага і любов до своїх батьків, роду. Ці якості визначають культуру поведінки особистості. Цінності моралі полегшують сприймання правових норм, які своєю чергою сприяють глибшому усвідомленню моральних істин. Справжній патріот гуманно ставиться до інших народів. Його культура проявляється у повазі інтересів, прав, самобутності людей інших національностей, підтримці їх у боротьбі за свободу і незалежність, терпимості, толерантності, готовності й умінні йти на компроміс з різними етнічними, релігійними групами заради миру в своїй державі та світі.

Свідомий патріотизм несумісний із шовінізмом, расизмом, які проявляються у неповазі й ненависті до інших народів і націй, їхньої культури і прав. Сепаратизм також чужий українському патріоту, який завжди дбає про єдність України. Недооцінка патріотизму як найважливішої складової суспільної та індивідуальної свідомості призводить до послаблення соціально-економічних, духовних і культурних основ розвитку суспільства і держави.

Роль і значення громадянського суспільства та громадських організацій для формування патріотизму та забезпечення безпеки особи визначається їхньою здатністю виконувати низку функцій, головними з яких є такі: рефлексія поточних політичних проблем та розробка рекомендацій щодо їх вирішення; виокремлення стратегічних проблем та можливих загроз для суспільного розвитку, пошук пріоритетних напрямів їх подолання; незалежна експертиза законопроектів, урядових програм, владних рішень, міжнародних угод; співробітництво з державними установами в укладанні стратегічних документів розвитку країни, зокрема тих, що стосуються безпекової сфери суспільного життя; розробка та публічна презентація законопроектів і стратегічних документів, альтернативних офіційним; дослідження громадської думки та динаміки суспільних настроїв; залучення широкого загалу до процесу обговорення проблем патріотизму; реалізація безпеки особи через спільну діяльність у різних сферах; формування суспільної довіри, досягнення загальногромадянського миру і згоди; формування громадської думки та вплив на неї, розвиток громадянської самосвідомості; захист прав, свобод та інтересів особи, громадянського суспільства в цілому тощо.

Таким чином, у сьогоднішній ми прагнемо віднайти відповідь на низку питань, а саме: за що любити Україну? Що дала нам Україна? А що ми можемо зробити для неї?... Коротко можна надати такі відповіді. Україна – це наша Батьківщина, а її, як матір, не вибирають, її потрібно любити, захищати, піклуватися про неї; для того щоб країна мала змогу Вам щось дати, її потрібно облаштовувати, потрібно дещо зробити і для України. Напевно такі відповіді звучать дещо риторично, але їх підказує саме життя. Справжній патріот поставить інтереси Батьківщини вище своїх персональних. Яскравим прикладом цього є Друга світова війна, ліквідація катастрофи на Чорнобильській АЕС, «гібридна війна» на Сході України, де тисячі людей жертвували і жертвують

своїм життям заради своєї родини, Батьківщини, свого народу. І таких прикладів, де для світлого майбутнього нащадків, своєї держави люди клали і кладуть здоров'я і навіть життя, можна навести безліч! Запорукою розвитку та вдосконалення дійсного патріотизму є громадянське суспільство. Саме в його надрах зароджуються, розвиваються і проявляються паростки патріотизму.

Громадянське суспільство в Україні володіє достатніми можливостями для аналізу патріотичних процесів, їх суб'єкт-об'єктної структуризації, визначення інтенсивності розвитку патріотизму, спрямованого на забезпечення соціальної еволюції. Таке суспільство цілеспрямовано імплементує в тканину соціальних відносин ціннісні засади людської життєдіяльності, виокремлюючи з них цінності вищого ґатунку – соціальні.

1. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посібник для студентів вищих навчальних закладів / О. Вишневський. – Дрогобич : Коло, 2006. – 608 с.

Протоієрей Павло Мельник*

ДЕМОКРАТІЯ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СУСПІЛЬСТВА У КОНТЕКСТІ ПЕРВОРОДНОГО ГРІХА

*Я – демократ, тому що вірю в гріхопадіння
Клайв Стейплз Льюїс*

Революція Гідності українського народу за свою свободу, мову, державу, Церкву завдала нищівного удару тоталітарній системі в усіх її проявах, по усіх її метастазах, що глибоко вкорінилися у свідомості нащадків радянської доби. Хворе суспільство, з милості Божої, отримує чергову милість та можливість врешті зруйнувати ідола, стати здоровою нацією. Численні жертвні подвиги українських патріотів, починаючи з Небесної Сотні, воїни, добровольці, волонтери кладуть душі свої за друзів своїх, тим виявляючи свою безмежну любов (Ін. 15, 13).

На Сході України – війна, але війна не міжособна. Ми маємо справу з агресією зовнішнього ворога, північного сусіда, нашестям чужинців. Тому в храмах моляться за мир, але не в усіх, нажаль, однаково. Хтось (маю на увазі безособистісне існування, натовп, охлос), боячись, зі страху і в рабській покорі – про припинення «междуусобной брани», бо така вказівка ідеологічного керманіча агресора, а українські громади, незалежно від релігійного спрямування – про звільнення України від нашестя чужинців.

Симптомом домінування червоного тоталітаризму у свідомості людей є те, що багато хто з них імітує свою приналежність до Церкви через обряди та побожну мову, хоч по суті не знає, що таке Церква. Практика показує, що тоталітарно травмовані люди навертаються швидше до фарисейського формалізму та зовнішньої обрядовості, ніж до цілющого, живого джерела Христової правди [4, с. 114–115]. Те, що дає нам сьогодні Господь – це тест на

* кандидат богословських наук, викладач Київської православної богословської академії Української Православної Церкви Київського Патріархату.

гідність, людяність, нашу відповідність образу Божому і наслідування Його подоби.

Гріхопадіння перших людей Адама та Єви принесло у створений Богом світ безлад і хаос: гріх, прокляття і смерть. Гріх пошкодив природу людини, знищивши її розум, волю та почуття. Тепер людина відвернула свій погляд від Творця на себе, побачила свою наготу, ототожнила себе з природою. Втратився зв'язок з Богом і людей поміж собою. Людина добровільно відмовляється брати участь в «істинному житті», особистісних взаєминах і любовному спілкуванні. Вона обмежується автономністю та самодостатністю власної природи. Неповторність особистості обмежується природою, та оскільки автономність одного індивіда стикається з автономністю іншого, природа втрачає цілісність. Індивіди починають прагнути вижити у своїй природній самодостатності, вижити незалежно. Природні потреби індивідів, такі як харчування, продовження роду, самозбереження перетворюються на самоціль, упокорюючи собі людину, стаючи пристрастями, причинами страждання, жаху і, нарешті, смерті [5, с. 23]. Інша людина стає пеклом, як каже Сартр у п'єсі «За зачиненими дверима». Щоб полегшити ці пекельні муки, індивід хоче панувати над іншим, обмежувати його свободу, думку та права. Але така людина є «тоталітарна особистість з нерозвинутим внутрішнім світом і саморефлексією, з відсутньою чи недостатньою самокритичністю, з невмінням адекватно-критично оцінювати навколишній світ і себе у цьому світі; однобока, одномірна, духовно рахітична особистість, яка не розвинула гармонійно свої духовні та інтелектуальні начала» [2, с. 144]. Такий стан є причиною тоталітарної ідеології. Тому позбутися тоталітаризму означає позбутися наслідків гріха прародичів, що неможливо без спасительної Христової Церкви.

В цьому контексті важливе місце займає така форма державного устрою, як демократія. Вона відповідним чином коригує наслідки первородного гріха, оберігає нас від жорстокості. Відомий християнський мислитель XX ст. Клайв Стейплз Льюїс підкреслює: «Істинне виправдання демократії в тому, що ми падше творіння, і людині не можна довірити владу над побратимами. Будь-яка влада розбещує, абсолютна влада розбещує абсолютно, – каже лорд Ектон. Теократія погана не тому, що добрі, мудрі пастирі не могли б управляти мирянами, а тому, що священники – такі ж люди, як всі ми, а це означає, що багато з них – і не мудрі, і не добрі. Навіть владу людини над звіром треба стримувати, бо нею безперестанно зловживають» [3]. Зважаючи на те, що наша нація є християнською, ми маємо всі підстави позбутися посттоталітарного мислення і бути демократами, тобто вчитися виконувати заповідь любові та шанування людини.

Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що тільки християнство змогло породити ідею незаперечних прав людської особистості. Це права людини як образу і подоби Божої, як онтологічно свobodної неповторної істоти. Образ Божий у людині зберігається саме через дар свободи, адже тотожний особистісній моделі існування, яка полягає у здатності стверджувати або відкидати істинне життя в любові. І саме тому, що тоталітарні режими пригноблюють та зневажають Богом дану свободу людини, вони є антицерковними та богоборчими. Будь-яка демократична держава повинна

всіляко сприяти, щоб Церква здобула дійсну свободу, яка стане запорукою формування вільних, свободних, творчих людей, здатних перетворити посттоталітарну державу на вільну та християнську.

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту в українському перекладі з паралельними місцями та додатками. – К. : Видання Київської Патріархії УПЦ КП, 2004. – 1416 с.
2. Гадяцький В. Тоталітаризм на рівні особистості та його подолання / В. Гадяцький // Філософія освіти. – 2009. – № 1–2 (8). – С. 143–155.
3. Льюис К. Коллектив и мистическое тело / К. Льюис // Библиотека Якова Кротова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: krotov.info/library/12_l/lyu/is_01.htm
4. Сміх В., прот. Тоталітаризм як раціоналізм: проблема уцерковлення постсекулярної людини / прот. В. Сміх // Труды КДА. – 2013. – № 12. – С. 114–120.
5. Яннарас Х. Ч. Свобода етосу / Х. Ч. Яннарас; пер. з англ. – К. : Дух і літера, 2003. – 268 с.

Муфтий України шейх Ахмед Тамим*

ПАТРИОТИЗМ В ПОЛИКУЛЬТУРНОМ ОБЩЕСТВЕ

Понятие патриотизма имеет разные определения, но в них есть и что-то общее. Это то качество, которое состоит в готовности жертвовать собственными интересами ради общих принципов при сохранении основных ценностей. Каждый народ в течение своей истории формирует конкретные принципы, ради которых каждый человек старается трудиться и способствовать развитию своего общества.

В Украины на протяжении ее истории бывали разные трудности, и представители украинского общества всегда активно действовали для сохранения своих традиций и ценностей. И в каждом историческом периоде народ Украины выражал свое понятие патриотизма по-разному, ведь каждый временной период порождает новое мировоззрение и новое мышление. Так было с древности. Если обратиться к событиям времен пророка Моисея, когда он и народ Израиля находился в Египте, тогда они жили в рабстве. Но они стремились вырваться из плена. Когда же это произошло, то сформировались другие принципы их сообщества, и ради них они были готовы жертвовать не только своим имуществом, но и жизнью.

Если говорить о советском периоде существования Украины – тогда господствовали идеи коммунизма и социализма, целью которых в частности было формирование советского человека. Принципы советского общества предполагали особенное понимание понятия патриотизма. С провозглашением независимости Украины появились новые чувства, направленные на сохранение своей идентичности, возрождение памяти об украинской государственности, борьбе за свободу.

В течение 24 лет независимости Украины постепенно сформировались определенные общественные принципы, на основе которых строилось преподавание в школах и вузах, осуществлялась деятельность политических партий и движений, и вообще люди работали. Но сегодня мы видим, что по

* глава Духовного управления мусульман Украины.

прошествии этих 24 лет Восток и Запад Украины, Крым остались отдельными, и единство страны на общих принципах должным образом неощутимо.

Нужно сегодня задать вопрос, какова стратегия нынешней Украины? Ответ на него должен состоять в том, чтобы, например, мы, мусульмане знали, что направление, в котором мы движемся, предполагает единую цель. Чтобы и преподаватели, и СМИ, и общественные организации, политики и бизнесмены знали, что принципы, на которых строится жизнь общества, будут способствовать формированию у будущего поколения взаимопонимания. Нужно на всех уровнях работать в одном направлении.

Нам нужно проанализировать ошибки прошлого. Нужно помнить, как вели себя политические деятели – кто из них собирался покинуть страну, какие принципы он защищал. Сейчас на Юго-Востоке Украины возникли серьезные проблемы, вылившиеся в трагедии. О Крыме мало кто сейчас говорит. Но если бы у нас были одни и те же чувства и общие цели, то всегда бы помнили и о Крыме, и каждой точке Украины.

Сейчас каждый по-своему смотрит на решение этих вопросов. Появились разные общественные организации. Некоторые из них получают материальную помощь, а потом ее продают. Многие бизнесмены переориентировали свою предпринимательскую деятельность за рубеж. Часто мужчины, которых призывают в армию, в зону боевых действий, покидают страну. Много молодежи выезжает туда, где легче живется. Это свидетельствует о серьезных проблемах. Поэтому я поддерживаю призыв отдельных политических и общественных деятелей, что нужно сформировать новое видение развития страны.

Если Украина – многонациональная, полиэтничная, поликультурная страна, то нужно делать что-то общее для того, чтобы все почувствовали, что они – граждане одного государства. Сейчас новая эпоха и нам надо рассматривать Украину с новых подходов, не отбрасывая своих основных принципов, но у нас должно быть одно видение дальнейшего развития нашего общего дома.

В России не проводят различия в человеке: он дагестанец, чеченец, татарин, русский, славянин – или даже украинец, живущий там. Все говорят – это русский человек, и ради этого они готовы что-то делать на основе своих мировоззрений. В США есть американский человек: независимо от того, что он чернокожий или другого цвета кожи человек, родом из Африки, Испании, Ирана – он американец, и он защищает общие принципы, которые вобрал с материнским молоком, и которые также формируются в школе, армии, посредством СМИ. Похожие процессы сейчас происходят в Европе – формируется понятие европейского человека. А что же происходит в Украине?

Мусульмане, которые проживают в Украине, в том числе еще со времен Советского Союза, остались здесь для защиты своего отечества, каким оно тогда воспринималось. Сейчас есть многонациональное украинское общество, есть общее понятие, как нужно защищать общее государство.

Если мы хотим процветания Украины, нужно, чтобы была сплоченность – она будет тогда, когда будут учитываться интересы всех, находя общий знаменатель. В поликультурном обществе нужно идти навстречу друг другу,

искать взаимопонимание. Каждый сохраняет свои особенности, но на основе общего знаменателя и общего принципа каждый заинтересован идти вперед для защиты целостности и общей идентичности. Поэтому мы видим гражданина Украины как новое лицо нового государства, где человек на основе четких принципов и ценностей трудиться для сохранения этих принципов и процветания.

Мы воспитываем наших мусульман в духе патриотизма – мы не призываем покидать страну, когда у нее возникли проблемы. И в рамках Совета церквей и религиозных организаций мы участвуем в решении вопросов, которые ведут к построению общества на основе общего знаменателя для сохранения общей цели: Украина одна – единая для всех.

Отець Віталій Безшукурій*

ХРИСТІЯНСЬКИЙ ПАТРІОТИЗМ

Бог створив Всесвіт багатограним і різноманітним. Кожен, хто спостерігає за природою, може захоплюватися неймовірним розмаїттям форм і видів, які існують у ній. Саме різновиди форм створюють реальність, у якій різні організми доповнюють один одного, у загальному створюючи один спільний організм. Подібно є і з народами. Багатогранність – це свідчення багатства життя. Різноманітність націй, мов і культур – це прояв багатства, яке Творець вклав у цей величезний, чудовий організм, який називається людством. Але Бог створив світ не лише багатограним, але й багатонаціональним. У книзі Буття, в 11 розділі ми читаємо оповідь про те, як утворилися нації.

У Новому Заповіті ясно говориться, що справжня вітчизна людини не в цьому житті (Фил. 3:20, Євр. 11:13–16). Але наша небесна вітчизна залежить від нашого проживання на землі і особливо від того, наскільки ми тут жили «вірою, що чинна любов'ю» (Гал. 5:6). Життя людини, згідно зі Святим Писанням, не полягає в тому, щоб склавши руки, чекати вічного життя, але щоб, наслідуючи Бога, виконати свій поклик. А поклик людини – «чинити любов'ю», тобто активно й конкретно любити: любити Бога і ближнього – як говорить нам заповідь любові. Але також кожен християнин покликаний Богом любити свій народ, тобто бути патріотом.

Отже, патріотизм – це є любов до свого народу. Це слово походить від латинського «patria», що означає «вітчизна». Не потрібно плутати патріотизм із націоналізмом (вивищуванням свого народу над іншими) чи з шовінізмом (ненавистю до інших народів), чи з расизмом (зневагою до інших рас). Патріотизм – це благородна любов до своєї країни і до всього, що її складає: народу, культури, історії, рідного пейзажу тощо.

Любов до Батьківщини виявляється у сердечній прив'язанні до свого краю і народу, щирій участі в його щасті й недолі та жертві себе, свого майна і навіть життя для Батьківщини. Приклад любові до своєї земної Батьківщини дав усім сам Ісус Христос, що оплакував Єрусалим, передбачаючи його зруйнування

* канцлер курії Києво-Житомирської дієцезії Римо-Католицької Церкви.

(Мт. 23, 37–39). «Не зоставлять (вороги) у тебе каменя на камені» (Лк. 19, 43–44), – журився містом Христос, у якому Він навчав людей і чинив чуда.

Любов до Батьківщини не виключає справедливості та пошанування прав інших народів. Здоровий патріотизм дає здорове національне життя і творить життєздатні державні органи. Стати без застережень в обороні Батьківщини і її святих прав – це здорове і природне явище у житті кожного доброго громадянина. Байдужість до справ свого народу, Батьківщини – це брак шляхетних патріотичних почуттів, брак християнської любові.

Традиційний патріотизм має своє глибоке коріння в юдейо-християнській традиції. Книги Священного Писання наповнені прикладами справжнього патріотизму. Цар Давид захоплюється красою землі, яку дав Бог для народу. З якою любов'ю він переповідає славні та безславні події з історії ізраїльського народу! У Псалмі 136 біблійний автор відкриває свою величезну прив'язаність до рідної землі: «Якщо я забуду за тебе, о Єрусалиме, хай забуде за мене правиця моя!» (136:5). Чудовим прикладом патріотизму є біблійний герой Неемія. Він присвячує своє багатство, кар'єру, ризикує життям – все для відновлення рідної країни.

Патріот – це той, хто насамперед ототожнює себе зі своїм народом і бере відповідальність за свою країну. Ця відповідальність виражається в тому, що тобі не байдужа доля своєї Батьківщини, ти всіма силами їй служиш. Бути патріотом – значить трудитися на благо свого народу, боротися зі всякою пільмою, що намагається завадити твоєму народові здійснити своє призначення. Бути патріотом – значить просвітлювати свій народ. Це значить робити його таким, яким хоче бачити його Бог. Християнин, що служить у своїй країні, служить Богові. Але щоб правильно їй служити, потрібно її знати. Тому християнину потрібно пізнавати культуру, історію, природу, загалом життя своєї країни. Християни, як ті люди, які знають Бога, Який є Світло, повинні бути найбільш освіченими людьми. Їм потрібно з біблійного погляду сприймати будь-яку реальність і будь-яку подію, що відбувається в країні. Християни повинні бути людьми, які знають, яким має бути життя в їхній країні.

Багато наших громадян не люблять України, нарікають на неї, стидаються її, тікають з неї. Так, наша Батьківщина має багато недоліків: бідність, алкоголізм, наркоманія, розлучення, аборти, аморальність. Можна сказати, що наша Батьківщина є хворою. Але незважаючи на те все, вона є нашою Матір'ю. Подумаймо, чи добре роблять діти, коли тікають, залишають свою хвору маму? Діти мають старатися допомогти їй. Папа Римський Святий Йоан Павло II, звертаючись до української молоді у Львові, навчав, щоб вони не тікали з України, а служили своєму народові, своїй Батьківщині.

Йоан Павло II сам для нас є прикладом патріотизму, тому що він палко любив свою Батьківщину, глибоко переживав у своєму серці все те, що відбувалося у його рідній землі – Польщі, він любив свою Батьківщину, свій народ. Куди б він не приїжджав, до якої б країни, він навчав любити свою Батьківщину, молитися за неї. Найперше, що він робив – цілував землю країни, до якої прибував.

Йоан Павло II так само, прибувши до нашої держави, першим, що зробив – поцілував нашу українську землю. А багато наших громадян відвертаються від Батьківщини.

Виїзд за кордон на заробітки чи на науку не є чимсь поганим. Якщо людина, перебуваючи в своїй державі, не може забезпечити собі гідного життя, то вона має право виїхати в іншу країну на заробітки. Але втеча з Батьківщини для збагачення та шукання кращого життя є проявом браку любові і пошани до своєї Батьківщини, і тому є гріхом.

Ми не повинні соромитися своєї Батьківщини, а навпаки гордитися, що ми є українцями, хоч може і різного походження.

Ми маємо обов'язок любити свою Батьківщину, молитися за неї, дбати про її добро. Ми маємо шанувати культуру нашої Батьківщини, дбати, щоб вона зростала і духовно, і матеріально. Потрібно жити так, щоби усі в нашій Батьківщині почувалися добре, щоб ми були народом миру, цінували нашу незалежність, були вдячні тим, хто боровся за неї. Ми повинні жити так, щоб бути прикладом для інших народів, особливо в духовному плані. Ми повинні жити так, щоб наша Батьківщина була Царством Ісуса і Марії.

Нагадую, любов до Батьківщини – це не політика, це є обов'язок кожного доброго громадянина, кожного доброго християнина. Любов до Батьківщини впливає з четвертої Божої заповіді: «Шануй батька і матір своїх».

Обов'язком християнина є любити свою Батьківщину. Він не повинен чекати і думати, що вона йому дасть, а всім життям повинен прагнути бути їй корисним і примножувати її духовне і матеріальне багатство.

ПОНЯТТЯ «ПАТРІОТИЗМ» У ВНУТРІШНЬО- ТА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРАХ

Ю. А. Чугаенко*

ПАТРИОТИЗМ И НАЦИОНАЛИЗМ: ОБЩЕЕ И РАЗЛИЧИЕ

Нередко из уст политиков, чиновников, ученых можно услышать, что национализм тождествен патриотизму. Внешне, как показывают акции, устраиваемые политиками радикального толка в Украине, это может казаться так. Юноши и девушки, обмотанные государственными флагами, что, по сути, является, равно как и покраска мусорных баков, скамеек и пр. под цвет украинского флага, надругательством над символом страны, считают, что они тем самым демонстрируют патриотизм. Тысячи молодых людей скачут по площадям городов, скандируя «Хто не скаче, той москаль», и выкрикивают речевки, прославляющие Украину и ее героев, проявляя тем самым, как им кажется, свою беззаветную любовь к Украине. Факельные шествия по улицам столицы и ряду городов с лозунгам «Україна понад усе» (напоминает известный фашистский лозунг «Deutschland, Deutschland uber alles...» («Германия, Германия превыше всего...»), вырванный из песни о Германии, написанной в 1841 г. немецким поэтом Гофманом фон Фаллерслебеном), призваны очищать и предохранять нацию от злых вражеских духов. Эти и многие другие показательные шоу, по заявлениям их организаторов, направлены на доказательство национально-патриотических чувств, потому как для них нация превыше всего. Согласно их же точки зрения, национализм – это чувства и действия присущие каждому сознательному украинцу, направленные на отстаивание независимости и свободы страны, верности и преданности ценностям своей нации, сохранение традиций, культуры и духовного ее наследия. Но эти же критерии в своей основе характерны и для определения патриотизма. Выходит, что национализм тождествен патриотизму. Действительно, какие критерии могут быть более весомыми для определения патриотизма? Но, тогда как быть с определением патриотизма в условиях многонационального государства. Там, как представляется, не может быть и речи о национализме, тем более радикального толка. Но тогда по логике выходит, что жители этих государств не патриоты? Безусловно, что это не так. Патриотами своей страны, в подавляющем большинстве, считают себя и граждане, не относящиеся к титульной нации. В противном случае из почти 8 тысяч народов – больших и малых, насчитывающихся в мире, теоретически каждый из них, исповедуя национализм, может претендовать на независимость. Правда, из этого нельзя делать вывод, что в большинстве стран мира вспыхнут конфликты на национальной почве. Противовесом этому является взвешенная политика

* д.и.н., профессор, заведующий кафедрой общественных наук ВУЗ «Национальная академия управления».

руководства многих стран по отношению к нацменьшинствам. К сожалению, так не везде.

Но имеются и различия между национализмом и патриотизмом, о чем необходимо высказаться. Не вдаваясь в теоретизирование вопроса, отметим, что оно существует, но в разные времена проявляется неодинаково. В периоды, когда над страной нависает внешняя угроза, переходящая в крайнюю форму – войну, тогда национализм и патриотизм тождественны, ибо речь идет о защите своей священной земли, семьи, образа жизни, традиций, веры, тысячелетней культуры. Другая ситуация – мирное время. Если для национализма перечисленные выше критерии, его характеризующие, являются определяющими, то для характеристики патриотизма этого недостаточно. Патриотом является не только тот человек, который любит свою страну и народ, его духовное и культурное наследие, но и тот, который свои практические действия в любой сфере жизнедеятельности направляет на обеспечение их безопасности и благополучия, одним из важнейших элементов которых является равноправное отношение ко всем согражданам независимо от национальности. Безусловно, что это не афишируется, в противном случае будет считаться показушным или квасным патриотизмом.

При этом заметим, что патриотизм не противоречит доброжелательному отношению или симпатиям к другим государствам и народам. Человек может восторгаться культурой, традициями или политическим строем какого-либо государства, но это вовсе не означает, что он не патриот собственного государства. Здесь есть один нюанс – человек, любящий чужую страну больше чем свою, не является патриотом.

Обобщая, можно сказать, что в основе патриотизма лежит, прежде всего, любовь к своей родине, народу вне зависимости от национальной принадлежности. А в основе национализма – любовь к своей нации, интересы которой превыше всего, и дискриминационное отношение к другим этносам страны проживания. Ради этих интересов, нередко ложно понимаемых, его сторонники готовы к любым активным и даже агрессивным действиям.

Чтобы понять и прочувствовать агрессивную и разрушительную силу национализма, нужно воочию представить происходящее на Донбассе. Политические силы определенной направленности Украины, на территории которой проживает более 100 наций и народностей, после обретения независимости избрали заранее обреченный путь – переделать под себя живущие в стране этнические меньшинства. И если на первоначальном этапе на это были направлены методы идеологического характера, то со сменой власти в Киеве в февральские дни 2014 г. активно используются методы силового характера. Последовавшие после этого события на юго-востоке Украины и, особенно на Донбассе, показали, что стремление выровнять под себя, закрепить за собой право на истину в последней инстанции, выжигание в прямом смысле (Одесса 2 мая 2014 г., где в Доме профсоюзов были заживо сожжены более 50 человек) несогласных, обернулось гражданской войной, с десятками тысяч убитых и раненых, среди которых дети, женщины, старики, разрушением среды человеческого обитания, экономического потенциала региона.

Обращаясь к прошлому, следует сказать, что с момента обретения независимости в Украине все начиналось мирно. Руководство страны, будучи озабоченным катастрофическим состоянием экономики, гуманитарную сферу, как второстепенную, по его мнению, передало в руки преимущественно представителям либеральных кругов общества и Западной Украины, которые, надо прямо сказать, умело использовали этот механизм воздействия на умы населения страны, особенно молодежи.

В результате анафеме был предан весь предшествующий период развития Украины, но одновременно стала бурно расти популяризация национализма. Научные силы определенной направленности были брошены на доказательство древнего происхождения украинского этноса, утверждение самобытности украинской нации. Еще свежа память, как при президенте В. Ющенко стала упорно навязываться теория трипольского происхождения украинцев.

Но на этом «научная мысль» национально озабоченной части общества не успокоилась. В 2012 г. общественности был представлен телевизионный проект производства канала «Украина» – «ДНК-портрет нации». В фильме показывается и рассказывается, как с помощью новейших технологий и с привлечением лучших мировых лабораторий и экспертов было проведено масштабное генетическое исследование ДНК ста испытуемых, которые, по мнению создателей проекта, являлись «чистыми украинцами». Результаты теста показали следующую выборку – у украинцев четыре основных предка – северяне (скандинавы и финны), кельты, трипольцы и древние арии. Вывод из данного исследования его организаторы сделали таким: «вся история о славянах придумана Москвой с целью оправдать идею, что украинцы, русские и белорусы – это один народ». Иными словами подтверждается искомое – украинцы не славяне.

Уверен, что это далеко не последние исследования по заданной тематике, но и они воочию показывают, как научная истина приносится в жертву национальной идее. Но вот станет ли жизнеспособной такая идея, построенная на откровенной подтасовке фактов, антинаучности? Вызывает сомнение, что такой т.н. научный подход к исследованию генезиса нации будет способствовать росту патриотических настроений в обществе.

А вот результат проводимой политики уже налицо – это глубокий раскол между Востоком и Западом.

Заметим, что это противостояние затронуло и церковную сферу. В стране усилилось откровенное гонение на каноническое православие.

Крайне правые политические силы при полной поддержке руководства страны стремятся создать в Украине единую поместную церковь, по сути, по этническому признаку, хотя с давних времен русское православие включает в себя верующих русских, украинцев и белорусов и задача церкви – способствовать укреплению их связей на основе этой веры. Представим себе, что каждое государство, где ведущей религией, к примеру, является католицизм, создаст свою национальную церковь. В таком случае не долог час, когда придется упразднить Ватикан. Это равно относится к мусульманству, буддизму и другим религиям.

Проявлением этого раскола стало невиданное доселе озлобление и

ожесточение украинцев. Нация, славившаяся когда-то своим дружелюбием, теперь захлебывается злобой и нетерпимостью против других граждан Украины, взгляды которых по многим вопросам отличны. Дело дошло до террора по отношению к некоторым из них – убиты один из видных оппозиционеров – председатель «Общевойска Союза Украины», объединявшего экс-офицеров ГУР, экс-депутат Верховной Рады и экс-регионал Олег Калашников, организатор готовящихся празднеств, посвященных 70-летию Победы советского народа в Великой Отечественной войне, и оригинальный писатель и журналист Олесь Бузина, публичный и последовательный противник Евромайдана и жесткий критик нынешней украинской власти.

Каковы пути преодоления радикального национализма и формирования патриотизма у народа Украины? Это, если сохранится страна как единая держава, децентрализация власти в форме или федерализации, самой широкой автономии, или расширения полномочий самоуправления. Если местные власти получают больше полномочий, в т. ч. и финансовых, они получают и больше пространства для самостоятельного манёвра. Каждый регион будет чтить свою историю, своих героев, свои обряды и традиции, свою традиционную культуру.

В тоже время децентрализация позволит укрепить центральную власть, предоставив ей возможность сконцентрировать внимание и ресурсы на заданиях национального уровня, освободив ее от огромного количества текущих вопросов, которые куда эффективнее могут решаться на местном уровне. Другого пути по воспитанию и формированию патриотизма, на мой взгляд, нет. Способна ли на это власть? Время покажет.

Л. С. Тупчієнко*

ПАТРІОТИЗМ У СИСТЕМІ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ

Слово «патріотизм» походить від грецького *patris* (батьківщина) і означає моральний принцип, суть якого проявляється у любові до Батьківщини, готовності поступитися своїми приватними інтересами на користь її інтересів. Це також відданість своїй батьківщині, своїй нації, гордість ними, своєю культурою, мовою, свідомо ідентифікація себе з ними. Отже, це і політичний принцип, адже патріотизм упродовж тисячоліть відігравав об'єднуючу роль у боротьбі нації (батьківщини) з її ворогами. Тому це ще й певний спосіб дій, через який і проявляється любов до батьківщини. Нарешті, це одне з найглибших почуттів, сформоване і закріплене століттями існування відокремлених етносів (держав).

Як подають це поняття наші словники? У Сучасному тлумачному словнику української мови (Харків, 2009 р., с. 423) зазначається: патріот – той, хто відданий своєму народові, інтересам певної справи. У Новому тлумачному словнику сучасної української мови (Київ, 2007 р., с. 474) наведено: патріотизм – одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, готовність служити його інтересам. Чому відбувається таке спрощення?

* к.філос.н., професор Національного авіаційного університету.

У наведених визначеннях приховується зв'язок батьківщини з державою, ці два поняття ототожнюються. Із такого тлумачення випливає, що держава вимагає любові до себе як до Вітчизни, а нерідко і пожертви, в тому числі і життям. А далі відбувається масове прославляння цих жертв як подвигів, як справжнього патріотизму.

Насправді ж це далеко не завжди прояви цього високого почуття. Солдати 1941 р. своїми смертями не стільки демонстрували свою любов до батьківщини, скільки гинули через бездарність керівництва держави та людожерські наміри стратегів світової революції. Нагадаємо, що Вітчизна – це мати, а мати, за визначенням, буде вважати найдорожчим для себе життя свої дітей. Держава співвідноситься з батьківщиною у специфічний спосіб, а саме – у що обходиться утримання цієї держави її народів. Якщо вона вимагає злиднів, жертв, життів громадян, які становлять цю батьківщину, то вони мають право переосмислити належність до цієї держави. Поняття батьківщини – святе для людини, але право на життя вище. Тож нерідко буває, що держава закликає, змушує боронити вітчизну не в ім'я захисту життя її громадян, а задля збереження існуючого режиму.

Сьогодні Україна як держава, як суспільство, як людність опинилася перед неймовірними випробуваннями, і найболючіше – гинуть тисячі людей. Влада в особі сучасного політичного керівництва не втомлюється закликати громадян ставати на захист батьківщини, збереження територіальної цілісності держави. Але першопричиною був всенародний рух спротиву режиму Януковича. Тому головним у сьогоднішній боротьбі нашого народу є відстоювання зі зброєю в руках, у тому числі ціною людських життів, права на гідність, заможне життя в суверенній державі. Відтак боротьба з корупцією, наступ на олігархів – це невід'ємна частина фронту. Сотні жертв під Іловайськом, у Дебальцевому чи аеропорту Донецька можуть бути виправдані тільки успішним наступом і переможним завершенням економічної революції, тобто переходом до відкритої, ефективної економіки, остаточним утвердженням держави Україна як незалежного рівноправного суб'єкта міжнародної політики та запровадженням у суспільному житті високих гуманістичних цінностей.

Зрозуміло, що питання територіальної цілісності України не можна вважати другорядним. Але принциповим у цьому контексті є питання критеріїв, за якими слід визначати територію тієї чи іншої держави. Є загальновизнані норми міжнародного права. На жаль, Україна за майже чверть століття не скористалася ними сповна і не демаркувала та не лімітувала значну частину своєї території, що є ознакою нашої слабкості. Водночас те, що сусіди не погоджувалися вирішити питання з кордонами, означає, що Крим був у складі УРСР і її наступниці України законно. Так існувало на підставі норм радянського законодавства, хоча в цьому питанні Росія його не визнає.

З іншого боку, Лемківщина, Кубань, північ Слобожанщини – хіба це не українські землі? Вони не називалися українськими, але українська людність жила там, облагороджувала їх набагато триваліший час, ніж Крим був у складі України. Україна ці землі втратила і не претендує на них.

На закінчення – кілька слів про «тривалість» патріотизму. Цей принцип, це почуття тому й значущі, що живуть століттями і виражаються не тільки у

бойових подвигах, і тим паче не вимірюються кількістю людських жертв. Сучасні Сполучені Штати Америки стали батьківщиною для людей практично усіх національностей планети. Але до державної самостійності вони пройшли тернистим шляхом, на якому були і війна за незалежність від Великої Британії, і громадянська війна, і жорстока боротьба з внутрішнім ворогом – корупцією та олігархією.

Такими ж колоніями Великої Британії були Канада та Австралія – сучасні високорозвинені країни, але вони не знали війн за незалежність. Натомість в Африці ось уже понад півстоліття не вщухають криваві «розбірки», де в ім'я незалежності гинуть сотні тисяч людей, а злиднів, хвороб, інших суспільних виразок не меншає.

Таким чином, у висновку можна сказати: патріотизм – невід'ємна ознака цивілізованої людини, саме це почуття єднає людей у націю, батьківщину, стимулює до праці і подвигів в ім'я їх збагачення і розквіту, сповнює почуттям гордості за рідну землю, історію і культуру свого народу.

М. Г. Гордієнко*

ЗОВНІШНЯ АГРЕСІЯ ЯК ФАКТОР ІНДУКЦІЇ ПАТРІОТИЗМУ

Впродовж останніх сторіч український етнос балансує на межі асиміляції свого автентичного буття. Перманентною загрозою нашої політичної суб'єктності є загарбницька ідеологія Російської держави, яка не лише прагне контролювати нашу територію, експлуатувати природні та людські ресурси, а й перманентно здійснює геноцид українського народу, пригнічує його історичні, духовні й культурні надбання. Українцям випала доля жити поруч із країною, де діє абсолютизоване монопольне право самодержця на використання сили, що підтримується політично зомбованим населенням. Найгостріший етап суверенного буття постає перед Україною сьогодні, коли кремлівський очільник вирішив зміцнити свої геополітичні позиції шляхом варварської анексії території нашої держави. У зв'язку з цим актуальним видається обґрунтування необхідності мобілізації стратегічних ресурсів нації для протистояння новітній орді завойовників і збереження цілісності власної держави.

Серед широкого арсеналу боротьби за національний суверенітет пріоритетне значення має **рефлексія духу народу, артикуляція його патріотичного сумління**. У цей критичний етап буття України **сублімація патріотичної активності громадян є вирішальним фактором утвердження політичної нації**. Зміст патріотизму набуває особливого статусу в умовах військової агресії. Патріотичні й національні почуття мають зливатися в єдиному пориві боротьби з окупантами. **Смертельна небезпека буття народу підносить патріотизм до рівня національних інтересів держави**. Жертовна любов до свого краю, території, землі, прагнення до їх захисту сьогодні набуває не риторичних конотацій, а стає способом життя наших патріотів, що проявляється у героїчних вчинках на полі бою.

* к.політ.н., доцент кафедри філософії та політології Національного університету державної податкової служби України.

Об'єктивною реальністю є те, що більшість росіян ніяк не можуть позбутися великодержавних стереотипів і продовжують вважати українців відгалуженням свого етносу. В умовах зовнішньої агресії фактором виживання соціальної спільноти стають національно свідомі громадяни, які спроможні піднятися над меркантильними потребами і стати на захист інтересів вітчизни. Таку верству людей називають патріотами. Вони люблять свою землю, національні цінності, Батьківщину не менше, ніж своїх рідних людей і самих себе.

Радянська тоталітарна система прагнула повністю викоринити патріотичні почуття людей шляхом їх фізичного знищення й тотальної пропаганди етатистського колективізму. Російський філософ післяреволюційної еміграції М. Бердяєв слушно зауважував, що «більшовизм – за сильну централізовану державу... І вони створили поліцейську державу» [1, с. 99]. **Путінська агресія в Україну передбачає реінкарнацію імперської величі, відродження мілітарної держави радянського формату.** Реалізуючи цей проект путінізм ігнорує один суттєвий чинник: кожна суспільна система має певний запас внутрішньої енергії, яку можна спрямовувати на здійснення терору, ведення військових кампаній, ізоляцію від цивілізованого світу. Але тоді не вистачить засобів для гідного існування власного народу.

За своєю соціальною природою патріотизм є гуманним, толерантним феноменом. У практичному аспекті патріотизму властиві поміркованість і раціональне використання форм, методів і засобів досягнення цілей. Але у ситуації смертельної небезпеки для Батьківщини він набуває мілітарних конотацій. Екстремальні умови змушують мобілізувати не тільки силові засоби протистояння з ворогом, а й системно витіснити космополітичну свідомість байдужих громадян. Це тривалий і копіткий процес. Ще на початку минулого століття В. Липинський застерігав, що «тяжке завдання жде тих, що хочуть оце громадянство, яке живе на Українській Землі, зорієнтувати політично і культурно в реальну окрему державну націю, – що хочуть будувати Українську Державу. Вони мусять знати, що працювати доведеться їм серед людей, позбавлених, основного для будови держав, почуття патріотизму: людей, які від віків були приучувані і призвичаювані себе взаємно ненавидіти, боротися між собою за свою землю і кликати в цій боротьбі між собою на поміч чужоземців, але які не мали ні науки, ні звички-традицій боронити спільними силами свою землю від чужинців» [5, с. 468]. Найбільшим викликом для пострадянської України є мобілізація патріотичного ресурсу нації для подолання небезпеки її асиміляції.

Так історично склалося, що українці приречені виборювати власну державність у протистоянні з імперським шовінізмом. Напівтатарська Москва, ведена деспотичною владою, завжди усвідомлювала, що підкорюючи українські терени, вона перебирає священну місію слов'янського світу, стає духовним центром православ'я, утверджує свою велич. Тому з великим завзяттям апологети сучасного путінського режиму переписують історію, привласнюють духовні й культурні здобутки українців та здійснюють анексію чужих територій. **Тільки зайнявши київські позиції, Москва долучається до маєстатичної візії авторитетного лідера континенту** і зможе на паритетних умовах говорити із супердержавами усього світу. Відтак будь-які прояви утвердження

самостійного статусу українського простору сприймається російською стороною як «есхатологічна катастрофа», як руйнація проекту єднання всіх слов'ян. І коли виникають збройні суперечки, то Московія діє дуже агресивно і брутально. Популістську риторику, цинізм і подвійні стандарти московської деспотії влучно характеризує Д. Донцов: «Чи ж ми не усвідомлюємо, що, обіцяючи всім знищення абсолютизму, самодержавства, вони самі це самодержавство запровадили, тільки в тисячу разів гірше?... Що, обіцяючи братерство, вони витворили такі обставини, коли людина людині – вовк? Що обіцяючи щастя для всіх, соціалістичний рай, вони влаштували пекло?... Що, обіцяючи мир, вони почали тривалу війну проти всіх?» [2, с. 32]. Сучасна пропаганда Москви також базується на подвійних стандартах. Патологічна ненависть російського імперіалізму має усталену практику, що демонструється й у варварському знищенні Батурина, ліквідації УНР, демонізації й кривавій розправі із нинішніми «бандерівцями» і «київською хунтою».

На сучасному етапі Україна веде відчайдушну боротьбу з неоімперською ордою, жертвовно виборює національну державу та відстоює демократію не лише для себе, а й для європейської спільноти. За словами Й. Фішера: «Війна спустошує схід Європи. Україна стала жертвою російської військової агресії і, подобається нам це чи ні, її доля, власне кажучи, визначить долю Європи, оскільки нинішня криза сформує правила і принципи, за якими європейці житимуть у XXI сторіччі. Чи Європою керуватимуть відповідно до принципів свободи, демократії верховенства закону і непорушності національних кордонів? Чи торжествуватиме неприкрита сила і бажання її застосувати? Чи будуть «керовані» демократії і принципи поділу світу на сфери впливу...? Після завершення холодної війни та краху Радянського Союзу незалежність України та її територіальна цілісність швидко стали наріжними каменями європейського порядку... Нинішня демократична Україна воює за майбутнє Європи» [7, с. 8]. Такі меседжі європейських політиків є важливим фактором легітимності української вітчизняної війни. У цьому протистоянні ми втрачаємо кращих людей нації, спустошуємо її пасіонарну енергію. Однак наші жертви не є марними – лише так **виборюється політична суб'єктність нації** та відстоюються європейські цінності.

Змагаючись із новітнім російським варварством, ми проектуємо свою демократичну перспективу, адже **образ ворога консолідує суспільство й стимулює очищення влади. Долаючи випробування, наша нація мужніє.** Відсіч військової агресії міфічного братнього народу засвідчує, що **українське суспільство має великі резерви самоорганізації, мужності й відваги.** У цьому наша головна перевага у протистоянні з путінською агресією. Українська спільнота довела свою громадянську зрілість, чого не можна сказати про політичний істеблішмент. Замість мобілізації державних ресурсів та вольового потенціалу народу, вітчизняна псевдоеліта виявила свою зрадницьку й колаборантську сутність, залишилася суцільно корумпованою і безпорадною у вирішенні мілітарних викликів. Має рацію М. Козловець, коли стверджує, що «для нинішньої керівної еліти притаманний значний консерватизм, істотний присмак совковості, брак адекватним вимогам часу професійності й компетентності, національної свідомості та патріотизму, що значно зменшує її

потенціал у процесах націє- та державотворення. Правлячі еліти не виконують ролі інтегратора суспільства. Замість ефективного управління країною, захисту національних інтересів, прав і свобод українців, ми отримали менеджмент корпорацій, що змагається між собою» [3, с. 22]. Наші правителі завжди плекали надмірні ілюзії до російської дружби. Вони не можуть збагнути того, що в ментальності російського народу існує традиція більше довіряти не правовим законам, а правителям, що виступають від імені держави.

Нинішній лідер Росії **заангажований манією патологічного шовінізму**. Він усвідомлює, що відновлення російської неоімперії можливе лише шляхом поглинання України. Тоталітарний режим Путіна завдяки наявності потужного мілітарного потенціалу **може виграти війну, але він не спроможний перемогти силу духу українців. Євромайдан та російська агресія фіксують етапи пробудження українського народу**. На авансцену політичного життя нашого суспільства виходить нова генерація людей, яка позбавлена патерналістського способу життя й демонструє безпрецедентний героїзм у боротьбі за свою Батьківщину. «Українська влада втратила суб'єктність, але український народ – ні. Нині це єдиний суб'єкт, який фізично стримує Путіна... Бійці з українських міст та сіл всупереч будь-якій логіці рятують Україну і Європу та доводять, що є цінності, за які можна вмирати» [4, с. 4]. **Консолідоване суспільство, в якому живе патріотизм і національна свідомість, не спроможна асимілювати імперська держава**, що прагне реставрувати анахронічну модель політичного устрою.

Узагальнюючи треба відзначити, що знаходячись під прицілом московських загарбників, українська спільнота не тільки виживає, а й зміцнює свої громадянські позиції, посилює патріотичну свідомість. Справжній патріотизм сьогодні полягає не стільки у вербальній риториці, скільки у реальній боротьбі з російськими окупантами на фронті й захисті територіальної цілісності національної держави. Класик української поезії Д. Павличко вважає, що «проти російського агресивного націоналізму ми повинні протиставити свою єдність, європейську природженість, свій демократичний патріотизм, свою віру у воскреслу навіки Україну» [6, с. 772]. Брутальна агресія путінської імперії приносить біль, страждання і втрати харизматичних людей, які формують **новітній пантеон українських героїв-патріотів. Їхні світлі душі будуть дороговказом для майбутніх поколінь нашого народу**. За цілісність і свободу Української держави вони віддали найдорожче – своє життя. Така висока ціна не повинна бути змарнованою. Тепер українці приречені на консолідацію своєї нації. Ця трагедія змушує кожного громадянина нашої держави стати патріотом, робити все можливе для спільної перемоги над агресором. Лише звільнення від окупації й докорінне реформування усіх сфер політичної системи забезпечить демократичну перспективу становлення Української держави.

1. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма / Н. Бердяев. – М. : Наука, 1990. – 224 с.

2. Донцов Д. Дух Росії / Д. Донцов; пер. з нім. В. Вишинського, І. Зимомрі. – К. : Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2011. – 135 с.

3. Козловець М. Політична еліта як чинник цивілізаційного поступу України / М. Козловець // Наукові праці МАУП. – 2014. – Вип. 1 (40). – С. 20–26.

4. Кривцун Д. Геннадій Друзенко: «Революція Гідності набула панєвропейського масштабу» / Д. Кривцун // День. – 2015. – 19 лютого. – С. 4
5. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. – К.; Філадельфія, 1995. – 470 с.
6. Павличко Д. Українська національна ідея : ст., виступи, інтерв'ю, док. / Д. Павличко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2012. – Т. 2 – 848 с.
7. Фішер Й. Демократична Україна воює за майбутнє Європи / Й. Фішер // День. – 2015. – 10 лютого. – С. 8

О. М. Горобець*

ГРОМАДСЬКА АКТИВНІСТЬ УКРАЇНЦІВ У ПОЛЬЩІ ЯК ПРОЯВ ПАТРІОТИЗМУ

Демократичні процеси в Україні наприкінці 80-х рр. ХХ ст. спричинили ріст громадської і національної активності українців у Польщі щодо того, як далі діяти, як добиватися громадських прав і права на збереження мовної та культурної ідентичності тощо. Наприклад, новостворена у лютому 1990 р. організація «Об'єднання українців у Польщі» (ОУП) продовжила головні проекти українських громадських рухів у Польщі часів тоталітаризму (видання тижневика «Наше слово», проведення фестивалів української культури у Сопоті, Перемишлі та Кошаліні, «Молодіжних ярмарків» та аматорського артистичного руху тощо). Завдяки активізації української громадськості збільшився обсяг української проблематики в телеєфірі Польщі (наприклад: «Теленовини» у Варшаві, «Український вісник» у м. Ольштин та нові радіопрограми українською мовою в Кракові та Вроцлаві тощо). З нових проектів слід назвати підтримку скаутської організації «Пласт», співпрацю з органами самоврядування Польщі, налагодження контактів із дипломатичними представництвами України в Польщі, міністерствами та неурядовим сектором, завдяки чому значно зріс авторитет української громади в польському суспільстві [1].

Впродовж останніх 25-ти років у нових реаліях демократичної Польщі та відродження Греко-католицької церкви в Україні поглибилася співпраця з ієрархами і духівництвом України і відбулося відродження структур греко-католицької та православної церкви на окремих територіях компактного проживання українців у Польщі.

Завдяки старанням батьків, учителів і громадських активістів розширилася інфраструктура українських шкіл в Перемишлі, Гурові-Ілавецькому, Бартошицях, Білому Борі та Легниці, в яких активно проводяться різні акції і тематичні зустрічі, присвячені як вшануванню пам'яті видатних українців, так і сучасним та історичним подіям у житті України тощо. Названі заходи дозволяють обмежити вплив та тиск асиміляційних процесів, пропагувати традиційну та сучасну українську культуру.

Громадську активність українців у Польщі, окрім Об'єднання українців у Польщі, відображає діяльність Вчительського товариства, Союзу українок, Об'єднання лемків, Організації української молоді «Пласт», організації «Український світ» для дітей та молоді з українських родин у Польщі (зокрема,

* к.е.н., викладач Поліціальної школи «ЛОГОС» (Варшава).

розвиток мережі пунктів навчання української мови та фестивалі творчості дітей у Кошаліні та Ельблонзі (та інших місцях), спортивні змагання, літні табори та поїздки в Україну тощо.

Завдяки громадській позиції окремих українських активістів питання стану і перспектив розвитку національних меншин у Польщі неодноразово були представлені на засіданнях польського Сейму і Європейського парламенту. Особливої уваги заслуговує діяльність пана Даріуша Павлице – члена Об'єднання українців у Польщі, який обіймає посаду Голови районної Ради смт Громадка, Болеславіцького повіту у Нижній Сілезії, який не лише активно відстоює права українців у Польщі, а також із власної ініціативи надає посильну матеріальну та консультативну допомогу українським емігрантам та іншим іноземцям у вирішенні їх нагальних проблем [2].

Варто також зазначити, що існує також низка проблем у діяльності громадських об'єднань українців у Польщі, які найчастіше пов'язують зі зменшенням у лавах організацій свідомих українців, поширенням польськомовності, зниженням ініціативності та активності учасників українських освітньо-пізнавальних і культурно-мистецьких заходів тощо. Інші проблеми, з якими стикаються учасники польських громадських об'єднань українців – низька зацікавленість українських державних інституцій щодо діяльності громадських рухів українців за кордоном, а також відсутність підтримки ініціатив у питаннях відновлення історичної справедливості щодо участі українців у подіях на Волині у 1943 р. й Акції «Вісла» та викритті реальних винуватців масових вбивств поляків у ХХ столітті. Незважаючи на практичну відсутність підтримки з України, громадські організації українців у Польщі продовжують ініціювати заходи щодо увіковічення жертв війни та політичних репресій.

У світлі останніх суспільно-політичних подій в Україні, використовуючи сучасні можливості соціальної мережі Фейсбук, такі спільноти, як «Українці в Польщі» та «Українська Варшавська тусовка» зініціювали створення спільноти однодумців «ЄВРОМАЙДАН – ПОЛЬЩА. УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ» [3]. Група, яка нараховує понад 2,5 тис осіб, активно бере участь в акціях, спрямованих на підтримку суспільно-політичних змін в Україні щодо демократизації та європейської інтеграції. Крім того, продовжує широко інформувати суспільство про революційні події в Україні, реакцію на них у Польщі та світі, про заходи та діяльність української громади у Польщі, спрямовані на підтримку української революції. Особливої уваги заслуговують заходи зі збору допомоги для учасників військових дій на Сході України та членів їхніх родин тощо.

1. Офіційна сторінка Об'єднання українців у Польщі: oup.ukraina.com.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=3&Itemid=26

2. Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych (nr 16) [źródło elektroniczne]. – Dostęp: orka.sejm.gov.pl/Zapisy7.nsf/wgsknr/MNE-16

3. Відкрита спільнота у соціальній мережі Фейсбук «ЄВРОМАЙДАН – ПОЛЬЩА. УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ»: facebook.com/groups/570137149745508/?fref=nf

Я. О. Дубров*

СУСПІЛЬНО-РЕЗОНАНСНІ ФЕНОМЕНИ В УКРАЇНІ ТА ЇХ ЕКСПЛІКАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ПАТРІОТИЗМУ

Історичні факти свідчать, що у часи великих історичних потрясінь неймовірно загострюється патріотичне почуття мас. У сучасній Україні цей час настав саме після розв'язання путінським режимом військових дій проти українського народу спочатку в Криму, а надалі в Донецькому краї. Саме патріотизм сприяв формуванню добровольчих загонів, а також волонтерській діяльності, яка спрямована на підтримку захисних дій наших військовослужбовців. На жаль, захисні й військові дії на території України одержали від наших можновладців неадекватну назву «антитерористичної операції» (АТО), яка замасковує активну участь російських військовиків у бойових діях в Україні, а також підтримку цих дій з боку Російської Федерації, наприклад, у вигляді так званих «гумконвоїв». Саме загостреним патріотичним почуттям української нації можна пояснити відродження й широке вживання гасел УПА та ОУН: «Слава Україні!» – «Героям Слава!», «Слава Нації!» – «Смерть ворогам!», які використовуються як військовими з'єднаннями, так і самими військовиками, а також окремими цивільними особами, футболістами, вболівальниками та іншими українськими та неукраїнськими громадянами. Широкого поширення набуло виконання гімну України як на урочистостях, стадіонах, так і на буденних акціях. Надалі після короткого аналізу деяких концепцій патріотизму ми намагатимемося експлікувати в контексті патріотизму деякі суспільно-резонансні феномени: національну ідею, територійну децентралізацію та «регіоналізм».

1. Про концепції патріотизму. Слово «патріот» походить від грецького слова *πατήρ* – батько, на базі якого утворюється грецьке слово *πατριωτης* – земляк, співвітчизник. У різних словниках та енциклопедіях слово «патріотизм» означає одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури [1–3]. Очевидно, що патріотизм – це націонал-соціально-історичне явище, якому притаманні природні витоки, власна внутрішня структура, що в процесі суспільного розвитку наповнювалася національним, соціальним та класовим змістом. Через те варті уваги два зауваження У. Самнера [1]. По-перше, за певних обставин патріотизм може «дегенерувати» і перетворитися на шовінізм. По-друге, люди, які багато мандрують та вивчають науки, можуть стати космополітами. Експлікація різних суспільно-резонансних феноменів у контексті патріотизму як суспільного і морального принципу залежить від суті резонансного феномену та його зв'язку із суттю патріотизму як такого.

2. Патріотизм і національна ідея. Якщо національну ідею розглядати як національно-державницьку ідею, то її можна подати у вигляді наступної послідовності (процесу) трансформацій: етнос → нація → етат (державна) [4]. Це означає, що етнос із часом трансформується в націю, а нація будує національну державу. Таким чином, національну ідею (НІ) можна розглядати і як

* доктор філософії в галузі соціоніки, к.ф.-м. н.

концентрований вираз національно-патріотичного фактора. З такого погляду вона є соціально-політичним, морально-етичним та психологічним феноменом національного буття, менталітетом нації, що згуртовує її в єдине ціле. Об'єднання людей на засадах цих пріоритетів саме і є тією первинною умовою, поза якою будь-яка розмова про реформування суспільства чи його культурного відродження втрачає сенс. Зрештою, під НІ розуміється також відстоювання статусу українства як нації з усіма наслідками, що з цього випливають. НІ далі пов'язана не стільки з матеріялізованими ознаками нації (екосом), а скоріше – з духовним світом, духовним типом нації (етосом), який вважався на той час вище територійного, особливо для «недержавних» націй [4]. Зрештою, духовно-культурний фактор при такому підході вважався визначальним, як могутній інстинкт національного самозбереження та самоусвідомлення. Матеріяльні ж фактори (екос) на відміну від суб'єктивних (етнос) розглядаються як ступені до здійснення самої НІ. Звертає на себе увагу і стійкість НІ, щільно пов'язаної з національним моментом, суверенністю нації, національною платформою політичних партій тощо. Е. Дюркгейм зазначав, що НІ як стійке колективне уявлення (архетип), одного разу виникнувши, має велетенську силу історичної інерції та зарядженості, а згідно з законом соціалізації відтворюється новими поколіннями. Прагнення національного визначення аж ніяк не є ні реакційним, ні шовіністичним: воно стає таким тоді, коли до нього «примазується» доволі рухлива, а головне, криклива організація фашистського напрямку.

3. Історико-територійна децентралізація та патріотизм. З огляду на те, що в Україні загострилися проблеми із сепаратизмом (Крим, Донбас, Закарпаття), ми проаналізували принципи територійної децентралізації України [5]. Сепаратизм – це політичний рух, метою якого є відокремлення від держави частини її території для утворення на ній власної незалежної держави або для приєднання цієї території до іншої держави [1]. Глобальна децентралізація держави може мати різні форми, починаючи від розширення регіонального самоврядування, а далі – автономізм, федералізація, і врешті – сепаратизм. Після історичного аналізу формування субетнічних територій України нами пропонується глобальний проєкт її адміністративно-територійної децентралізації, в якому замість обласного обґрунтовується крайовий поділ України. Крім того, вивчаються різноманітні міжтериторійні зв'язки та міжсубетнічні стосунки на рівні соціоніки та космо ритмології. Необхідність реформи територійно-державного устрою України очевидна. Така реформа повинна бути проведена не на принципах федералізму, а унітаризму. Якби така реформа була проведена раніше та були б утворені Таврійський край (Херсонська область та Крим), Донецький край (Донецька та Луганська області), Галицько-Карпатський край (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Чернівецька області) та інші краї, які подаються в проєкті, то не було б анексії Криму, не було б ДНР та ЛНР. Це пов'язано з тим, що така децентралізація підсилювала б економічну та фінансову самостійність субетнічних країв, яка (самостійність) б стала джерелом зростання крайового, а отже, національно-державного та суспільного патріотизму.

4. Регіоналізм та «регіональний мор». Регіоналізм у широкому розумінні – це система заходів для самостійного управління та особливі

привілеї, які надаються окремим регіонам [1]. Крім того, під регіоналізмом розуміють крайню форму адміністративної децентралізації. Регіоналізм може виявляти позитивні наслідки, сприяти суспільно-економічному, політичному і культурному розвитку, а може вести до ускладнення його, гальмувати й посилювати негативні тенденції у суспільстві. Очевидно, що регіоналізм має віддзеркалювати справжні, особливі інтереси тієї чи іншої території в межах єдиної держави, але повинен відсіювати і вульгарний сепаратизм, і політичний авантюризм. У цьому плані досить своєрідною і навіть підозрілою є партія колишньої парламентської більшості – Партія регіонів. Саме ця партія керувалася экс-президентом-втікачем Януковичем та экс-прем'єром-втікачем Азаровим, втеча яких з України після загибелі Небесної Сотні була підтримана путінським режимом, який організував анексію Криму та тимчасову окупацію частини Донецької та Луганської областей. Не наводячи інших численних прикладів та аргументів, які ілюструють справжню суть Партії регіонів, можна зрозуміти, що ця партія стала базою російсько-путінського сепаратизму в Україні. Тому не можна вважати дивними трагічні вбивства двох українофобів – О. Калашнікова й О. Бузину – які намагалися балансувати по «лезу бритви» між ненавистю до всього українського та «великою любов'ю» до російського, хоча в просторі «руського мира» вони виконували роль пішаків і тому стали «ритуалізованими жертвами» і тлом до чергового «виправдання» посилення російської агресії. Як відзначає в газеті «День» журналіст В. Торба «... Бузину фактично вбили «під пряму лінію Путіна», який саме в цей час спілкувався зі своїми підданими росіянами». Ці вбивства логічно вписуються в «регіональний мор», який розпочався раніше після арешту С. Єфремова «самогубством М. Чечетова». ...Цей «регіональний мор» ніяким чином не вписується в парадигму патріотизму як систему сучасних суспільних цінностей.

1. Мала енциклопедія етностранознавства / відп. ред., кер. авт. колективу Ю. І. Римаренко. – К. : Генеза, Довіра, 1996. – 942 с.

2. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1974. – 775 с.

3. Філософський словник. – К., 1983.

4. Дубров Я. О. Україна-20: глобальні проблеми і реальність / Я. О. Дубров // 20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього: Матеріали XI науково-практичної конференції. – К. : Національна академія управління. – 2011. – С. 172–177.

Я. Поддубна*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Під терміном «інформаційна війна» здебільшого розуміють масове просування вигідної інформації і замовчування не вигідної, а також тенденційну інтерпретацію поточних подій.

Інформація на сьогодні стала одним із найнебезпечніших видів зброї. Користуватися компроматами, виливати бруд, підкидати неправдиву інформацію, намагатися ввести в оману – стало для багатьох сенсом життя.

* студентка Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О. О. Шевченка.

Інформація має вплив на маси, тобто за умови вдалого маніпулювання свідомістю людей можна досягти практично будь-якої мети – знищити опонента, прибрати з дороги конкурентів чи розпалити війну.

Основними органами, які мають забезпечити відсіч в інформаційній війні є новостворене Міністерство інформаційної політики та Комітет з питань розвідки при Президентові України, який після кількарічної перерви відновив свою роботу. Їх головним завданням буде захист інформаційного простору України від російської пропаганди, а також просвітницька діяльність, зокрема і на тимчасово окупованих територіях Криму та Донбасу.

Росія вже не один рік веде інформаційну війну проти України. Вона постійно провокує гучними заявами, а в своїх інформаційних матеріалах просто зневажливо ставиться до України та її громадян. Лунають постійні звинувачення у крадіжці газу Україною, українцям закидають, що вони продалися американцям тощо. І як не дивно – це працює! Росіяни – братній народ, потроху починає ненавидіти українців. І якщо на початку цієї війни пересічним громадянам було байдуже, то зараз зневажливе ставлення проявляється не лише на рівні керівництва, а й серед простих людей.

Інформаційна війна – це атака інформаційного характеру, незалежно від засобів, які застосовуються. Це може бути пошкодження АТС, виведення з ладу інформаційно-комп'ютерної системи противника тощо. Такі дії не призводять безпосередньо до кровопролиття, руйнувань. При їх веденні немає жертв, ніхто не позбавляється їжі, даху над головою. І це породжує неприпустиму безпечність у ставленні до них. Тим часом руйнування, яких завдають інформаційні війни у суспільній психології та психології особистості за масштабами і значенням цілком співмірні, а часом і перевищують наслідки збройних протистоянь.

Головне завдання інформаційних війн полягає у маніпулюванні масами. Мета такої маніпуляції найчастіше полягає у внесенні у суспільну та індивідуальну свідомість ворожих, шкідливих ідей та поглядів; дезорієнтації та дезінформації мас; послабленні певних переконань, устоїв; залякуванні свого народу образом ворога; залякуванні супротивника своєю могутністю.

На відміну від українських урядів у росіян добре розвинене апаратне розуміння інформаційної війни. Вони, програючи на креативному полі, монополізують канали поширення інформації. Основним таким каналом є Інтернет. Він швидко став основним полем інформаційної війни Росії. Неодноразово у соціальних мережах, різних сайтах у бік українців з'являються звинувачення, які здебільшого бувають вигаданими. Активісти і журналісти співпрацюють, щоб розвінчати російську пропаганду і перевірити ключові факти про події в Україні, донести правдиву інформацію про них до українців та світової спільноти.

Отже, досліджуючи інформаційні війни, можна сказати, що їхня дія стосується усіх сфер життя суспільства, і наслідки таких воєн є надзвичайно небезпечними, вони знищують духовні цінності суспільства, що може привести до руйнації держави та знищення нації. І сьогодні країни світу повинні працювати над створенням нормативно-правової бази, яка б змогла врегулювати процеси інформатизації суспільства.

О. Г. Давиденко*

ЦІННІСНА СВІДОМІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ОБ'ЄКТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ

У ході геополітичного інформаційного протиборства сучасних центрів сили широке застосування знайшли інформаційні війни, що ведуться за допомогою інформаційно-психологічної зброї, до складу якої входить: а) концептуально-методологічна зброя – інформація світоглядна, методологічна, що дозволяє виокремити загальний і частковий хід речей. На базі цих знань формуються: картина світу людини, її ціннісна свідомість та методологічна культура; визначаються напрями розвитку та стратегія захисту базових цінностей суспільства (безпека, добробут, справедливість). Сформована у такий спосіб парадигма мислення є методологічною засадою функціонування парадигми діяльності; б) хронологічна зброя – це інформація хронологічного порядку проходження фактів та явищ, їхнього взаємозв'язку між собою. При володінні відповідною методологією ця зброя дозволяє розглядати явище як включення до глобального історичного процесу і точно визначити вектор національної політики; в) фактологічна зброя – це інформація прикладного характеру: релігія, ідеологія, політичні міфи, виборчі технології та технології маніпуляції свідомістю; г) лінгвістична зброя, яка є засобом як спілкування, так і контролю над знаннями, адже мовний чинник також впливає на зміну освітніх моделей [1].

Стратегічною метою інформаційних війн є зламання всіх рівнів захисту індивіда: соціального, психологічного та біологічного. У разі успіху акції вторгнення автономна цілісність особистості буде суттєво порушена і відкривається можливість її програмування ззовні за допомогою адаптивних архетипів, які масово виробляються, поширюються та застосовуються сучасними центрами сили. Фундаментальні адаптивні архетипи першого рівня (соціального доведення, авторитету тощо) є найпоширенішими і використовуються для маніпуляції свідомістю політтехнологами, маркетологами, а також активною стороною у здійсненні стратегічного нападу на об'єкт інформаційної агресії. Адаптивні архетипи другого рівня, що притаманні цивілізаціям (православній, католицькій, мусульманській тощо) та етносам, в умовах глобалізації поступово руйнуються шляхом послідовного впровадження сучасними центрами сили нових економічних цінностей, далі – політичних, і насамкінець – культурних. Наслідком реалізації зазначеної технології інформаційної агресії є заміна адаптивних архетипів другого рівня сучасними адаптивними архетипами третього рівня (архетипами масової культури). Головне завдання створювачів сучасних адаптивних архетипів – це управління потребами та уявою соціальних спільнот у глобалізованому світі [2]. На формування адаптивних архетипів другого рівня впливають сім'я, національна система освіти та засоби масової комунікації. У сім'ї насамперед формуються світоглядний імпринт та адаптивні архетипи, що пов'язані з етичними нормами.

* аспірант Національної академії державного управління при Президентові України.

Аналіз перебігу соціальних змін в українському суспільстві початку ХХІ ст. дозволяє констатувати посилення тенденції руйнування цінностей традиційної сім'ї шляхом «звільнення» жінки та ізоляції дітей від батьків, поширенням ідей одностатевих шлюбів та вподобань представників нетрадиційної сексуальної орієнтації.

Варто зазначити, що результати інформаційної агресії багато в чому залежать від того, хто буде контролювати національну систему освіти. Враховуючи те, що фундаментом системи освіти в суверенних державах є ідеологія й сформульовані у вигляді національних проектів відповіді на виклики сучасності, то їхня відсутність або підміна проектами розподілу та «проїдання» ресурсів означає втрату державного суверенітету та територіальної цілісності держави, і насамкінець призупинення існування держави.

В суверенних державах ідеологія пронизує національні системи освіти та виховання. Тобто ідеологія з підручників, бестселерів, теле- і радіоприймача проникає до свідомості кожного громадянина, роблячи його патріотом. Отже, країна, система освіти якої функціонує в чужому ідеологічному полі – колонія, приречена на розорення та занепад. Саме тому національна система освіти повинна адекватно відповідати на виклики сучасності, сприяти нейтралізації потенційних загроз та протидії реальним загрозам національній безпеці. В інакшому випадку вона перетвориться на грізну зброю в руках геополітичних конкурентів, які за допомогою засобів масової комунікації систематично поширюватимуть вигідну для них інформацію, стверджуватимуть певні цінності та здійснюватимуть ідеологічний, політичний та організаційний вплив на оцінки, думки та поведінку людей.

В Україні, як і в більшості пострадянських країн, державна ідеологія та ідеологія державного будівництва не розроблені. Водночас має місце комплексна проблема захисту національного інформаційного простору, хоча Українська держава вже зробила відповідні перші кроки в цьому напрямі. Сьогодні Російська Федерація веде повномасштабну інформаційну війну проти України, результатами якої є включення духовного життя значної частини українського народу до психокультури агресора, розмиття національних цінностей і пріоритетів державної політики національної безпеки України.

Враховуючи, що цінності, цілі, програми, мотиви, стимули поведінки утворюють інформаційні механізми свідомості і становлять ідеально-регулятивну функціональну підсистему людської дії, відповідно – центральним компонентом системи національної безпеки має стати духовна безпека. Тобто, в сучасних умовах на Українську державу покладається завдання забезпечення духовної безпеки особистості, що передбачає формування та реалізацію ефективної державної політики національної безпеки та створення системи захисту національного інформаційного простору.

1. Шевченко М. М. Моделі дестабілізації суспільно-політичної та економічної систем на прикладі пострадянських країн / М. М. Шевченко // Воєнно-історичний вісник. – 2013. – № 3. – С. 80–87.
2. Шевченко М. М. Механізми і архетипи інформаційної війни: гуманітарний аспект аналізу / М. М. Шевченко, В. В. Єфімова // Вісник Національної академії оборони України. – 2009. – № 2 (10). – С. 171–175.

Е. С. Подвальний,* А. А. Слинько**

РАСШИРЕНИЕ СФЕРЫ «НЕЕВКЛИДОВОЙ ПОЛИТИКИ» В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Потребность осмысления политических процессов выдвигает на первый план проблему более широкого методологического подхода, который позволил бы отойти от рассмотрения внутренней жизни стран через призму «правых» и «левых» идеологических шкал, а внешней политики – через устойчивые, но уже также устаревшие системные парадигмы дву-, одно- и многополярности.

Во внутренней политике элиты ведут расширенный поиск конструктивного решения проблемы, оставляя за скобками традиционные идеологические течения эпохи биполярности. На внешнеполитическом поле ситуация еще более сложная: идет столкновение различных политических измерений, которые говорят на разных языках, следуют разным историко-политическим традициям и преследуют разные геополитические цели. Причем, наступает эра конфликтов иного порядка, или «столкновение цивилизаций». Поле единого мира, включающего ныне всю планету, породило промежуточные феномены, которые фрагментарно, но последовательно создают странные политические образования, иногда играющие решающую роль. Такие политические понятия как Европейский Союз, Средиземноморский союз, ОПЕК и др. создают один ряд подобных феноменов. Другой ряд – Абхазия, Южная Осетия, Приднестровье – возник на бывшем постсоветском пространстве. А вот Сомали, Восточный Тимор, Конго (Киншаса), Руанда, Бурунди, Шри-Ланка, Мадагаскар – формируют такие зоны турбулентности или «черные дыры», которые могут «затянуть» в зону нестабильности весь цивилизованный мир.

Геополитические узлы, завязавшиеся после окончания «холодной войны», дают о себе знать жестко и последовательно. Россия, не получившая достаточную компенсацию за отступление из Восточной Европы, оказала военно-техническую поддержку Ирану, создав в военно-политических кругах США ощущение «неполной победы». С другой стороны, помощь Китая Северной Корее удерживает эту страну от поглощения Южной Кореей. Таким образом, стратегические наблюдения классиков геополитики о непобедимости держав хартленда в случае хотя бы частичного контроля над государствами побережья («внутреннего полумесяца») нашли свое яркое подтверждение.

Исследователи глобальных изменений в мире «после холодной войны» стремились дать общую характеристику нового качества политических процессов. Американский ученый Ф. Фукуяма с концепцией «конца истории», С. Хантингтон, суммировавший многочисленные теории «столкновения цивилизаций» и другие теоретики 1990-х гг. поставили проблему, не дав ей конкретного политического абриса. Российские ученые и, в частности,

* д.т.н., профессор, академик РАЕН, директор Воронежского филиала Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ;

** д.полит.н., профессор, академик РАЕН, заведующий кафедрой политологии и политического управления Воронежского филиала Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ.

А. Панарин, ответили антиглобалистской фундаментальной критикой, очень сильной и зрелой, особенно в теории православной цивилизации.

Усиливающаяся тотальная конфликтность современного мира дала «второе дыхание» теории англо-германского социолога Р. Дарендорфа, который в каждом конфликте, даже самом тяжелом, ищет конструктивное зерно движения вперед.

Наконец, немецкий теоретик Ю. Хабермас предложил сразу несколько подходов к анализу современного мира, отмечая возможность формирования наряду с натовскими либеральными проектами и постмодернистского сценария рассредоточенной империи без центра власти, и жесткого антинатовского проекта «порядков большого пространства», где несоизмеримые жизненные формы утверждаются друг против друга.

В сферу новой неевклидовой политики наряду с характерным для Европы политическим «центризмом» («новый лейборизм» в Великобритании, «большая коалиция» в Германии и др.) попадает и другой мегатренд, базовый вектор движения современного общества – растущий национализм и религиозный фундаментализм.

Не только Иран, Саудовская Аравия и весь арабский мир, тюркский ареал и исламизированная Африка, не только великие исламские державы Индонезия и Малайзия испытывают на себе влияние фундаментализма. Европа не может победить свои застарелые болезни: терроризм ИРА и ЭТА. Возрастающий и необратимый национализм баскского общества – главная питательная среда «Эскуади та Аскатасуна». Эта особенность была ярко и детально выявлена российским ученым и дипломатом А. Орловым в книге с характерным названием «Проблемы терроризма в Испании: ЭТА – «ударный отряд» баскского национализма».¹

Невозможно и опасно говорить и о некоей победе над Аль-Каедой. «Сетевая структура организации, позволяющая в течение многих лет противостоять военному давлению международной антитеррористической коалиции во главе с США, блокирует все большие военные ресурсы западных стран в рамках, по существу, бесконечной кампании, заставляет своих противников менять подходы к проблемам безопасности с учетом фактора международного терроризма, наркотрафика и транснациональной преступности».² Исламский экстремизм ныне возродился в ещё более опасной форме «Исламского государства».

Другим параметром неевклидовой политики является целая «туманность» неправительственных организаций, которые порой задают тон альтернативной политике обширных регионов. Так, «боливарианская инициатива», так называемый «левый поворот» в Латинской Америке связан, прежде всего, с усталостью среднего класса и даже некоторых высших менеджеров от устаревших схем экономического развития, предлагаемых США. Мировой

¹ См.: Орлов А. А. Проблема терроризма в Испании: ЭТА – «ударный отряд» баскского национализма / А. А. Орлов. – М. : Русская панорама, 2009. – 192 с.

² Боришполец К. П. За что боремся? / К. П. Боришполец // Приватизация мировой политики: локальные действия – глобальные результаты : коллективная монография / под ред. М. М. Лебедевой. – М., 2008. – С. 204–205.

кризис подтвердил правильность сомнений многих латиноамериканцев. Другими словами, левый поворот в Латинской Америке – это не левый, а альтернативный поворот, в котором задают тон люди далеко не левых убеждений. Многомиллионные неправительственные организации сплотили людей разных убеждений в программе действий по изменению существующей системы. Традиционная левизна несколько ближе к альтернативным формам политической жизни, а потому и формально пока преобладает в лозунгах политиков «новой волны».

В российской латиноамериканистике всегда существовала тенденция достаточно осторожно оценивать политические изменения в Латинской Америке. В частности М. Чумакова предложила достаточно обтекаемое понятие «левый дрейф», отметив главную особенность событий, укладывающихся в это определение: «...Следует признать, что сама активизация оппозиции и появление альтернативных неолиберальной модели движений стали возможны в условиях утвердившейся на континенте электоральной демократии».¹ Развивая эту мысль, можно логично предположить, как это доказывают данные социологических опросов, что настроения избирателей в Латинской Америке находятся, тем не менее, в центре политического спектра, а иногда и справа от него.² Но все эти настроения «уходят в сторону», отталкиваются от неолиберализма, стремятся создать ему действительную альтернативу.

Другой регион, где альтернативность проявилась с наибольшей силой – это Украина. Попытки сохранить центристскую позицию власти по отношению к востоку и западу Украины не удалось. По мнению Б. Ковалья, наряду с видимым гражданским обществом, существует и невидимое, составленное из народных чаяний, настроений и ожиданий.³ И видимая, и невидимая составляющие украинского гражданского общества постепенно утратили связь с государством. Другими словами, дело государственного строительства на Украине в условиях гражданского конфликта придётся начинать практически с нуля. Ситуация на Украине может быть проанализирована только с позиций новых методологических, часто альтернативных подходов. Она должна способствовать продолжению исследований в сфере методологии политических и социальных наук.

О. С. Зозуля*

БОРЬБА ЗА ПОЧУТТЯ ГРОМАДЯН ЯК ОСНОВОПОЛОЖНА ФУНКЦІЯ МІНІСТЕРСТВА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

2014–2015 рр. стали надзвичайно важкими для забезпечення інформаційної безпеки України. Українська держава зіткнулася з використанням проти неї роками вибудовуваної у Росії пропагандистської системи. Дії

¹ Чумакова М. Л. Общие соображения к «левому дрейфу» / М. Л. Чумакова // «Левый поворот» в Латинской Америке. – М. : ИЛА РАН, 2007. – С. 79.

² См.: Слинко А. А. Правая и левая альтернативы. К проблеме «неевклидовой политики» / А. А. Слинко // Латинская Америка. – 2008. – № 7. – С. 25.

³ См.: Аринин А. Н., Коваль Б. И., Коваль Т. Б. Личность и общество: духовный и нравственный потенциал / А. Н. Аринин, Б. И. Коваль, Т. Б. Коваль. – М. : Северо-Принт, 2003. – С. 217–221.

* аспирант Національної академії державного управління при Президентіві України.

противника спрямовані на ініціювання розбрату в українському суспільстві та знищення української політичної нації, прославлення сепаратизму, штучне посилення реальних і вигаданих внутрішніх протиріч, створення атмосфери громадянської недовіри до дій і намірів влади, провокування актів громадянської непокори, формування у громадян України та міжнародної спільноти викривленого бачення подій в Українській державі, спроби перекручення української історії та маніпулювання історичними фактами [1].

За таких умов поряд із питанням негайного реформування системи національної безпеки і оборони з урахуванням нових викликів та загроз національним інтересам, що пов'язані з інформаційно-психологічним чинником, перед Українською державою постало питання вдосконалення і розвитку інформаційно-психологічних методів впливу держави на формування зорієнтованих на реалії сьогодення почуттів громадян (почуття патріотизму, причетності до долі свого народу і своєї країни, усвідомлення себе громадянами України тощо).

Реалізація подібних заходів держави здійснюється виключно через систему спеціально уповноважених органів державної влади. Зауважимо, що інституційна система державного управління інформаційною безпекою є складною багаторівневою системою, яка, з одного боку, об'єднується особливою загальною функціональною спрямованістю забезпечення національної безпеки, а з іншого – розділяється специфічними особливостями, пов'язаними з рівнем компетенції і характером відповідних цілей забезпечення безпеки у різних сферах суспільства.

В Україні створено новий орган виконавчої влади – Міністерство інформаційної політики України, на яке покладено завдання забезпечення інформаційного суверенітету України. Положенням про міністерство, визначені основні завдання щодо питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами, а також забезпечення функціонування державних інформаційних ресурсів [2].

З допомогою міністерства уряд України має на меті розвиток та координування усіх складових державної інформаційної політики на рівні європейських стандартів. Цілі діяльності міністерства полягають у підтриманні належного рівня поінформованості громадян щодо намірів, рекомендацій та настанов уряду; створення у світовому медіапросторі позитивного іміджу України.

Міністерство інформаційної політики України докладає максимум зусиль для налагодження зв'язку з громадянами на окупованих територіях та сусідніх регіонах і донесення до них правдивої інформації [3]. Для цього було ініційовано створення проекту «Інформаційні війська». Головне завдання проекту – мобілізувати користувачів соціальних мереж на донесення достовірної інформації та боротьби з російською пропагандою. Також започаткована «Програма доставки друкованих ЗМІ на Донбас» [4].

Минуло більше року після подій на Майдані, а Україна досі залишається в рейтингу найбільш корумпованих країн світу, займаючи 142 місце зі 175 за даними дослідження, проведеного громадською організацією «Transparency International» у грудні 2014 року. Відкритість даних та забезпечення вільного

доступу до інформації допоможе громадянам та установам боротися з корупцією та запобігати її проявам. Суть концепції відкритої влади полягає у тому, що громадяни мають право на доступ до інформації, а уряд впроваджує механізми, що гарантує належний рівень прозорості та звітності. Міністерство інформаційної політики України розглядає рух за прозорість та відкритість української влади як важливий та виправданий крок у боротьбі з корупцією. Міністерство буде співпрацювати з Комітетом Верховної Ради з питань свободи слова та інформаційної політики, щоб гарантувати відкритий доступ до інформації через внутрішню правову базу і контролювати прийняття відповідних законопроектів [3].

Міністерством у найближчій перспективі планується реалізація таких проектів: «Зв'язки з громадськістю: оцінка поточних можливостей урядових інформаційних служб та розробки необхідних програм розвитку»; «Контрпропаганда: відповідна урядова стратегія та покращення технічних можливостей, методів подачі та впливу на події в зоні проведення АТО та на тимчасово окупованих територіях» [3].

Враховуючи викладене вище, можна зробити висновки, що з допомогою Міністерства інформаційної політики український уряд прагне підтримати і надалі сприяти свободі самовираження, котра є складовою образу України як сучасної держави з динамічним розвитком. Разом із тим зазначимо, що ефективне державне управління формуванням почуттів громадян стане ґрунтовною основою протидії негативним інформаційно-психологічним впливам та антиукраїнській пропаганді.

1. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». – К. : НІСД, 2014. – 148 с.
2. Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. № 2 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 6. – С. 36. – Ст. 124.
3. Розвиток інформаційного простору України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mip.gov.ua/files/Presentation/preza_2_ua01.pdf
4. Аналіз роботи Міністерства інформаційної політики України за перший місяць діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mip.gov.ua/documents/12.html

В. Мандзюк*

ПОЛИТИЧЕСКИЙ СЛОГАН КАК СРЕДСТВО ВОЗДЕЙСТВИЯ НА МАССОВОЕ СОЗНАНИЕ ИЗБИРАТЕЛЕЙ

Понятие «слоган» восходит к галльскому языку и означает «боевой клич». Первоначальное значение этого слова очень точно и весьма образно отражает сущность предвыборной кампании: пленить избирателя и уничтожить конкурентов. Цель слогана – вызвать положительные ассоциации у избирателя по отношению к имиджу политической партии или конкретного политического деятеля, чтобы впоследствии избиратель отдал свой голос именно за них.

* студентка Криворожского факультета Национального университета «Одесская юридическая академия».

Как и коммерческая реклама, реклама политическая, благодаря своей многотиражности, многообразию, возможности повторения, лаконизму и эмоциональности обладает значительными возможностями воздействия на массовое сознание. Слоган вообще следует рассматривать как своего рода сильную позицию политического макротекста, который представляется как совокупность всех компонентов политической коммуникации (вербальной, невербальной, графической, цветовой, музыкальной, предметной). Основными функциями слогана мы можем назвать аттрактивность (способность привлечения внимания и запоминания PR-информации) и информативность.

Согласно мировым стандартам политического маркетинга, слоган должен быть национально окрашенным и по своей форме прост (или, наоборот, очень оригинален). Практическими принципами написания политического слогана можно выделить следующие: точность, краткость, простота, оригинальность, запоминаемость. Украинские политики не стали исключением и достаточно успешно освоили искусство написания слоганов для своих предвыборных кампаний.

Но не стоит забывать, что важно не только содержание, но и форма, а именно цвет и шрифт оформления политического слогана. С каждым цветом связано определенное его традиционное, политическое и национальное значение, которое у большинства из нас закрепилось на подсознательном, ментальном уровне. Использование «правильных» цветов позволяет углубить и расширить смысловую нагрузку, доносимую до избирателя.

К примеру, многие политики активно используют красный и белый цвета для оформления своих политических слоганов на сити-лайтах, бигбордах, в СМИ, что, безусловно, является действенным и хорошо продуманным способом влияния на подсознание избирателей. Ведь красный цвет – это цвет активности, символ перемен, радикальности. Красный ассоциируется с борьбой, бодростью, силой духа и четко обозначенным приоритетом. На украинских вышиванках узоры, вышитые красными нитками означают радость, страсть, любовь и жизнелюбие, поэтому на ментальном уровне этот цвет закрепился как позитивный. Испокон веков в украинской традиции белый цвет воспринимался как источник чистоты, непорочности, святости. Белый цвет раньше очень ценили, поэтому даже обручальные кольца делали только из серебра и использовали их в качестве оберегов. Сегодня белый все так же ассоциируется у большинства людей со справедливостью, доверием, новизной, свежестью и успехом. Ярким тому подтверждением является оформление слогана предвыборной кампании Петра Порошенко в красном и белом цветах, которые как бы подкрепляют сам политический слоган нынешнего президента: «Жить по-новому». Как видим, при создании этого слогана были учтены все принципы его написания, а также выбрано верное, с точки зрения психологии, оформление.

Не отличилась особой оригинальностью и предвыборная кампания Олега Ляшка, чей политический «клич» придал целостность его политической рекламе. В одной фразе он выразил главную идею убеждающей коммуникации – «Украине – радикальные изменения!». А так как эта идея была выражена в интересной форме (фото политика с вилами в руках, на красно-белом фоне), то

она стала быстро узнаваемой, быстро запоминалась. А хорошо запомнившееся обычно рассматривается как истинное.

А вот синий цвет в трипольской традиции – это цвет небосвода и воды. Он является символом очищения, душевного спокойствия и избавления от болезней. Его тоже можно назвать своеобразным оберегом. Синий цвет символизирует стабильность, спокойствие, мудрость, ясность и невозмутимость. Не безосновательно именно его избрали политтехнологи экс-президента Украины В. Янукович для сопровождения предвыборной кампании, а именно слогана «Благополучие для всех». В 2006 г. для народа Украины, как никогда ранее, была необходима именно стабильность, на чем умело сыграла команда политика.

Очень ярко заявила о себе партия «Удар», чей политический слоган отличался оригинальностью, а положительная ассоциация с гордостью украинского бокса В. Кличко лишь подкрепила всенародное одобрение и поддержку. Здесь сыграло немаловажную роль отождествление профессионализма Кличко на ринге с профессионализмом его в политике, ведь именно на этом и было основано содержание слогана политической партии «Удар»: «Настало время!», но более – его оформление, а именно мощная рука, пробивающая, казалось бы, неприступную кирпичную стену, которая у украинцев ассоциировалась со сложившимся в стране кризисом.

Политический слоган транслирует не только рациональные методы воздействия на избирателей, но и элементы эмоционального влияния.

Можно с уверенностью сказать, что политические слоганы, их содержание, равно как и их цветовое оформление, активно влияют на восприятие той или иной политической силы, политического лидера, на их идентификацию как «позитивных» либо «негативных», на чувственно-эмоциональную сферу и подсознание избирателей. Всем вышеуказанным успешно пользуются создатели такого «информационного оружия» ради достижения собственных целей.

Е. А. Слинко*

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА В НАУЧНОМ ДИСКУРСЕ

Закономерностями протекания политических процессов определяется трансформация политических институтов.

Политический процесс определяется как ряд событий политической жизни, предполагающую деятельность людей, групп или институтов (акторов) в сфере политических отношений. Другими словами, это процесс, относящийся к политике, связанный с властными отношениями. Политический процесс, по мнению Дж. Б. Мангейма и Р. К. Рича, это сложный комплекс событий, отражающий характер деятельности государственных институтов и их влияние на различные стороны общественной жизни. Это, прежде всего, властно-управленческий процесс, поэтому признается доминирующая роль структур власти в политических изменениях. В центре внимания находятся политические

* к.полит.н., доцент кафедры политологии и политического управления Воронежского филиала Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ.

институты: исполнительная власть, парламенты, судебная власть, реже – политические партии. Рассмотрение их воздействия на политические процессы в конституционно-правовых рамках приводит к формированию и развитию институционального и нормативного подхода в политологии [1].

Д. Истон определяет политический процесс как совокупность реакций политической системы на воздействие окружающей ее среды в целях формирования решений, приемлемых для ведущих групп интересов. Он обращает внимание на необходимость анализа «этих процессов, а также природы и характера их систем» [2, с. 630–642], так как они являются определяющими в политической теории. Представление политического процесса как характеристики политической системы предполагает выделение ее структуры, функций, установление связей и взаимозависимостей в функционировании элементов, что дает возможность видеть политические события и изменения в целостности.

Т. Парсонс видит причины трансформации политической системы в усилении интегративных проблем, возникающих вследствие развития дифференциации внутри и между различными системами и их структурными единицами.

В российской литературе политический процесс в большинстве случаев трактуется как форма функционирования политической системы общества, как совокупность действий субъектов политики по осуществлению своих специфических функций в сфере власти.

А. Зиновьев и В. Шевченко, наряду с указанными свойствами, в политическом процессе видят последовательную, взаимосвязанную цепь политических событий и явлений. В. Лавриненко полагает, что политический процесс – это ход развития политических явлений, совокупность действий политических субъектов по осуществлению своих ролей и функций в сфере власти, обеспечивающих формирование и функционирование политической системы общества.

Также политический процесс можно рассматривать как форму функционирования политической системы, обеспечения формирования и функционирования политических институтов, последовательность циклов политической институционализации и деинституционализации [3].

Часто вышеуказанные подходы и определения, отражая характеристики и свойства политической системы (функционирование) и акторов (взаимодействие), не указывают конкретные формы взаимодействия и взаимовлияния в самом политическом процессе, не увязывают функционирование политической системы и деятельность акторов в единый поток трансформационных событий. В итоге политическая практика и системные изменения в политико-властной сфере рассматриваются отдельно, в отрыве друг от друга, что не соответствует действительности.

По мнению А. Пахарева, современная политическая наука в определении политического процесса исследует динамику политической жизни общества и изменений в нем [4].

Содержанием политического процесса является определение конкретной политической деятельности с конечным результатом: формирование

политической партии, проведение выборов, проведение референдумов и т. д. Политический процесс отражает реальное взаимодействие субъектов политики, которая осуществляется не в соответствии с намерениями правящей элиты и политических лидеров или программ партий, а в результате действия многих разнородных внутренних и внешних факторов. Он показывает, как обычные граждане, социальные группы, институты власти со всеми своими стереотипами, целями, предрассудками взаимодействуют друг с другом и с государством, реализуя свои специфические социальные роли и функции. Сама совокупность действий всех субъектов политики по реализации собственных специфических функций в сфере власти в конечном итоге обеспечивает развитие или упадок политической системы. Фактически политический процесс обеспечивает диалог всех субъектов политической жизни с властью, создает возможность субъектам и носителям власти разговаривать на одном языке, предлагать политическим событиям схожий смысл. Значимость политического процесса предопределяет его ориентационные возможности, способность выражать политику определенным образом.

Далее А. Пахарев отмечает, что по значимости для общества тех или иных форм регулирования политических отношений политические процессы делятся на базовые и периферийные. Базовые политические процессы характеризуют способы включения широких социальных слоев в отношения с государством, формы преобразования интересов и требований населения в управленческие решения, типичные приемы формирования политической элиты, подготовки и выдвижение политических лидеров и т. д.

Периферийные политические процессы отражают динамику формирования отдельных политических ассоциаций (политических партий и движений, групп давления и т. др.), развитие местного самоуправления, а также другие связи и отношения в политической системе общества, которые, однако, не оказывают влияния на доминирующие формы и способы реализации власти.

С изменением форм, методов и функций, которые используются институтами государственного управления, изменяются и сами базовые и периферийные политические процессы.

Современная политическая наука рассматривает три режима прохождения политического процесса.

– Первый – это режим функционирования. В этом режиме политический процесс отражает простое воспроизводство властными структурами рутинных, повторяющихся отношений между элитой и электоратом, между ведущими политическими партиями, между центром и органами местного самоуправления.

– Второй режим прохождения политического процесса – это режим развития, который означает, что структуры и механизмы власти выводят политику государства на уровень, который позволяет адекватно отвечать на новые социальные требования населения и вызовы времени.

– Третий режим прохождения политического процесса – это режим упадка, распада политической целостности, когда центробежные силы и тенденции начинают доминировать над интеграционными и приводят к развалу определенного режима правления [5].

Содержание политического процесса формируется на основе серьезных или глобальных событий, которые возникают и развиваются в обществе, впоследствии чего наступают существенные изменения внутри политической системы или ее радикальная смена.

Безусловно, результаты политического процесса зависят от совокупности объективных факторов (наличие ресурсов; благоприятных или неблагоприятных условий; внешнего окружения; вмешательства неожиданных, случайных факторов и т. др.), а также субъективных факторов (выбранных средств, способов и методов управления, уровня профессионализма и компетентности исполнителей и отношения между ними и т. др.).

Структура политического процесса состоит из элементов организационно-политических мероприятий, которые охватывают конкретные действия, обеспечивающие функционирование политической системы.

Важным элементом структуры политического процесса является формулирование целей и задач политических структур и организаций, которые активно действуют в политической жизни общества. Сам характер политической деятельности зависит от типа политического режима, который установился в этом обществе.

Вторым важным элементом структуры политического процесса является конституирование и организация политических институтов.

В структуру политического процесса также входит процедура принятия и выполнения управленческих решений.

Существует несколько систем типологизации политического процесса. Определенную популярность приобрела концепция американского политолога Л. Пая, созданная в рамках сравнительной политологии. Автор этой концепции сравнивает политическое развитие западных и незападных стран, связывая их принципиальные различия культурным «кодом», который, как он считает, определяет практические ориентации и поведение населения этих стран. Эти различия, по мнению ученого, обусловленные цивилизационными особенностями западного и незападного мира. Он сделал попытку создать классический «идеальный тип» политического процесса на Западе и своеобразный уникальный тип политического процесса незападных обществ. В основе этой концепции – противопоставление «Запада» и «Незапада». Таким образом, Л. Пай различает политические процессы западного и незападного типа [6].

Другая система классификации типов политических процессов соответствует двум типам политической культуры: демократической и технократической или элитарной. Эти две политико-культурные ориентации предопределяют две интерпретации политических процессов – как горизонтально и вертикально организованных.

Горизонтально организованный политический процесс представляет собой взаимодействие рационально действующих субъектов, обладающих способностью к ценностным отношениям. Такой политический процесс строится на определении формального равенства и относительной автономии его главных участников, которые сотрудничают или соперничают друг с другом по общим правилами политической игры. Они привержены одинаковым

моральным потребностям и юридическим нормам. Логика их деятельности задается системой ценностей, в которой доминируют ценности свободы, права, консенсуса.

Вертикально организованный политический процесс – это стихийное выявление интересов, потребностей, образа мышления иррациональных масс, которому противостоит государственная власть, система ценностей, политическая наука. Тогда суть взаимоотношений государства и подданных сводится к определению правил поведения управляющих и подчиненных.

Важной задачей политического процесса является обеспечение стабильности общественно-политической жизни. Сама политическая стабильность является показателем состояния динамического равновесия действующих в обществе политических сил.

1. Агеев Г. В. Трансформация политической системы Российской Федерации в современных условиях : автореф. дисс. ... канд. полит. наук / Г. В. Агеев; ННОУ ВПО МосГУ. – М., 2009. – 29 с.
2. Истон Д. Категории системного анализа политики / Д. Истон // Антология политической мысли : в 5 т. – М. : Мысль, 1997. – Т. 2: Зарубежная политическая мысль. XX в. – С. 630–642.
3. Шутов А. Ю. Политический процесс / А. Ю. Шутов. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 80 с.
4. Пахарев А. Д. Політичні інститути і процеси в сучасній Україні : навч. посібн. – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 183 с.
5. Общая и прикладная политология : учебн. пособ. / под общей ред. В. И. Жукова, В. И. Краснова. – М. : МГСУ, Изд-во «Союз», 1997. – 992 с.
6. Pye L. Communication and Political Development / L. Pye. – Princeton, 1963. – 381 p.

Е. А. Романова*

ГЕНЕЗИС ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИБЕРАЛИЗМА: ПОНЯТИЕ И ПРЕДСТАВЛЕНИЯ

С позиций политического либерализма, в основе политической системы общества лежат представления о том, что отдельные личности являются опорой закона и общества, и что общественные институты существуют для того, чтобы способствовать наделению индивидуумов реальной властью, без преклонения перед элитами. Эта концепция в политической философии и политологии называется методологическим индивидуализмом. В его основе лежит убеждение, что каждый человек сам в состоянии определить, что для него лучше. Особый акцент делается на верховенстве закона, в частности, либерализм исходит из того, что государство обладает достаточной силой для его обеспечения.

Исходя из современного понимания, характерным элементом либеральной демократии является открытое общество, характеризующееся терпимостью, плюрализмом, сосуществованием и конкуренцией самого широкого спектра общественно-политических взглядов. Благодаря периодически проводимым выборам каждая из групп, придерживающихся различных взглядов, имеет шанс получить власть. На практике экстремистские или маргинальные точки зрения

* аспирантка Воронежского филиала Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ.

крайне редко играют значительную роль в демократическом процессе, поскольку общественность видит в них угрозу для самой либеральной демократии. Однако модель открытого общества затрудняет консервацию власти правящей элитой, гарантирует возможность бескровной смены власти и создаёт стимулы для гибкого реагирования правительства на общественные запросы.

Либеральная демократия предполагает, что политическая группа, находящаяся у власти, не обязана разделять все аспекты идеологии либерализма (например, она может выступать за демократический социализм). Однако она обязана подчиняться упомянутому выше принципу верховенства права. Термин «либеральный» в этом случае понимается так же, как в эпоху буржуазных революций конца XVIII в. – обеспечивающий каждому человеку защиту от произвола со стороны власти и органов правопорядка.

Демократический характер государственного устройства достигается с помощью целого ряда инструментов, главными из которых являются верховенство права, независимое правосудие, разделение властей (по ветвям и по территориальному уровню) и система «сдержек и противовесов», которая обеспечивает подотчётность одних ветвей власти другим. Правомерными являются только такие действия представителей власти, которые осуществляются в соответствии с опубликованным в письменном виде и в должном порядке законом. Хотя либеральные демократии включают элементы прямой демократии (референдумы), подавляющее большинство верховных государственных решений принимается правительством. Политика правительства должна зависеть только от представителей законодательной власти и главы исполнительной власти, которые определяются в результате периодически проводимых выборов. Подчинение правительства каким-либо не избираемым силам не допускается. В промежутке между выборами правительство должно работать в режиме открытости и прозрачности, факты коррупции должны немедленно предаваться огласке. Одним из главных положений либеральной демократии является всеобщее избирательное право, дающее каждому взрослому гражданину страны равное право голоса, независимо от расы, пола, материального положения или образования. Результаты выборов определяются только теми гражданами, которые фактически приняли участие в голосовании, однако часто явка должна превысить некоторый порог, чтобы голосование считалось состоявшимся.

Важнейшей задачей выборной демократии является обеспечение подотчётности избранных представителей перед нацией. Поэтому выборы и референдумы должны быть свободными, справедливыми и честными. Им должна предшествовать свободная и честная конкуренция выразителей различных политических взглядов, сочетающаяся с равенством возможностей для проведения избирательных кампаний. На практике политический плюрализм определяется присутствием нескольких (минимум двух) политических партий, которые имеют значимую власть. Важнейшим необходимым условием для этого плюрализма является свобода слова. Выбор людей должен быть свободен от преобладающего влияния армии, иностранных держав, тоталитарных партий, религиозных иерархий, экономических

олигархий и любых других могущественных групп. Культурные, этнические, религиозные и прочие меньшинства должны иметь приемлемый уровень возможностей участия в процессе принятия решений, который, как правило, достигается путём предоставления им частичного самоуправления.

Наиболее часто приводимые критерии либеральной демократии имеют форму гражданских прав и свобод, например, право на жизнь и на достоинство личности, свобода слова, свобода средств массовой информации, доступ к альтернативным источникам информации и ряд других. Некоторые из перечисленных свобод в определённой степени ограничены. Однако все ограничения обязаны отвечать трём условиям: они должны строго соответствовать закону, преследовать праведную цель и должны быть необходимы и адекватны для достижения этой цели.

Особого внимания заслуживает то, что люди, принципиально несогласные с доктриной либеральной демократии (в том числе, по культурным или религиозным мотивам), наравне с остальными обладают теми же правами и свободами. Это вытекает из концепции открытого общества, согласно которой политическая система должна быть способна к самоизменению и эволюции. Для возникновения либеральной демократии необходимо соблюдение таких условий, как развитая система правосудия, законодательная защита частной собственности, наличие широкого среднего класса и сильное гражданское общество.

Безусловно, свободные выборы не являются абсолютной гарантией от тирании. Сами по себе они не могут обеспечить либеральную демократию и на практике часто приводят к «дефектным» демократиям, в которых либо у части граждан отсутствует избирательное право, либо избранные представители не определяют всю политику правительства, либо исполнительная власть подчиняет себе законодательную и судебную, либо система правосудия не способна обеспечивать соблюдение заложенных в конституции принципов. Последнее является наиболее часто встречающейся проблемой.

Тем не менее, либеральная демократия опирается на главенство закона и всеобщее равенство перед ним, обеспечивает подотчётность органов власти перед нацией. В случае если народ недоволен политикой правительства, то на следующих выборах оппозиция имеет высокий шанс одержать победу. Таким образом, либеральная демократия облагораживает стремление к власти и вынуждает правительство работать на благо нации.

Конституционная защита от диктатуры большинства является существенным достоинством такого устройства и отличает его от других разновидностей демократии. Благодаря тому, что меньшинство способно оказывать влияние на процесс принятия решений, либеральная демократия обеспечивает защиту частной собственности для обеспеченных, социальную защиту для бедных, а также сглаживание культурных, этнических и религиозных конфликтов.

Возможность изменить правительство или его политику мирным путём и без насилия способствует стабильности и определённости в обществе. Этому же способствует то, что демократия вынуждает правительство работать открыто, сообщать о своих стратегических целях и отчитываться о текущих

мерах по их достижению. Свобода слова также позволяет органам власти и частным лицам получать информацию о реальном состоянии дел в государстве.

Следствием либеральной демократии является накопление человеческого капитала, низкая инфляция, меньшая политическая и экономическая нестабильность и относительно невысокое вмешательство государства в деятельность предпринимателей. Ряд исследователей полагает, что эти обстоятельства (в особенности, экономическая свобода) способствуют экономическому подъёму и росту уровня благосостояния всего населения.

С. А. Лозниця*

ПРИНАЛЕЖНІСТЬ ДО НАЦІЇ: ПОЛІТИКА ДЕРЖАВ У ПОШУКУ ЄДНОСТІ

Кожна держава формує свою внутрішню та зовнішню політику на певних засадах та принципах. Так, у Законі України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. одним із принципів, на яких ґрунтується внутрішня політика, проголошується «пріоритетність захисту національних інтересів» [3]. У зовнішній політиці одним із принципів постає «своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам Україні, її громадянам і юридичним особам» [3]. Отже, у сучасному законодавстві пріоритетним напрямом постає обстоювання та захист власних національних інтересів, що уможлиблюється через здійснення тих чи інших заходів, одним із яких, як можемо вважати, постає прагнення до об'єднаності держави, зокрема, через акцентування уваги на прояві патріотичних почуттів.

Патріотизм або любов до своєї землі та народу насправді підтримує й практичну мету – відчуття віднесення себе до чогось більшого – нації, що дає змогу ототожнювати себе і один одного як «співбратів», а й, значить, бути сильнішим і менш вразливим до загроз – як внутрішніх, так і зовнішніх. У цьому дослідженні звернімо увагу на символи національної приналежності, завдяки яким для націй є можливим обстоювання своєї окремішності.

Одними із таких символів є прапор і гімн. Як пояснює французький соціолог та історик Д. Шнаппер, мета таких ритуалів, як гімн, національне свято або прапор полягає у збереженні відчуття спільноти, належності до однієї групи та віри у несхожість, особливість і велич національних цінностей [Див.: 6, с. 144–145]. За її словами, «відчуття належності до «етнічної групи» та пристрасті, що виникають з цього приводу, являють собою безпосереднє втілення природної прихильності людей до рідної землі та етнічної чи родинної громади, усередині якої вони зросли. Все, що стосується родини, набуває для людини ознаки цінності. Умовою для появи патріотичних почуттів є поширення цього спонтанного почуття на всю, абстрактну за своєю природою, історичну спільноту та політичну організацію [6, с. 162]. Важливість подібних практик Д. Шнаппер пов'язує з тим, що «від Аристотеля до Джона Стюарта Мілла однорідність, або гомогенність, населення вважалась однією з головних умов стабільності політичних одиниць» [6, с. 146].

* к.філос.н., науковий співробітник Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України.

Розмірковуючи над питанням єдності, принагідно згадаємо досить влучну фразу, висловлену італійським державним діячем д'Адзельо Массимо: «Ми створили Італію, тепер треба створити італійців» [2, с. 307–308]. Як пояснює значення терміну британський історик Е. Гобсбаум, «винайдена традиція» означає низку практик ритуального або символічного характеру [...], які намагаються прищепити певні цінності й норми поведінки через повторюваність, що автоматично передбачає зв'язок з минулим» [1, с. 13].

Так, одним із прикладів «винайдення традиції», до якого звертається Е. Гобсбаум, є заходи, що здійснювалися у США. Як зазначає дослідник, основною політичною проблемою США після уникнення розколу на Північ і Південь стала асиміляція маси людей, котрі були американцями не за народженням, а через імміграцію, – потік, до кінця цього періоду майже некерований. Американців треба було створити. Винайдені традиції у США у той період переважно на це й були спрямовані. З одного боку, іммігрантів заохочували прийняти ритуали, що відзначали історію нації [...] – 4 липня та протестантську англосаксонську традицію (День подяки) [Див.: 2, с. 321–322].

У своєму дослідженні Е. Гобсбаум звертає увагу на такий важливий у «винайденні традицій» елемент, як архітектурні споруди. Так, будівлі й монументи, зазначає він, були найвидимішими формами нового тлумачення німецької історії чи радше сплаву старої романтичної «винайденої традиції» німецького націоналізму до 1848 р. і нового режиму [2, с. 316–317].

Стосовно значення символіки пам'ятників можна дізнатися, зокрема, із праць німецького історика Р. Козеллека. Він звертає увагу, що «кожна національна держава в Європі, незалежно від її конституції, має свої національні символи, внаслідок чого її громадяни можуть чи повинні себе з нею ототожнювати. [...] До таких символів майже у всіх державах можна також віднести так звані могили Невідомих солдатів». Як пояснює автор, «держави намагались виправдати мільйони своїх загиблих, проголошуючи їх жертвами за відповідну батьківщину, і таким чином залучити їх до своєї політичної самоінтерпретації» [4, с. 20]. За словами Р. Козеллека, «тільки після Французької революції зростає кількість пам'ятників, які мають нагадувати про насильницьку смерть кожного окремо у світовій або громадянській війнах» [5, с. 44]. Домінуюче гасло написів, як зазначає дослідник, перш за все урочистих речень, – це заклик до єдності, постійне повторюване заклинання зберігати або встановлювати неподільність, щоб уникнути ворожнечі [5, с. 47].

Отже, однією з умов збереження територіальної цілісності є здійснення низки заходів задля підтримання у громадян почуття єдності, як скажімо, апелювання до таких національних символів, як прапор, гімн, національне свято, а також архітектурні споруди, які мають символічне значення для нації.

1. Гобсбаум Е. Вступ: винаходження традицій / Е. Гобсбаум // Винайдення традиції / за ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера; пер. з англ. М. Климчука. – К. : Ніка-Центр, 2010. – С. 12–28.

2. Гобсбаум Е. Масове традицієтворення: Європа, 1870–1914 рр. / Е. Гобсбаум // Там само. – С. 303–352.

3. Про засади внутрішньої та зовнішньої політики: Закон України № 2411-VI від 1 липня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2411-17

4. Козеллек Р. Невідомий солдат як національний символ в Європі / Р. Козеллек // Історичні пошуки ідентичності: Українсько-німецький колоквиум / Р. Козеллек, Ю. Шеррер, К. Сігов. – К. : Дух і літера,

2004. – С. 20–39.

5. Козеллек Р. Політичний культ мертвих Р. Козеллек // Там само. – С. 40–73.

6. Шнаппер Д. Спільнота громадян: про модерну концепцію нації / Д. Шнаппер; пер. з фр. Р. В. Мардера. – Х. : Фоліо, 2007. – 223 с.

Т. В. Полянчук*

СУБЪЕКТЫ И ОБЪЕКТЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ: ТЕОРИЯ ВОПРОСА

Под национальной политикой понимается целенаправленная деятельность по регулированию этнополитических процессов. В качестве основной ее задачи при этом выступает согласование интересов всех проживающих в стране народов и этносов, обеспечение правовой и материальной основы для их развития, достижение их добровольного, равноправного и взаимовыгодного сотрудничества. Формирование и проведение единой, последовательной, сбалансированной и непротиворечивой национальной политики должно являться одним из приоритетов многонациональных (полиэтнических) государств.

Исходя из этого, государство берет на себя задачи учета и согласования интересов, проживающих на его территории этнических групп, задачи обеспечения материальных и правовых условий для их развития при сохранении равноправного положения. Демократическая модель согласования интересов этнических групп предполагает уважение их культурно-исторической самобытности и создание условий для их добровольного сотрудничества на взаимовыгодной основе. Эта модель ориентирована на гармонизацию межэтнических отношений, предупреждение межэтнических конфликтов и исходит из того, что необходимо обеспечивать удовлетворение этнически обусловленных потребностей, как на уровне общности, так и на уровне индивидов.

Национальная политика должна опираться на общие принципы управления национальными процессами и отношениями, включать демократические правовые механизмы регулирования межнациональных отношений, особенно конфликтных. Также к ее составляющим следует отнести меры, направленные на выявление и превентивное урегулирование межэтнических конфликтов, меры, направленные на обеспечение свободы развития национальной культуры и сохранения национальной самобытности. Субъектом национальной политики, прежде всего, является государство – входящие в систему органов государственного и муниципального управления институты центральной, региональной и муниципальной власти. Другие, негосударственные институты политической системы, такие как политические партии, СМИ, гражданское общество в современном демократическом государстве также активно участвуют в формировании национальной политики.

В качестве объекта национальной политики выступают различные этнические общности. Саму этническую общность можно определить как

* аспирантка Воронежского филиала Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ.

устойчивую группу людей, связанных единством происхождения и исторического опыта, проявляющимся в общности языка и культуры. В отечественной и зарубежной научной литературе нет единства по поводу понимания этноса. Но для выявления сущности национальных отношений, их исторических и политических особенностей, представляется целесообразным рассмотреть существующие в науке подходы к пониманию этноса и нации, а также взаимосвязи между этими разновидностями социальных общностей.

Российский этнограф С. Широкогоров, первым сформулировавший научное определение этноса в отечественной науке, рассматривал его как «группу людей, говорящих на одном языке, признающих свое единое происхождение, обладающих комплексом обычаев, укладом жизни, хранимых и освященных традицией и отличающих его от таковых других групп».¹ В середине 1960-х гг. С. Токарев писал, что: «этническая общность есть такая общность людей, которая основывается на одном или нескольких из следующих видов социальных связей: общности происхождения, языка, территории, государственной принадлежности, экономических связей, культурного уклада, религии (если последняя имеется)».² К концу 1970-х гг. в отечественной науке сложилось преимущественно социокультурное понимание этноса. Классическое определение этого типа было предложено академиком Ю. Бромлеем, который определял этнос как «исторически сложившуюся на территории устойчивую многопоколенную совокупность людей, обладающих не только общими чертами, но и относительно стабильными особенностями культуры (включая язык) и психики, а также сознанием своего единства и отличия от всех других подобных образований (самосознанием), фиксированным в самоназвании (этнониме)».³

В зарубежной науке определение, в чем-то схожее с преобладавшим в советской науке эволюционно-историческим подходом к пониманию этничности, предложил британский исследователь этнических и национальных проблем Э. Смит. Он полагал, что этнические сообщества (*ethnies*, в его терминологии) – это человеческие популяции, различаемые как своими членами, так и находящимися вне их, как обладающие следующими атрибутами: идентификационное имя или эмблема, миф об общем происхождении, сформированные исторические воспоминания и традиции, один или более элементов общей культуры, указание на историческую территорию или родину, средства солидарности, по крайней мере, среди элиты.⁴ Два первых признака, по мнению ученого, особенно важны.

Связь между этносами и нациями, с точки зрения Э. Смита, является органической (вторые вырастают из первых) хотя и не обязательно прямой – не все этносы стали основой для политической нации. Нацию от этноса отличает наличие государственности и соответствующих ей форм общественного

¹ Широкогоров С. М. Этнос: Исследование основных принципов изменения этнических и этнографических явлений / С. М. Широкогоров. – Шанхай, 1923. – С. 6

² Токарев С. А. Проблема типов этнических общностей / С. А. Токарев // Вопросы философии. – 1964. – № 11. – С. 44.

³ Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. – М. : Наука, 1983. – С. 58.

⁴ Smith A. D. Myth and Memories of the Nation / A. D. Smith. – Oxford, 1999. – 286 p.

сознания – политического, гражданского, правового. Э. Смит подчеркивал, что складывание и развитие национальных отношений может протекать различными путями. В зависимости от конкретно-исторических условий могут складываться аристократические или же демотические этносы. Для первых – определяющим является наличие элиты, связанной с аристократическими слоями и профессиональными бюрократами-управленцами экспансивного государства. Подобная элита, рекрутирующаяся из различных этнических групп, нуждается в поддержании единства, поэтому она становится ядром нации и агентом проведения национальной политики, направленной на сплочение других, неэлитных социальных слоев. Подобный путь развития, с точки зрения британского ученого, характерен для империй, например, Османской и Российской. Иной путь становления проходят нации, в структуре которых различные социальные слои принадлежат к одному этносу. Такие более однородные сообщества формируют нацию, в основе самосознания которой лежит представление о священной общности граждан. Этот путь характерен для большинства европейских государств.

Подобные подходы в современной науке относят к так называемому примордиализму, направлению, связанному с представлением об этничности как о врожденном свойстве, обязательном компоненте человеческой идентичности. С этой точки зрения, единство национального самосознания неизбежно вытекает из объективно существующих признаков, унаследованных от этноса. В отечественной науке представителями такого подхода считаются Л. Дробижева, Ю. Арутюнян, Г. Солдатов и другие.

Вместе с тем многие исследователи подчеркивают, что подход к определению этноса, построенный на перечислении обязательных и вариативных признаков общности, является ограниченным. Не всегда можно сказать, что современная нация укрепляется только за счет мифо-символических комплексов, связанных с существующей этнической идентичностью. Так В. Тишков отмечает, что «не так важно, какой набор отличительных черт лежит в основе этого чувства, но обычно – это самоназвание группы, язык, исторический миф, религия, некоторые черты материальной и духовной культуры. Этническая ... принадлежность носит подвижный и чаще всего множественный и многоуровневый характер, если это позволяют государство и господствующая в нем доктрина».¹ Аналогичной точки зрения придерживается В. Чагилов, утверждающий, что этнические границы возникают в результате межгруппового взаимодействия, являясь продуктом исторического развития, они подвержены постоянным изменениям.²

Исследователи этнических и национальных проблем, подобно В. Тишкову разделяющие принципы социального конструктивизма, исходят из того, что объективные атрибуты этнической группы сами по себе не важны, важно то значение, которое придается реальным или воображаемым различиям в общественном сознании. В рамках такого подхода выделяют различные

¹ Тишков В. А. Теория этноса и культурный фундаментализм / В. А. Тишков // Этнология и политика. Научная публицистика. – М. : Наука, 2001. – С. 161.

² См. Чагилов В. Р. Политизированная этничность: опыт методологического анализа / В. Р. Чагилов. – М. : Прометей, 1999. – С. 10.

направления. Например, Э. Хобсбаум и другие ученые особое значение придают интересам господствующего класса, сознательно использующего и поддерживающего национализм для обеспечения легитимности своего господства и для оправдания своей политики. С этой точки зрения, национализм выступает как аналог идеологии – формы политического сознания для которой характерны рациональность и структурированность. Э. Хобсбаум и другие исследователи видят свою задачу в деконструкции национальных мифов и символов, воспринимающихся массовым сознанием в качестве опор национальной идентичности. Следует подчеркнуть, что указывая на возможность «изобретения» подобных мифов и их успешного внедрения в массовое сознание, исследователи этого направления все же говорят не о манипулятивных политических технологиях, а об исторически обусловленном процессе складывания нового типа социальных общностей – наций.

Другие исследователи, как например, Б. Андерсон, скорее придерживаются взгляда на национализм как на современный способ формирования политической общности, отличный от религиозно или династически обусловленного. Исследователь использует термин «воображаемое сообщество» для описания чувства общности, возникающего между гражданами современного государства, живущими в рамках единого культурно-информационного поля. Исторической вехой на пути складывания подобного типа общностей, по мнению Б. Андерсона, стало появление печатной прессы, сделавшее возможным формирование представлений об общности политической судьбы и единстве интересов людей в рамках одной нации. В оценке происхождения российского национализма Б. Андерсон сближается с Э. Смитом, говоря о том, что в рамках империи агентами продвижения национальной идеологии являются аристократические и бюрократические элиты.

Представление о том, что национальные сообщества создаются в определенных исторических, политических и идеологических условиях, разделяют последователи еще одного направления в изучении этнополитических процессов – модернизационного. Один из них, британский историк и социолог Э. Геллнер, считал, что развитие национализма началось в эпоху модернизации. В отличие от примордиалистов, он не видел генетической связи между этническим и национальным. Отправной точкой в формировании национального самосознания становится потребность в культурной гомогенизации социума. Эта потребность всегда обусловлена политически. Ее проводником может быть уже существующее государство, или же социальные слои, выступающие как движущая сила национально-освободительного движения. И в первом, и во втором случаях перед субъектом национальной политики становится задача сплочения общества на основе национальной идеи.

Связывая генезис национализма с эпохой модерна, сторонники этого подхода подчеркивают его историческую ограниченность. В XX в. стремление обеспечить соответствие между этническими и политическими границами привело к глубочайшим кризисам. Тем не менее, Э. Геллнер отмечает, что национализм сыграл и колоссальную позитивную роль в истории. Ученый писал, что в конце XX в. «мы вправе ожидать, что острота националистического

конфликта ослабеет. Его обострение – результат социальных неравенств, вызванных ранним индустриализмом и неравномерностью распределения».¹ То есть национализм не вполне отвечает проблемам и потребностям постиндустриального мира. Аналогичную точку зрения мы встречаем у Э. Хобсбаума, убежденного в том, что на современном этапе «...движения в защиту этнической идентичности оказываются ...лишь реакцией слабости и страха, отчаянной попыткой возвести баррикады на пути сил современности».²

В. Коляда*

СКІНХЕДИ: ПАТРІОТИ ЧИ АНТИПАТРІОТИ

Політична ситуація, що склалася в сучасній Україні, військовий конфлікт на Сході гостро підняли проблеми націоналізму та патріотизму.

Серед молоді існують різні політичні настрої, які відображають певні політичні ідеології. Одним із молодіжних ідеологічних формувань є скінхеди.

Історія розвитку скінхед-руху включає три хвилі. Перша хвиля: скінхеди кінця 1960-х рр., можна сказати, були продуктом мод-культури, яка розвивалася під сильною дією ямайської культури, що прийшла до Великої Британії з іммігрантами рудбоями (Rudeboy – грубіян). Моді (mod), своєю чергою, були вихідцями з робітничого класу. Бути модом вважалося особливим шиком у британської молоді середини 60-х рр. ХХ століття.

Друга хвиля скін-руху почалася у Великій Британії у кінці 1970-х років. Імпульсом до цього став Панк-рок. Він підірвав манірну і холодну Англію. Панк-рок виглядав диким, грубим, агресивним.

Особливістю третьої хвилі є те, що скінхеди пішли в тінь, лише зрідка «жовта преса» друкувала сенсаційні статті про витівки «скінхедів». Проте справжні скіни завжди залишалися вірні своєму корінню.

Отже, скінхеди, розм. скіни (англ. skinheads, від skin – шкіра і head – голова) – члени субкультури, що виникла серед робітничого класу та молодих людей у Великій Британії в 1969 р., а потім поширилася на інші частини світу.

Базова ідеологія середньостатистичного учасника скін-руху, виключаючи більш освічений «верхній» шар, – це нестримна агресія до всього того, що виходить за межі вузького маленького світу групи. В їхній ідеології присутня крайня форма расизму, що виявляється у відкритому вираженні неприязні та ненависті за расово-національною ознакою як з використанням гасел, закликів, написів, малюнків, символіки, так і через прямі дії – сутички, зіткнення, масові бійки, акції залякування. Всі ці дії спрямовані (без особливої конкретизації) відносно негроїдних і азіатських рас як «чорної загрози», «жовтої небезпеки», «тягара білої людини».

Головне в їхній ідеології – це націоналізм, націонал-расизм, звеличування своєї нації як нації, що належить до «білошкірих», що стоїть вище всіх інших рас

¹ Геллнер Э. Нации и национализм / Э. Геллнер. – М. : Прогресс, 1991. – С. 48.

² Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 г. / Э. Хобсбаум. – СПб. : Алетейя, 1998. – С. 270.

* студент Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О. О. Шевченка.

(в основному порівняно з негроїдними і азіатськими расами). Те, чим біла раса піднімає себе над іншими, практично кожен скінхед тлумачить по-своєму і не особливо конкретизує. Одночасно націоналізм скінхедів проявляється у гордості і відчутті зверхності саме свого народу, своєї нації. Відчуття гордості зачіпає також звичаї і традиції своєї країни і своєї національності.

Основною символікою скінхедів є Кельтський хрест, Одал, Залізний хрест, свастика тощо.

Порівняно з Росією кількість скінхедів в Україні набагато менша. На сьогодні Російська Федерація є абсолютним чемпіоном у світі за кількістю скінхедів. При цьому число «бритоголових» у країні постійно зростає – повідомляє «Fogum», – їх кількість дорівнює 50 тисяч, а в Україні 5 тисяч. Якщо у російських скінхедів більше насильства, то в Україні, на думку самих представників скінхедівського руху, більше «цивілізованих» перспектив.

Повага до інших націй, прав на їхній повноцінний суспільно-політичний розвиток є невід'ємною частиною демократичних свобод. Зверхність щодо представників інших націй призводить до їхнього приниження, гноблення, військового знищення. Ідеологія скінхедів не відповідає демократичним цінностям та суспільним ідеалам сучасного цивілізованого світу.

І. С. Камінник*

ПАТРІОТИЗМ І КОРУПЦІЯ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Корупція є важливою суспільною проблемою для України та однією з основних причин гальмування реформ. Корупція не тільки погіршує соціально-економічне становище українців, вона також загрожує суверенітету та незалежності країни. У подоланні цієї проблеми українська влада намагалася всі роки незалежності «робити гарний вигляд» перед міжнародною спільнотою. «Боротьба з корупцією» ставала важливим гаслом політичних ігор. Євроінтеграційні очікування Майдану загострили боротьбу з корупцією. Але ті, хто бореться з нею, розуміють, що корупційні дії дуже часто є важливим інструментом виживання населення, а також механізмом суспільного перерозподілу ресурсів при неефективному державному менеджменті.

При розпаді СРСР дисиденти, діячі Народного Руху України та національно-патріотичні лідери віддали тягар соціального та економічного управління незалежною Україною комуністичному секретареві Л. Кравчуку та комсомольській номенклатурі. До такого набору управлінців також увійшли «цеховики» епохи пізнього соціалізму та кримінальні авторитети. Кілька років розборок та стрілянини створили сучасну українську еліту. Батьки-засновники держави з самого початку сформулювали для себе основну «державну мрію» – зміна радянських ідеологічних механізмів управління на маркетингово-економічну диктатуру, звісно з «приватизацією» суспільного майна. Доступ до приватизації особливо «ліквідних» підприємств отримали «патріотично» налаштовані комсомольські та партійні чиновники.

* здобувач Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

Поки національно-свідомі лідери піклувалися про просвіту українців та боролися з «москалями», екс-партробітники та криміналітет збудували систему фінансово-ресурсного управління за принципом «партвнесків до загального, централізованого використання». Вони перетворили внутрішньопартійну (КПРС) схему фінансових потоків на загальнодержавну та практично закріпили її на законодавчому рівні. В Україні було встановлено обов'язковість фінансових внесків до цієї системи на всіх рівнях державного управління.

Гаранти держави від першого Президента і до сьогодні удосконалюють цю «фінансову вертикаль» державного управління, приватизують всі національні ресурси, придушують конкуренцію, перекриваючи незалежні фінансові потоки, управляють країною у власних інтересах. Таким чином корупція стала основною формою державного управління та сталих суспільних відносин. Дослідження, яке було проведено в середині 2013 р. компанією TNS в Україні, показало, що 77,6% опитаних українців сприймають хабар як необхідність. Отже, можна казати про корупцію як про суспільний договір українців, а про українців – як про «волонтерів корупції».

Корупція (від лат. corrumpere – розтлівати, лат. corruptio – підкуп, порча) – це підкуп, додаткова оплата за те, що має фіксовану та легалізовану ціну, «переплата» для досягнення бажаного результату. Різні варіанти «переплат» можна розподілити за типологічною схемою, подібною до піраміди:

– сервісна (позитивна) корупція (добровільна переплата за послуги професіоналів, чие фінансування є функцією держави). Відмова від переплати тягне за собою різке зниження якості послуг;

– дозвільна корупція (переплата статусній особі за дозвіл на діяльність). Відмова від переплати не дозволяє розпочати діяльність взагалі чи викликає різноманітні санкції щодо предмету діяльності;

– корупція за бездіяльність (переплата за бездіяльність статусних осіб з боку контролюючих органів). Відмова від переплати передбачає початок виконання прямих контролюючих функцій (санкцій) щодо предмету діяльності;

– інсайд-корупція (переплата за надану інформацію на рівні державного управління та перерозподілу бюджетних коштів);

– бізнес-інсайд корупція (отримання довгострокової корпоративної вигоди шляхом участі інсайдера в бізнесі чи преференціях від бізнесу);

– міжнародна корупція (компрадорство) – розпродаж державних інтересів іноземним зацікавленим особам та організаціям.

Як будь-яка піраміда, система «переплат» є стабільною та забезпечує односторонній рух ресурсів знизу до вищих рівнів влади.

Як свідчить практика політичного життя, трансформація корупційних процесів в Україні фінансується міжнародними донорами. Тема корупції є основним грантовим пріоритетом. На жаль, ті, хто з останніх грантових та кредитних коштів протистоїть корупції в Україні, насамперед створюють «проблеми виживання» для українського суспільства. Іноземний імпульс призвів до того, що в Україні протидіють не українській корупції, а уявленню про корупцію ЄС чи США, яке перенесено на українські реалії. Європейська корупція – це «розтління та підкуп» в умовах непорушності права приватної власності, високої зарплатні та фінансової стабільності суспільства, незалежних судів та

розвиненої бюджетної системи (основна частина податків залишається на місцевому рівні, а не передається державним бюрократам).

Різке падіння національної валюти, системні недоліки в роботі правоохоронної системи та чергова хвиля перерозподілу власності – все це далеке від партіотично налаштованого інституціоналізованого суспільства Європи. В українських реаліях корупція першого-третього рівнів корупційної піраміди (в умовах економічної диктатури з боку політичної еліти) стає одним із небагатьох засобів виживання населення. Неможливо не побачити низку «позитивних» сторін української корупції для суспільства:

- перерозподіл ресурсів серед малозабезпечених професіоналів (лікарів, вчителів, соціальних працівників, військових та інших);

- створення незалежних від держави механізмів збору та перерозподілу приватних ресурсів для вирішення суспільних проблем;

- оптимізація організації малого та середнього бізнесу в умовах всеохоплюючого бюрократичного диктату;

- волатильність соціуму щодо репресивної нормативно-правової бази держави тощо.

Українська корупція – не абстрактне, а безумовне і реальне зло. Це форма виживання для населення і тому в умовах кризи вона, на превеликий жаль, поширюється. Зміни можливі лише при наявності дійсно патріотичних позицій усієї ланки державного управління щодо своїх обов'язків зі збереження людського капіталу та розвитку соціальної сфери України.

А. Співак*

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ

У сучасній Україні наявна досить складна соціально-політична ситуація. На фоні економічної нестабільності проявляються і несприятливі для розвитку суспільства політичні процеси. За таких умов соціальна політика країни безумовно потребує активних дій як з боку уряду, так і з боку громадян. Розвиток громадянського суспільства, який зараз спостерігається в Україні, проявляється у високій активності громадян. Волонтерська діяльність є однією із засад розвитку українського громадянського суспільства.

Основними законодавчими актами, що регулюють діяльність волонтерського руху в Україні, є Закон України «Про волонтерську діяльність», «Про громадські об'єднання» та «Про благодійну діяльність та благодійні організації». Важливим кроком у створенні сприятливих умов для роботи волонтерських організацій стало прийняття Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року.

Сьогодні волонтерський рух поширений у багатьох країнах світу. У незалежній Україні розвиток волонтерського руху йде від початку 90-х рр. ХХ століття.

Волонтерство – це добровільний вибір людини, що відображає її особисті погляди і позиції; це активна участь громадянина в житті суспільства, що

* студентка Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О. О. Шевченка.

виражається, як правило, у суспільній діяльності в межах різних асоціацій. Суспільним фактором, що спонукав розвиток волонтерства в Україні, став Майдан. Наступні події на Сході України призвели до подальшого розвитку українського волонтерського руху.

На сьогоднішній день у країні створено Всеукраїнський центр волонтерів допомоги учасникам АТО. Він об'єднав навколо себе людей різних спеціальностей, соціального статусу, інтересів та віку. Люди, які взялися за волонтерство, вирішили, що саме від них великою мірою залежить збереження життя українських воїнів та й самої країни. Діяльність центру здійснюється за різними напрямками волонтерської допомоги.

Експерти вказують, що майже $\frac{1}{4}$ українців (23%) мали досвід волонтерства, із них 9% почали займатися цим протягом останнього року. Основним напрямом діяльності волонтерів у 2014 р. стала допомога українській армії та пораненим – цим займалися 70% волонтерів. До подій, що сталися в Україні у 2014 р., найбільш актуальними напрямками діяльності волонтерів були допомога соціально незахищеним групам населення та благоустрій громадського простору.

У складний для України час, коли вирішується доля цілісності нашої держави, мешканці Київської області фінансово, матеріально та морально допомагають військовослужбовцям, які беруть участь в антитерористичній операції.

В інтерв'ю з волонтерами Київської області з'ясувалося, що на сьогоднішній день вони працюють у багатьох напрямках соціальної роботи (гуманітарна допомога, психологічна підтримка, пошук тимчасового житла). Але основний напрям – це допомога бійцям АТО.

Активний розвиток волонтерського руху в українському суспільстві – показник високого патріотизму українського народу. В сучасних складних політичних умовах розкриваються найкращі риси української нації – взаємопідтримка, взаємодопомога, прагнення відстояти свою незалежність.

А. Худак*

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ

Конституція України закріпила норми, що сприяють розвитку громадянського суспільства. У ст. 36 йдеться: «Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення й захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів...».

Іншими важливими документами, які регулюють діяльність громадських організацій, є Закон України «Про об'єднання громадян» (1992), Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» (1997)

Громадські об'єднання і рухи, їхня діяльність є основою громадянського

* студентка Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О. О. Шевченка.

суспільства, системою вільних соціальних форм життєдіяльності людей, які функціонують нарівні з партійною формою соціально-політичного буття.

Одним із прикладів громадських організацій України є «Волонтерська сотня Доброволя». Вона сформувалась як неприбуткова організація, створена громадськими активістами та волонтерами з метою сприяння у лікуванні, реабілітації, соціальній адаптації, психологічній допомозі пораненим в АТО, а також постачання ліків, медичних засобів та обладнання для усіх шпиталів, де перебувають на лікуванні поранені в АТО.

Задля допомоги потерпілим, пораненим та максимальної підтримки їх та їхніх сімей було створено групу «Волонтерської сотні» у Головному Військовому клінічному госпіталі (м. Київ), а згодом і в багатьох шпиталях інших міст України.

За час своєї діяльності волонтери встигли накопичити важливий досвід, навчилися робити неможливе можливим. Тож природно, що позиції, вплив та можливості в цій соціальній ланці стрімко зміцнювалися та росли. Ставало зрозуміло, що волонтерський рух виправдав усі сподівання і повинен розвиватися далі, але вже як громадська організація, яка по своїй суті має ще більше можливостей і передбачає більш структуровану та організаційно-правову форму із ширшим колом повноважень.

Куратор на пряму допомоги пораненим у ГО «Волонтерська сотня Доброволя» Наталія Воронкова, а свого часу – виконавчий директор сотні, в інтерв'ю «Фактам» згадує: «Назва сотні з'явилася ще з часів Майдану. Одного разу ми прийшли до сотників. Ті запитують: «Дівчата, чого прийшли?» – «Допомагати!» – «Йдіть додому. Тут війна, а не забавки ». Ми образилися: «Чому ви не хочете з нами рахуватися? Ми теж сотня – волонтерська!» Так і прижилося...»

Ця громадська організація виникла стихійно, на суспільно-політичний запит суспільства. Сьогодні це одна з найбільш відомих і розгалужених громадських організацій України.

Нині «Волонтерська сотня» сконцентрувалася на трьох ключових напрямках: допомога пораненим, допомога та поставки в зону АТО, допомога переселенцям.

Громадські організації виконують функції, які держава неспроможна виконувати. Вони навіть можуть виконувати деякі функції більш результативно, ніж їх виконує держава. Таким прикладом є діяльність громадської організації «Волонтерська сотня Доброволя».

Дуже правильним, на нашу думку, є рішення про призначення відомого волонтера Юрія Бірюкова радником Президента України. Поєднання виконавчих функцій державної влади з діяльністю та контролем громадських організацій є ознакою розвиненого суспільства.

Всіма засобами потрібно сприяти тому, щоб громадські організації зайняли належне їм місце у суспільстві, а також поширенню серед населення інформації щодо ролі таких організацій.

О. Ф. Слободян*

МІЛІТАРНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ПАТРІОТИЗМУ

Україна має тисячолітні мілітарні (воєнні) традиції, значення яких у сучасних умовах невпинно зростає. Дається взнаки неочікуваний (недостатньо прогнозований) російський фактор. Сусідня держава, порушуючи фундаментальні принципи міжнародного права, двосторонні україно-російські угоди, засади добросусідства і стратегічного партнерства, окупувала частину української території – АР Крим і м. Севастополь, розпочала агресію з метою утримання нашої держави в політичній і економічній залежності. Росія, посилюючись у воєнно-політичному контексті, активно використовує власноруч сконструйовану версію патріотизму, де великодержавна риторика межує з історичною некоректністю. Проте слід визнати, що на пересічного росіянина подібний патріотичний сурогат за допомогою масованого телевізійного зомбування діє досить ефективно. За таких умов Україна має протиставити російським впливам власну патріотичну концепцію, в основу якої мають бути закладені мілітарні традиції різних історичних епох, об'єднані високою жертовністю в ім'я Батьківщини.

Такими «історичними плацдармами», сполученими самовідданою військовою звитягою, має стати спадок Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, Великого князівства Литовського, Козацької держави, Української народної республіки, Західноукраїнської народної республіки, Української радянської соціалістичної республіки, Української повстанської армії та незалежної України. До цього можуть бути додані воєнні звитяги українців, здійснені у складі армій інших держав (включно з Австро-Угорською та Російською імперіями), а також дії народних месників зі зброєю в руках, спрямовані проти поневолювачів (досить згадати Устима Кармелюка чи Олексу Довбуша). Завдання ускладнюється тим, що у низці випадків воєнні акції за участю воїнів-українців відбувалися за принципом «брат проти брата», оскільки мілітарний потенціал українства в його матеріальному та духовному вигляді постійно використовувався більш потужними державами, що володіли українськими землями.

Отже, маємо складне завдання синтезувати мілітарні традиції різних історичних епох, не втративши при цьому головного – одвічного прагнення українського народу до збройного захисту вищих суспільних цінностей, серед яких явно домінують прагнення до незалежності, державності, свободи, гідного місця серед інших європейських народів. Поки що це завдання не вирішене, оскільки домінує регіональна специфіка трактування історично-героїчного спадку: якщо на Донеччині високо цінують «Молоду гвардію», то на Галичині з покоління в покоління розповідають про звитяги УПА. Таким собі «виходом» із ситуації взаємного неприйняття регіональної героїки вбачається активне використання мілітарних традицій Київської Русі або епохи Козаччини. Але в

* здобувач Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

такому випадку виникає небезпека надмірного возвеличення окремих історичних подій, не підкріплених живими свідченнями їхніх учасників.

До того ж варто додати, що в Україні до кінця не подолана радянська традиція історичного виховання (зараз успадкована путінською Росією). Така традиція базувалася на вибірковому сполученні вигідних владі історичних фрагментів при повному замовчуванні, а то й спотворенні чи перекручуванні не вигідних. Саме тому так звана «радянська історична школа» на Заході майже ніколи не визнавалася. Західні історики справедливо дорікали, що «черговий» підручник з історії за авторством радянських фахівців був комбінацією історичних деталей, що мали «освячувати» дії поточного політичного владного угруповання. Іншими словами, йшлося про псевдо-історію, яка подавалася виключно з партійно-ідеологічних позицій.

Зараз в Україні складається принципово інша ситуація, яка дозволяє побудувати умовний «горизонт героїки», складений з реального героїчного спадку української спільноти, що населяє територію понад шістьсот тисяч квадратних кілометрів по обидва боки Дніпра, що входила до складу різних держав в умовах відсутності власної. Ця спільнота сповідувала різні релігії, воювала у складі різних армій, одночасно вітала й проклинала битви, де українці були як переможцями, так і переможеними.

За основу такої надважкої праці може бути взята героїка останнього періоду, пов'язана з опором українських військовослужбовців у Криму (2014 р.), воєнними діями на території Донецької і Луганської областей, націленими на недопущення російського збройного просування на нові українські землі та повернення окупованих територій до складу України (2014–2015 рр.), викидом могутньої духовної енергії абсолютної більшості громадян України всіх регіонів, спрямованої на зрив так званої «русской весны» та недопущення створення історичної фальшивки «Новоросси́я» на території південно-східних областей України.

Іншого виходу Україна не має. Або ми сформуємо власну патріотичну традицію, побудовану на звитяжних подвигах українців, або й надалі слухатимемо московський міф про розвідників Єгорова і Кантарію, які підняли прапор Перемоги над рейхстагом (хоча шлях їм прокладав лейтенант Олексій Берест, який народився на Сумщині).

О. Д. Деточка*

УЯВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПРО ПАТРІОТИЗМ ТА ЇХ ГОТОВНІСТЬ ЗАХИЩАТИ БАТЬКІВЩИНУ

Дослідження проблем військово-патріотичного виховання військовослужбовців та членів їхніх сімей є актуальним соціально важливим завданням, яке зумовлене об'єктивними вимогами військово-професійної діяльності та відповідає сучасним потребам військової практики. З метою

* начальник науково-дослідної лабораторії Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України.

виявлення основних характеристик військово-патріотичного виховання в сучасних умовах та надання рекомендацій органам військового управління щодо підвищення ефективності його організації, Науково-дослідним центром гуманітарних проблем Збройних Сил України було проведено соціологічне дослідження **«Стан військово-патріотичного виховання військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей»**.

Для з'ясування уявлення військовослужбовців про патріотизм як соціально-психологічне явище до анкети було включене питання **«Що для Вас означає поняття «патріотизм»?»**. Розподіл відповідей військовослужбовців на це питання показує, що для більшої половини респондентів слово «патріотизм» означає вірність громадянському і військовому обов'язку (54,81%) та любов до Батьківщини (53,44%). Близько третини опитаних у зміст поняття «патріотизм» вкладають повагу до патріотичних і бойових традицій народу України та його Збройних Сил (30,16%), відчуття обов'язку перед своїми рідними та близькими (29,06%), здатність віддати життя за Батьківщину (27,22%). Кожен шостий респондент розуміє «патріотизм» як любов до рідної мови, турботу нації (держави) про кожного громадянина, відчуття причетності до минулого та сьогодення країни.

При відповіді на питання анкети **«Що для Вас є предметом гордості за своєю країну, свій народ?»** військовослужбовці насамперед називали місце, де народилися й виростили (47,53%) та минуле країни, її історію (39,10%). Дещо меншою мірою викликають гордість національні пісні, свята, звичаї (27,56%), рідна мова (22,71%), держава, в якій живуть (21,61%) та перемоги спортсменів (20,33%). Майже кожний шостий респондент пишається прапором, гербом, гімном Української держави (15,48%), Збройними Силами України (13,83%), національними героями (13,28%), літературою й мистецтвом (12,27%) та вірою, релігією свого народу (12%). Завершує рейтинг предметів гордості респондентів – військова могутність держави (5,49%). Частка тих, хто вважає, що не має чим пишатися взагалі – близько 2%.

Таким чином, основу патріотизму військовослужбовців складають такі цінності, як вірність громадянському і військовому обов'язку, любов до Батьківщини та здатність віддати за неї життя. Отже, їхні уявлення про патріотизм співпадають із загальноприйнятим його розумінням як суспільного та морального принципу, що характеризує ставлення громадян до своєї країни.

Чи не найважливішим показником сформованості патріотичних якостей у військовослужбовців є їхня морально-психологічна готовність захищати Україну. Для загальної самооцінки цієї складової респондентам було запропоноване питання **«Як Ви оцінюєте свою морально-психологічну готовність захищати Україну від небезпек (військової загрози з боку інших країн, терористичних актів, наслідків природних катаклізмів), якщо це передбачатиме загрозу Вашому життю?»**. Абсолютна більшість (92%) декларували варіанти «повністю готовий» та «скоріше готовий, ніж ні».

Для виявлення декларованих мотивів готовності виконувати обов'язок щодо захисту України військовослужбовцям було запропоноване питання **«Якщо Ви готові (скоріш готові) [захищати Україну від небезпек], то вкажіть чим мотивована Ваша готовність?»**. Абсолютна більшість

опитаних головними мотивами вказали: обов'язок захисту Батьківщини (67%) та усвідомлену необхідність захищати свою родину, свій дім (65%). Необхідність захисту свого народу та культури як мотив назвали 34% респондентів, захист держави – 17%. Для виявлення мотивів, які можуть негативно впливати на морально-психологічну готовність до захисту України, було запропоноване питання **«Чим обумовлені Ваші вагання щодо готовності [захищати Україну від небезпек]?»**. Найбільш демотивуючим в оцінках військовослужбовців є низький рівень соціальних гарантій, погане піклування держави про своїх захисників (понад 70% опитаних обрали цей варіант). Також абсолютна більшість (62%) з тих, хто відповідали на це питання, сумніваються у перемозі української армії у випадку гіпотетичного конфлікту, через недостатню забезпеченість (озброєність). Близько половини респондентів (48%) одним із чинників вагань зазначили непевність в обіцянках держави піклуватися про військовослужбовців (їхні сім'ї) у випадку загибелі (каліцтва). Далі за рейтингом: непевненість у здатності керівництва приймати вірні рішення в бойовій обстановці (його професійній компетенції) – 15%, у професійній підготовленості підлеглих до ведення бойових дій (13%). Близько 3% тих, хто відповідав на це питання, не хочуть ризикувати своїм здоров'ям та життям.

Важливим аспектом цього дослідження є те, що до питань про мотиви готовності чи вагань щодо готовності до захисту Батьківщини, не було застосовано фільтри. Тобто респонденти, які обирали варіанти «повністю готовий» та «скоріше готовий, ніж ні» у загальному питанні про морально-психологічну готовність могли також обирати причини вагань щодо готовності, а військовослужбовці, які зазначили, що вони «скоріше не готові» та «не готові» – мотиви щодо готовності. Серед тих, хто вказав, що скоріше не готовий, ніж готовий захищати Україну, близько половини (47,54%) обирали один або більше мотивів, що спонукають до виконання відповідного обов'язку. Серед тих, хто обрав у загальному питанні варіант «не готовий», позитивні мотиви вказали 41,67%. З цього можна зробити висновок, що існують передумови для підвищення морально-психологічної готовності військовослужбовців до захисту Батьківщини – більшість із тих, хто відкрито декларував неготовність, усвідомлюють свій обов'язок і мають певні мотиви для його виконання.

О. В. Шевчук*

СУЧАСНИЙ СТАН ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОЇ РОБОТИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Військово-патріотичне виховання як складова патріотичного виховання є процесом цілеспрямованого, систематичного, організованого та планомірного впливу на свідомість і поведінку особового складу задля формування у нього патріотизму через виховання високих громадянських, моральних, психологічних, військово-професійних і фізичних якостей, необхідних для реалізації його інтелектуального та творчого потенціалу в інтересах всебічного

* старший науковий співробітник науково-дослідного відділу прикладних соціологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України.

розвитку суспільства і Збройних Сил України, а також забезпечення безумовної готовності до сумлінного виконання військового обов'язку та захисту Вітчизни.

Основне місце в системі військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України посідають заходи масової військово-патріотичної роботи, які мають здійснюватися органами військового управління за участю представників органів державної влади та місцевого самоврядування, засобів масової інформації, навчальних закладів, наукових установ, громадських і релігійних організацій тощо.

Фахівцями Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України було проведено соціологічне дослідження, яке ставило за мету визначити ставлення та рівень залучення військовослужбовців до заходів військово-патріотичного спрямування, а також їх ефективність.

Як свідчить проведений аналіз, більше половини опитаних військовослужбовців (55%) на питання анкети **«Чи брали участь у заходах військово-патріотичного характеру особисто Ви?»** відповіли, що неодноразово залучалися, а 22% з них досить часто брали участь у таких заходах.

Найчастіше (71%) військовослужбовці називали участь в урочистих заходах до державних, професійних та народних свят України. Далі за частотою відповідей вказуються відвідування пам'яток культури, визначних місць, музеїв (56%) та участь у військових ритуалах, підтримання та зміцнення військових традицій (54%), участь у вечорах вшанувань ветеранів бойових дій та героїв визвольних змагань українського народу (42%). Крім того окремі респонденти вказували, що проводили уроки мужності у школах, брали участь у певних заходах, але дуже давно.

Разом із тим майже кожен п'ятий військовослужбовець (21%) взагалі не брав участі у подібних заходах, або дуже рідко до них залучався (19%).

Слід зазначити, що серед заходів військово-патріотичного спрямування, в яких брали участь військовослужбовці, найчастіше (65%) називалися заходи на рівні військової частини, підрозділу. Далі згадували заходи, організовані місцевими органами влади, громадськими організаціями (41%) та заходи на рівні Збройних Сил України (39%). Менше ніж третина респондентів (32%) вказала на участь у заходах загальнодержавного рівня, а менше ніж п'ята частина опитаних (19%) брала участь у патріотичних заходах з власної ініціативи.

Отже, отриманий результат свідчить, що центром військово-патріотичної роботи залишається військова частина (підрозділ), що своєю чергою передбачає **підвищені вимоги до підготовленості та професійної компетентності посадових осіб** саме цієї ланки військового управління щодо організації та здійснення процесу військово-патріотичного виховання військовослужбовців та членів їхніх сімей.

Абсолютна більшість опитаних військовослужбовців (85%) на питання анкети **«Ваше ставлення до заходів військово-патріотичного характеру, в яких брали участь особисто Ви?»** позитивно ставиться до таких заходів. Чисельність тих, хто заявив про негативне ставлення до заходів військово-патріотичного спрямування складає близько 1%. Частка тих, чие

ставлення до відповідних заходів байдуже – 5%. Близько 9% не визначилися з відповіддю на поставлене питання.

Таким чином, не зважаючи на в цілому позитивне ставлення до заходів військово-патріотичного спрямування, все ж існує частина військовослужбовців, у яких подібні заходи не викликають позитиву.

В цьому контексті важливим завданням військово-патріотичної роботи є досягнення такого рівня її організації та проведення, який би зацікавив якомога більше військовослужбовців та зменшив кількість байдужих.

Ще одним завданням соціологічного дослідження було визначення в цілому ефективності роботи з військово-патріотичного виховання військовослужбовців.

Респондентам було поставлене питання **«Як би Ви оцінили ефективність роботи з військово-патріотичного виховання військовослужбовців?»** (за 5-бальною шкалою, де 1 – найнижчий рівень, 5 – найвищий).

За даними дослідження, серед військовослужбовців, які брали участь в опитуванні, середній бал оцінки ефективності роботи щодо військово-патріотичного виховання – 3,41, що свідчить про значні невикористані можливості щодо її вдосконалення.

Підтвердженням тому є і відповіді респондентів на питання анкети **«Чи є необхідним, на Ваш погляд, підвищення ефективності військово-патріотичного виховання військовослужбовців?»**. Абсолютна більшість опитаних (86%) тією чи іншою мірою вказують на необхідність підвищення ефективності військово-патріотичного виховання, в тому числі за рахунок використання сучасних матеріально-технічних засобів.

Цікаво, що окремі військовослужбовці у рядку «інше» висловлювали думки щодо зв'язку військово-патріотичного виховання військовослужбовців з вихованням, починаючи з дитячого віку: **«Його необхідно покращувати ще з дитячого садочку», «військово-патріотичне виховання потрібно проводити змалку, а не з армії»**, що свідчить про загальнодержавне значення питання патріотичного виховання громадян України.

В. В. Єфімова*

ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХНІХ СІМЕЙ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Ідея патріотизму в усі часи займала особливе місце не тільки в духовному житті суспільства, а й у всіх значущих сферах його діяльності – ідеології, політиці, культурі, економіці.

Зміст і спрямованість патріотизму визначаються насамперед духовним і моральним кліматом суспільства, його історичним корінням, що живить суспільне життя поколінь. Роль і значення патріотизму зростають у ті історичні періоди, коли об'єктивні тенденції розвитку суспільства супроводжуються

* науковий співробітник науково-дослідного відділу прикладних соціологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України.

підвищенням напруги сил його громадян (війни, навали, соціальні конфлікти, революційні потрясіння, кризові явища, загострення боротьби за владу, стихійні й інші лиха). Прояв патріотизму у такі періоди відзначений високими благородними поривами, особистою жертвовністю в ім'я Батьківщини, свого народу, що дозволяє віднести це явище до одного з найбільш складних і неординарних.

Носієм патріотичної ідеї в усі віки завжди була і залишається армія. Саме вона зберігає і примножує у своєму середовищі патріотичні традиції, символи, ритуали, захищає свідомість військовослужбовців від сумнівних політичних ідей.

У військовослужбовця патріотизм повинен проявлятися у вірності військовому обов'язку, самовідданій службі Батьківщині, захисті Вітчизни – це обов'язок патріота.

Науковими працівниками Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України було проведено соціологічне дослідження «Стан військово-патріотичного виховання військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей». У ході соціологічного дослідження з'ясувалась важливість розв'язання найбільш актуальних проблем у сфері військово-патріотичного виховання військовослужбовців та членів їхніх сімей.

Найважливішим напрямом роботи з метою покращення військово-патріотичного виховання військовослужбовців та членів їхніх сімей, на думку респондентів, є подолання розбіжностей між тим, що подають на заняттях та заходах, і тим, що дійсно є у повсякденному житті (оцінено в 3,84 бали за 5-ти бальною шкалою). На другому місці – мотивація особового складу щодо активного прояву справжніх патріотичних почуттів – 3,73 бали. На третьому – врахування інтересів військовослужбовців при організації роботи з військово-патріотичного виховання військовослужбовців – 3,71 бали.

Далі за рейтингом йдуть: підвищення рівня педагогічної майстерності керівників та організаторів роботи з військово-патріотичного виховання військовослужбовців (3,64); покращення функціонування державної системи патріотичного виховання громадян України (3,59) та подолання формальності у проведенні заходів військово-патріотичного характеру (3,58).

Дещо нижче респондентами оцінюється важливість таких напрямів роботи, як поєднання змістовного компоненту заходів військово-патріотичного виховання з практичною діяльністю (3,54), вдосконалення системи виховної роботи у ЗС України (3,52) та створення умов для індивідуальної роботи з військово-патріотичного виховання військовослужбовців (3,52).

Як свідчать результати соціологічного дослідження, одним із найефективніших заходів формування патріотизму у військовослужбовців, на думку опитаних, є їх участь у військових ритуалах, підтриманні та зміцненні військових традицій (44,7%). Ефективними для формування патріотизму у військовослужбовців, за відповідями респондентів, також є: відвідування пам'яток культури, визначних місць, музеїв та інше (39,1%); вивчення української мови, історії Української держави, історії українського війська (38,9%), відвідування урочистих заходів до державних, професійних і народних свят України (38,5%) та відвідування вечорів вшанування ветеранів бойових дій та героїв визвольних змагань (38,5%).

Одним із завдань соціологічного дослідження було також з'ясувати думки респондентів щодо чинників потенційно негативного впливу на військово-патріотичне виховання військовослужбовців та членів їхніх сімей.

Абсолютна більшість опитаних (78,6%) проблемами, що найбільш негативно впливають на ефективність патріотичного виховання, називали економічні (недостатній рівень задоволення соціальних потреб у державі). Більше половини опитаних (51,1%) серед таких вказували на політичні проблеми (невизначеність із національною ідеологією на рівні політичних еліт держави). На думку майже кожного третього респондента (31,5%) найбільш негативно впливають на ефективність патріотичного виховання соціальні проблеми (протиріччя в суспільстві щодо статусу та напряму розвитку держави).

Результати соціологічного дослідження вказують на недостатню організаційну та методичну роботу посадових осіб органів військового управління, військових частин, військово-навчальних закладів та установ (організацій) ЗС України щодо військово-патріотичного виховання особового складу. Вони також свідчать про необхідність активізації роботи засобів масової інформації щодо поширення об'єктивної інформації про ЗС України та створення їх позитивного іміджу. В друкованих виданнях Міністерства оборони України, а також інших засобах масової інформації доцільно більш широко представляти питання військово-патріотичного виховання військовослужбовців. Важливим є використання всіх державних інформаційних ресурсів і технологій, можливостей просвітницьких й освітніх установ щодо формування позитивного іміджу України та її Збройних Сил, патріотичної свідомості та почуттів громадян на основі національної ідеї, національних цінностей, почуття гордості громадян за свою країну, розуміння ролі України у світі.

У системі організаційних заходів щодо покращення військово-патріотичного виховання особового складу особливу увагу варто приділити заходам координуючого характеру між Міністерством оборони України та іншими державними органами влади, установами та організаціями.

З метою цілеспрямованого та планомірного впливу на свідомість і поведінку особового складу щодо формування в нього патріотичних якостей необхідним є удосконалення планування та організації процесу військово-патріотичного виховання особового складу ЗС України.

Д. Р. Орешева*

МОДЕЛИ РАЗОРУЖЕНИЯ НА ЕВРОПЕЙСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА

Классик международного права Ф. Мартенс, еще не состоящий в штате Министерства иностранных дел, но уже занятый в кодификации действующих международных договоров России, в подготовленном 17 апреля 1874 г.

* аспирантка Воронежского филиала Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ.

циркуляре Брюссельської декларації отмечал: «чем более развивается в настоящее время солидарность, предназначенная приблизить и соединить народы, как членов одной общей семьи, чем более, с другой стороны, военная их организация имеет назначением придать их распрям характер борьбы между вооруженными нациями, тем более оказывается необходимым определить точнее, чем до сих пор, законы и обычаи, согласные с состоянием войны, для того чтобы ограничить её последствия и уменьшить её бедствия, насколько это возможно и желательно. В виду этой цели кажется необходимым, посредством взаимного соглашения, установить правила, которые должны быть обязательны как для самих правительств, так и для армий, на основании полнейшей взаимности».¹

В ответ на это в Британии было выпущено так называемое Оксфордское руководство, которое представляло из себя уточненный, сильно дополненный и отредактированный вариант Брюссельской декларации, где в преамбуле – при отмеченной высокой роли Императора Всероссийского – отдельно подчеркивалось, что оно носит исключительно рекомендательный характер. В соответствии с названием, Оксфордское руководство мыслилось как свод рекомендаций по законам и обычаям войны для принятия их каждым отдельным государством.

Несмотря на обстоятельную регламентацию, проработанность, одобрение большого количества европейских государств, Брюссельская декларация оставалась декларацией – документом, к исполнению не обязательным, и так и не была ратифицирована достаточным количеством участников. Позже дополненное Оксфордское руководство и вовсе было частным прожектом, хотя и высоко оцененным юристами.

Рубеж веков был отмечен большим ростом пацифистского движения, весьма влиятельного в Российской империи. Правительство в декабре 1898 г. разработало ноту, в которой предлагало провести конференцию с рассмотрением следующих вопросов:

«1) соглашение, определяющее на известный срок сохранение имеющегося состава сухопутных и морских вооруженных сил и бюджетов на военные нужды;

2) запрещение вводить в употребление в армиях и во флоте какое бы то ни было новое огнестрельное оружие и новые взрывчатые вещества;

3) ограничение употребления в войне разрушительных взрывчатых составов, уже существующих, а также запрещение пользоваться метательными снарядами с воздушных шаров или иным подобным способом;

4) запрещение употреблять в морских войнах подводные лодки;

5) применение к морским войнам Женевской конвенции 1864 г. и дополнительных к ней постановлений 1868 г.;

6) признание нейтральности судов и шлюпок, спасающих утопающих во время или после морских сражений;

7) пересмотр Декларации о законах и обычаях войны, выработанной в

¹ Мартенс Ф. Ф. Восточная война и Брюссельская конференция 1874–1878 гг. / Ф. Ф. Мартенс. – СПб, 1879. – С. 90.

1874 г. на конференции в Брюсселе;

8) принятие начала применения посредничества и добровольного третейского разбирательства с целью предотвращения вооруженных столкновений между государствами».¹

Таким образом, следует сказать, что целью Первой Гаагской конференции было не столько разоружение, сколько невооружение сверх текущего момента, не столько революционное улучшение ситуации, сколько недопущение ее ухудшения. То есть, сохранение существующего порядка и недопущение глобальной войны.

По вопросам ограничения технических средств ведения военных действий, так волновавшим многие делегации (и прежде всего английскую) еще на Санкт-Петербургской конференции 1868 г. была сделана некоторая уступка. Документы, касающиеся именно этой проблематики, были приняты именно как декларации:

– «О запрещении на пятилетний срок метания снарядов и взрывчатых веществ с воздушных шаров или при помощи иных подобных новых способов;

– «О неупотреблении снарядов, имеющих единственным назначением распространять удушающие или вредоносные газы»;²

– «О неупотреблении пуль, легко разворачивающихся или сплюсывающихся в человеческом теле».³

Но главное – были приняты и конвенции, наконец обладавшие правовой силой. Одна из них – «О применении к морской войне начал Женевской конвенции 10 августа 1864 года» – зримо интегрировала появившийся корпус документов с уже существующим гуманитарно-правовым корпусом актов вокруг Женевской конвенции (тогда еще первой редакции).

Две же прочие – «О мирном решении международных столкновений» и «О законах и обычаях сухопутной войны»⁴ – заложили начало другой ветви гуманитарного права.

В своей основополагающей работе «Принципы права вооруженных конфликтов» Э. Давид пишет, что именно тогда гуманитарное право окончательно разделилось на две взаимодополняющие ветви – «женевскую» и «гаагскую», где «право вооруженных конфликтов подразделяется на две категории норм: с одной стороны, нормы, регулирующие ведение военных действий (методы и средства ведения войны); с другой — нормы, относящиеся

¹ Цит. по Иванов А. А. Великодушный почин миролюбивого Государя. К 115-летию созыва Первой Гаагской конференции по разоружению и миру / А. А. Иванов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: ruskline.ru/history/2014/05/19/velikodushnyj_pochin_mirolyubivogo_gosudarya/

² Declaration (IV,2) concerning Asphyxiating Gases. The Hague, 29 July 1899 [Electronic resource]. – Access mode: icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=2531E92D282B5436C12563CD00516149

³ Declaration (IV,3) concerning Expanding Bullets. The Hague, 29 July 1899 [Electronic resource]. – Access mode: icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=CD0F6C83F96FB459C12563CD002D66A1&action=openDocument

⁴ Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 29 July 1899. [Electronic resource]. – Access mode: icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=CD0F6C83F96FB459C12563CD002D66A1&action=openDocument

к обращению с лицами, оказавшимися во власти неприятеля (военнопленные, раненые, больные, потерпевшие кораблекрушение, гражданское население оккупированной территории...)».¹

И если «жневское» право практически полностью исходит, популяризуется и внедряется швейцарской школой А. Дюнана (к тому моменту уже оформившейся в Красный Крест, ныне МККК), то «гагское» право является заслугой Российских политиков, с одной стороны, и юристов-мыслителей – с другой.

Корпус документов был подписан. В дальнейшем конвенциям как источникам мирового гуманитарного права предстояла долгая история изменений, доработок и улучшений.

Вопрос об углублении норм был поднят практически сразу. В 1904 г. Т. Рузвельт призвал ко второй конференции в Гааге, однако она была отложена из-за Русско-Японской войны.

Председателем конференции был представитель России, посол в Париже и влиятельный консерватор А. Нелидов, делегацию Российской империи вновь возглавлял Ф. Мартенс. В этот раз география представительства была шире – сорок четыре страны. Отметим, что для многих стран Вторая Гагская конференция стала первой серьезной дипломатической акцией: в частности, бразильская делегация во главе с проponentом «открытия» Бразилии Р. Барбозой деятельно поддержала инициативы по международной регуляции, как и активно выступавшая за обязательный арбитраж уругвайская делегация. С другой стороны, конференция была омрачена инцидентом с делегацией Корейской империи, которую японцы (с попустительством также незаинтересованной в существовании Кореи России) на конференцию просто не пустили.²

Было принято 13 конвенций: о мирном решении международных столкновений;³ об ограничении в применении силы при взыскании по договорным долговым обязательствам; открытии военных действий; законах и обычаях сухопутной войны; правах и обязанностях нейтральных держав и лиц в случае сухопутной войны; положении неприятельских торговых судов при начале военных действий; обращении торговых судов в суда военные; постановке подводных, автоматически взрывающихся от соприкосновения мин; бомбардировании морскими силами во время войны; применении к морской войне начал Женевской конвенции; некоторых ограничениях в пользовании правом захвата в морской войне; учреждении Международной призовой палаты; правах и обязанностях нейтральных держав в случае морской войны. Была также принята декларация «О запрещении метания снарядов и взрывчатых веществ с воздушных шаров».

¹ Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов / Э. Давид. – М. : Международный Комитет Красного Креста, 2011. – с. 77 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: icrc.org/rus/assets/files/publications/eric-david-principles-3.pdf

² Korea's Appeal to the Conference on Limitation of Armament / Korean Mission to the Conference on the Limitation of Armament. – Washington, D.C., 1921. – 61 p.

³ Конвенция о мирном решении международных столкновений, (Гаага, 18 октября 1907 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: ppt.ru/texts/index.phtml?id=32048

Первая Мировая Война доказала полную несостоятельность концепции Российской империи в области разоружения. Эта война не могла быть предотвращена никаким арбитражем просто по той причине, что сколь угодно представительный корпус третейских судей не мог повлиять ни на одну из крупных стран, желающих нарушить баланс силы. Отказ от репрессалий (сейчас мы бы сказали – от санкций) вместо неумножения споров вылился только лишь в запрет на действенный правовой инструмент.

Объем противоречий и стоящие перед каждой отдельной страной вопросы были настолько велики, что все стороны конфликта не колеблясь применили все вооружение, конвенциями прямо воспрещенное. Вопрос действительно состоял в существовании каждой отдельной империи – и Российская империя перестала существовать. При том, что в разразившейся в ее пределах гражданской войне и Гагская, и Женевская конвенции нарушались еще более вопиюще.

Е. Н. Митяева*

ПРОБЛЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

Проблема оторванности власти от общества характерна для современного этапа демократизации местного самоуправления в России. С одной стороны, она выражаются в низкой гражданской активности населения, нежелании жителей участвовать в управлении общественными делами, с другой – в неготовности и нежелании органов местного самоуправления и их должностных лиц взаимодействовать с населением. Эту ситуацию усугубляет и недостаточная эффективность государственной политики, проводимой в отношении местного самоуправления федеральными и региональными органами власти.

Наличие указанной проблемы можно объяснить тем, что сегодняшнему российскому обществу, сформировавшемуся в советский период развития нашей страны, когда местное самоуправление входило в систему государственного управления, все еще сложно осознавать, что именно оно является главным участником местного самоуправления. Кроме того, имеющая место отстраненность муниципальных чиновников от народа, обусловлена не только несовершенством демократических принципов местного самоуправления, но и его низкой финансовой обеспеченностью, которая препятствует решению органами местного самоуправления проблем жителей, что, в основном, и является причиной нежелания и неготовности должностных лиц местного самоуправления вести диалог с населением, при этом признаваясь в своей неспособности исполнять полномочия по решению вопросов местного значения.

На наш взгляд, такое положение дел обуславливается отсутствием общегосударственной Концепции совершенствования муниципальной политики,

* аспирантка Воронежского филиала Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ.

имеющей межотраслевой характер, затрагивающей все сферы жизнедеятельности населения, потребность в разработке которой уже давно назрела, и, как следствие, несогласованностью действий органов государственной власти и местного самоуправления в указанной сфере. Это утверждение подтверждается выводами, содержащимися в Итоговом докладе «Местное самоуправление в России: состояние, проблемы, пути совершенствования», подготовленном Институтом современного развития и Центром политических технологий с участием экспертов Института экономики РАН и Всероссийского совета местного самоуправления [1].

Отечественный и зарубежный опыт государственного строительства свидетельствуют, что важнейшими условиями успешного решения задач экономического и социального развития страны, повышения уровня и качества жизни населения являются кардинальное повышение эффективности местного самоуправления, деятельности органов государственной и местной власти, прежде всего исполнительной, восстановление доверия между обществом и властью, формирование эффективного механизма их взаимодействия [2]. Проблемы эффективности исполнительной власти традиционно решаются через взаимодействие органов государства с гражданским обществом. При этом понимается не система «слияния властей», как это было в советский период, а система достаточно жесткого разделения властей, где необходим постоянный диалог с избирателем и не только через депутатов законодательных собраний разных уровней, но и через систему общественных палат, национальных палат и т.д.

К сожалению, в нынешних условиях развития Российского государства местное самоуправление далеко от своей конституционной природы. Несмотря на призывы государственных чиновников к децентрализации власти, что является одним из главных принципов функционирования федеративного государства, местное самоуправление в России все больше становится зависимым от вышестоящих уровней власти, отношения между ними строятся на принципах субординации, формы осуществления местного самоуправления все больше унифицируются.

Такое положение дел в сфере взаимодействия между органами государственной власти и местного самоуправления идет в разрез с общепризнанными канонами государственного строительства. «Публичная власть в Российской Федерации реализуется по трехуровневой системе (федеральная, региональная, местная) и в соответствии со следующими принципами:

1) все три уровня публичной власти являются самостоятельными формами осуществления власти народа;

2) каждый уровень публичной власти обладает собственными конкретными интересами, которые могут не совпадать и даже противоречить интересам иных уровней публичной власти. Все эти интересы признаются равноценными, но отстаивание их должно быть подчинено защите прав и свобод человека и гражданина;

3) каждый уровень публичной власти вправе отстаивать собственные интересы, но не вправе в целях защиты собственных интересов вторгаться в

компетенцію иного уровня публичной власти. Конфликтные ситуации подлежат разрешению через согласительные процедуры, а при недостижении согласия – в судебном порядке» [2].

Очевидно, что для достижения успеха в развитии местного самоуправления посредством разработки и применения на практике общегосударственной Концепции совершенствования муниципальной политики немаловажным является обеспечение согласованности и эффективности предлагаемых к реализации мер.

1. Местное самоуправление в России: состояние, проблемы, пути совершенствования. Итоговый доклад. – М. : Экон-Информ, 2009. – 524 с.

2. Готовы ли россияне осуществлять свою жизнедеятельность на современных принципах демократии? / В. В. Пылин // Конституционное и муниципальное право. – 2011. – № 3. – С. 16–20.

3. Взаимодействие населения и власти как фактор повышения эффективности местного самоуправления / Н. Ю. Борисов, С. Ю. Тюрина // Административное и муниципальное право». – 2013. – № 8. – С. 802–810.

Д. Павлице*

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ МІСЦЕВОЇ ГРОМАДИ (НА ПРИКЛАДІ СМТ. ГРОМАДКА, ПОЛЬША)

Закон про місцеве самоврядування від 8 березня 1990 р. чітко визначив муніципалітет (місцеві ради) як основну одиницю місцевого самоврядування [1]. Місцевий уряд став автономним і незалежним від центральних урядових установ, виконуючи на своїй території державні функції адміністративного характеру, згідно чинного законодавства Польщі, для задоволення колективних потреб жителів, що проживають на цій території.

Органи місцевого самоврядування самостійно, тобто діючи від імені громади, визначають завдання і шукають способи їх вирішення, при цьому не є залежними від чийсь волі і можуть діяти на власний розсуд у межах своєї компетенції.

Основним завданням муніципалітету є задоволення комплексу суспільних потреб жителів району. Муніципальна Рада Громадка представляє інтереси 11 сільських громад, які компактно проживають на території площею 26,729 га. Діапазон сфери інтересів муніципалітету Громадки здійснює чітке планування щодо послідовного і комплексного вирішення суспільних потреб із врахування специфіки кожної складової (селищ), що своєю чергою, зобов'язує кожну окрему організаційну одиницю розробити власні плани дій і стратегію розвитку, включаючи ті сфери життя, які найбільш актуальні для муніципальної громади, зокрема щодо:

- охорони здоров'я;
- стану та діяльності освітніх і культурних закладів (дитячі садки, початкові школи, будинки культури, релігійні споруди тощо);

* Голова районної ради смт. Громадка (Польща).

- транспортної інфраструктури та організації дорожнього руху;
- просторового порядку та навколишнього середовища регіону;
- комунальних послуг (водозабезпечення та каналізації; постачання електроенергії і тепла);
- утримання в належному стані муніципального житла, муніципальних будівель і об'єктів громадського призначення (наприклад, ринків);
- культурного розвитку та розваг;
- дотримання громадського порядку і протипожежний захист населення;
- утримання в належному стані зелених зон, парків, кладовищ тощо.

Масштабність завдань, що стоять перед муніципалітетом як основною одиницею місцевого самоврядування, вимагають розробки певного бачення стратегічного розвитку території. Структурні підрозділи органів самоуправління комуни Громадка здійснюють заходи, що сприяють не лише економічному зростанню, але й підвищенню ділової та культурної активності місцевого населення [2]. Це своєю чергою, сприяє інтеграції місцевих жителів з органами муніципальної влади району, відображаючи унікальний і дуже бажаний феномен місцевого патріотизму.

Результатом успішної співпраці органів місцевого самоврядування та окремих підрозділів комуни Громадка є активна участь кожного зі структурних об'єднань у проведенні урочистих зустрічей, мистецьких та спортивних заходів, святкування державних, національних, релігійних чи місцевих подій тощо.

Муніципалітет Громадка представляють такі підрозділи:

1. Районний центр культури і спорту в смт Громадка
2. Районна бібліотека в смт Громадка
3. Районний відділ соціального забезпечення в смт Громадка
4. Муніципальний дитячий садок в смт Громадка
5. Загальноосвітня школа в смт Громадка
6. Початкова школа в с. Модла
7. Початкова школа в с. Осле
8. Пункт охорони здоров'я в смт Громадка
9. Управління водопостачання, каналізації та очисних споруд в смт Громадка
10. Управління місцевого самоврядування смт Громадка

Муніципалітет Громадка, згідно плану стратегічного розвитку району, проводить цілий комплекс заходів щодо організації повноцінного дозвілля місцевих мешканців будь-якого віку. З ініціативи органів місцевого самоврядування організовані парки відпочинку, басейни, спортивні і дитячі ігрові площадки. Послуги переліченої інфраструктури є безпечні, безоплатні, а тому доступні для усіх жителів району (багатих, бідних і людей середнього статку), дають можливість дітям і дорослим цікаво проводити вільний час.

На території муніципалітету Громадка добре розвинена туристична галузь. Зважаючи на те, що 72% території займають ліси, цей регіон багатий на природні атракції. Цей край також цікавий і для любителів антропогенних об'єктів та культурно-мистецьких заходів. Варто зазначити, що у цьому районі добре розвинений агротуризм, і власники агроосель активно підтримують проведення різних культурних заходів та національних фестивалів, які організовуються з ініціативи органів місцевого самоврядування.

Охорона навколишнього середовища і створення безпечних і комфортних умов проживання людей різного віку і національного складу є одними з важливих муніципальних завдань. Оскільки на території регіону крім поляків компактно проживають інші народності (українці – найчисельніша група, чехи, німці, серби, хорвати та інші), органами місцевого самоврядування Громадки підтримується проведення урочистостей, свят національних меншин з метою збереження їхньої культури і самоідентифікації, одночасно ставлячи за мету формування у них доброзичливого ставлення до Польської Республіки – країни, в якій вони живуть і користуються усіма суспільними благами на рівні з етнічним населенням – поляками. Це створює умови для сталого розвитку регіону, а злагоджена робота усіх структурних підрозділів району позитивно відображається у підвищенні якості життя мешканців, збільшенні їхніх статків, покращенні умов для реалізації їхніх цілей, потреб і устремлінь. Задля цього муніципальний уряд Громадки постійно перебуває у пошуку способів покращення співпраці місцевих жителів з органами місцевого самоврядування і використовує кожну можливість, у тому числі і за рахунок інвестицій, щоб заохочувати і розвивати свій регіон – саме це є пріоритетом при плануванні стратегічних напрямів розвитку місцевості.

1. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym [źródło elektroniczne]. – Dostęp: isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19900160095

2. Oficjalna strona Gromadki: gromadka.pl

3. Dni Gromadki 2014 // Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego [źródło elektroniczne]. – Dostęp: umwd.dolnyslask.pl/urząd/aktualnosci/arttykul/dni-gromadki-2014

ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ В КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

І. П. Лопушинський,* О. І. Ковнір**

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

Концепцією національно-патріотичного виховання дітей та молоді [1], ухваленою 26 березня 2015 р. колегією Міністерства освіти і науки України, передбачено, зокрема, шляхи реалізації такого виховання.

Перший шлях – удосконалення нормативно-правової бази патріотичного виховання молоді. З цієї метою передбачається підготовка нормативно-правових документів з питань національно-патріотичного виховання молоді, внесення відповідних змін до законодавства; розроблення державних і громадських заходів з інформаційної безпеки, спрямованих на запобігання негативним наслідкам впливу інформаційної війни; розроблення порядку державного фінансування заходів, спрямованих на національно-патріотичне виховання молодих людей; підготовка комплексної програми військово-патріотичного виховання та нормативно-методичного забезпечення її реалізації з метою виховання здорового підростаючого покоління, готового захищати національні інтереси та територіальну цілісність України; вироблення науково-теоретичних і методичних засад патріотичного виховання молоді: включення проблематики патріотичного виховання молоді до дослідницьких програм та планів наукових і навчальних закладів (через світову історію можна показати, як державність поновлювали інші народи, зокрема чехи та поляки; через зарубіжну літературу показати, як ці народи утверджували свою ідентичність; через дисципліни природничо-наукового циклу розкрити здобутки українців у науці і техніці, якими слід пишатися, оскільки тільки цілісна і системна картина гарантуватиме досягнення мети Концепції); вивчення потреб молоді, зокрема шляхом проведення соціологічних досліджень; забезпечення активної участі сім'ї та родини в розвитку фізично і морально здорової, патріотично налаштованої зростаючої особистості.

Другий шлях – діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері національно-патріотичного виховання. Для цього заплановано проведення заходів, спрямованих на реалізацію патріотичного виховання у закладах системи освіти, культури, спорту; підтримка та сприяння

* д.держ.упр., професор, завідувач кафедри державного управління і місцевого самоврядування Херсонського національного технічного університету;

** викладач англійської мови Херсонського морехідного училища рибної промисловості Керченського державного морського технологічного університету, аспірант Херсонського державного університету.

волонтерським проектам, іншій громадській діяльності та самоорганізації українських громадян, спрямованої на заохочення молоді до благодійних соціальних, інтелектуальних та творчих ініціатив і проектів на благо України; створення умов для популяризації кращих здобутків національної культурної і духовної спадщини, героїчного минулого і сучасного українського народу, підтримки професійної і самодіяльної творчості; активне залучення до патріотичного виховання дітей та молоді – учасників бойових дій на сході України, членів сімей Героїв Небесної Сотні, бійців АТО та їхніх сімей, діячів сучасної культури, мистецтва, науки, спорту, які виявляють активну громадянську і патріотичну позицію; залучення молоді до участі у збереженні і підтримці єдності українського суспільства, у громадському русі задля громадянського миру і злагоди; сприяння спортивній і фізичній підготовці, спрямованій на утвердження здорового способу життя молодих громадян з урахуванням принципів національно-патріотичного виховання; налагодження співпраці з військовими формуваннями України як мотивація готовності до вибору військових професій; сприяння роботі клубів за місцем проживання, центрів патріотичного виховання та інших громадських організацій, що здійснюють патріотичне виховання молоді; активізація виховної роботи з дітьми та молоддю засобами всеукраїнської дитячої військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»); удосконалення підготовки та перепідготовки кадрів, які займаються питаннями національного і патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти, культури, спорту.

Третій шлях – співпраця органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадянським суспільством. Для втілення цього шляху слід забезпечити: активне залучення до національно-патріотичного виховання дітей та молоді дитячих і молодіжних громадських організацій (об'єднань), використання їхнього досвіду, потенціалу, методів роботи у вихованні патріотів України; організаційну та фінансову підтримку на конкурсній основі програм, проектів громадських організацій, спрямованих на національно-патріотичне виховання дітей та молоді; долучення батьківської громадськості до популяризації кращого досвіду патріотичного виховання; посилення громадянського контролю за діяльністю органів виконавчої влади щодо національно-патріотичного виховання молоді.

Четвертий шлях – інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Тут слід подбати про організацію в теле-, радіопрограмах, Інтернет-ресурсах та друкованій пресі постійно діючих рубрик, що популяризують українську історію, боротьбу Українського народу за незалежність, мову та культуру, досвід роботи з національно-патріотичного виховання різних соціальних інституцій; підтримка україномовних молодіжних засобів масової інформації; запобігання пропаганді в засобах масової інформації культу насильства, жорстокості й бездуховності, поширення порнографії та інших матеріалів, що суперечать загальнолюдським та національним духовним цінностям, заперечують суверенність Української держави; виробництво кіно- і відеофільмів, підтримку видання науково-популярної, наукової, художньої літератури національно-патріотичного спрямування; підготовку інформаційної та науково-популярної літератури для батьків з питань патріотичного виховання

дітей та молоді в сім'ї; висвітлення в засобах масової інформації кращого досвіду родинного виховання; здійснення заходів щодо розширення фактографічної бази історичних подій, публікація розсекречених архівних документів, видання історичної науково-популярної літератури, довідкових матеріалів про здобутки України за роки незалежності, книг патріотичної спрямованості.

Таким чином, реалізація цих та інших завдань, передбачених Концепцією національно-патріотичного виховання дітей та молоді має сформувати у молодого покоління розвинуту патріотичну свідомість і відповідальність, укорінення в юні почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про спільне благо, збереження та шанування національної пам'яті.

1. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді: затверджена колегією Міністерства освіти і науки України 26 березня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mon.gov.ua/activity/education/reforma-osv%D1%96ti/konczepczya-naczionalno-patriotichnogo-vixovannya-ditej-ta-molodi.html

М. М. Шевченко*

СОЦІАЛЬНО-ЦІННІСНИЙ ЗМІСТ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАГІСТРІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

«Національна рамка кваліфікацій» покликана стати основою для розробки і модернізації низки документів, що визначатимуть розвиток і якість української освіти відповідно до вимог сучасної економіки та європейських стандартів із забезпечення якості, а також має забезпечити можливість реалізації системних реформ у суспільстві.

У зв'язку з цим у Національній академії державного управління при Президентові України постала необхідність у визначенні загальнокультурних компетенцій магістрів державного управління з урахуванням сучасних вимог.

На основі уточнених функцій та основних завдань системи державного управління визначимо виробничі функції та загальнокультурні компетенції магістрів державного управління:

1. Громадянська поведінка та професійна етика: а) компетенція правової поведінки та патріотизму: бути здатним до діяльності відповідно до Конституції України, керуватися принципами законності і патріотизму; б) компетенція суспільного служіння: розуміти соціальну значимість своєї професії, ціль і смисл державної служби, виконувати свій громадянський та службовий обов'язок; в) компетенція етичної поведінки: знання вимог професійної етики і готовність діяти відповідно до цих вимог; нетерпимість до порушення правил етичної поведінки, в тому числі щодо інших осіб; громадянська відповідальність і вимогливість до дотримання правил етичної поведінки.

2. Соціальна, професійна і освітня взаємодія: а) компетенція пізнання дійсності: бути здатним розуміти та аналізувати світоглядні і особистісно значимі філософські проблеми, питання ціннісно-мотиваційної орієнтації,

* к.філос.н., доцент кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою Національної академії державного управління при Президентові України.

значення гуманістичних цінностей, свободи і демократії; б) компетенція толерантного сприйняття соціально-культурного різноманіття: бути здатним розуміти рушійні сили і закономірності історичного процесу, з повагою та бережно ставитися до історичної спадщини і культурних традицій, толерантно сприймати соціально-культурне різноманіття; в) компетенція конструктивної взаємодії з громадянами та інститутами громадянського суспільства, іншими організаціями: бути здатними та готовим до діалогу на основі цінностей громадянського демократичного суспільства; г) компетенція лідерства: бути здатними та готовим до лідерства, вміти приймати виважені рішення, переконувати в доцільності цих рішень і втілювати ці рішення в життя; д) компетенція командної роботи: вміти працювати в колективі, виконуючи свої обов'язки творчо взаємодіяти з іншими членами колективу; е) компетенція застосування комунікативних технологій і засобів: бути здатним застосовувати для вирішення комунікативних задач сучасні технічні засоби та інформаційні технології; ж) компетенція професійної взаємодії: бути здатним представляти результати своєї роботи для інших спеціалістів, відстоювати свої позиції в професійному середовищі, знаходити компромісні та альтернативні рішення; з) компетенція викладацької діяльності: бути здатним реалізовувати для різних освітніх аудиторій освітні курси і програми з використанням сучасних освітніх технологій; і) компетенція ділового спілкування та професійної комунікації іноземною мовою: бути здатним до ділового спілкування, професійної комунікації однією з іноземних мов.

3. Організація та проведення досліджень для вирішення професійних задач: а) компетенція постановки проблем: вміти структурувати проблемний простір, оцінювати і вибирати альтернативи в умовах демократичного суспільства; б) компетенція аналітичної роботи: вміти формувати бази знань, оцінювати їх повноту і якість; бути здатним здійснювати верифікацію і структурування інформації; вміти здійснювати науково-дослідну та інноваційну діяльність в цілях отримання нового знання; вміти і бути готовим систематично застосовувати ці знання для експертної оцінки реальних управлінських ситуацій; в) компетенція володіння інструментальними засобами дослідження: вміти користуватися сучасними засобами отримання, зберігання, опрацювання і надання інформації, працювати з розподіленими базами знань у глобальних комп'ютерних мережах; бути готовим застосовувати інструментальні засоби дослідження для вирішення поставлених завдань; г) компетенція наукової роботи: бути здатним створювати нове знання, співвідносити це знання з наявними вітчизняними та зарубіжними дослідженнями; бути здатним і готовим використовувати знання при здійсненні експертних робіт, з метою практичного застосування методів і теорії державного управління; бути здатним орієнтуватися в політичних і соціальних процесах, використовувати знання і методи гуманітарних і соціальних наук при вирішенні професійних завдань; д) компетенція креативності: володіти навичками самостійної, творчої роботи; вміти організовувати свою роботу; бути здатним продукувати нові ідеї, знаходити підходи до їх реалізації.

4. Професійне самовдосконалення: а) компетенція саморозвитку: бути здатним і готовим до самовдосконалення, розширення меж своїх наукових та

професійно-практичних пізнань; вміти використовувати методи і засоби пізнання, різноманітні форми і методи навчання і самоконтролю, нові освітні технології для свого інтелектуального розвитку і підвищення культурного рівня; б) компетенція критичного аналізу: вміти критично оцінювати інформацію, переоцінювати накопичений досвід і конструктивно приймати рішення на основі аналізу інформації; бути здатним критично оцінювати власні можливості; в) компетенція відповідальності: бути готовим до прийняття відповідальності за свої рішення, вміти оцінювати наслідки рішень.

Н. В. Устинова*

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ ЯК ЗАПОРУКА ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

26 березня 2015 р. колегія Міністерства освіти і науки України на своєму засіданні ухвалила Концепцію національно-патріотичного виховання дітей та молоді, у вступній частині якої, зокрема, зазначається, що сьогодні Українська держава та її громадяни стають безпосередніми учасниками процесів, що мають надзвичайно велике значення для дальшого визначення насамперед своєї долі, долі своїх сусідів, дальшого світового порядку на планеті. У сучасних важких і болісних ситуаціях викликів та загроз і водночас великих перспектив розвитку, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері пріоритетним завданням суспільного поступу, поряд з забезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтегрування в європейське співтовариство, є визначення нової стратегії виховання як багатокомпонентної та багатовекторної системи, що значною мірою формує майбутній розвиток Української держави» [1].

Автори Концепції стверджують, що серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними постають патріотичне, громадянське виховання як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть державу (*patria*) як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін.

Тому нині, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості. При цьому слід урахувувати, що Україна має давню і величну культуру та історію, досвід державницького життя, що постають потужним джерелом і міцним підґрунтям виховання дітей і молоді. Вони вже ввійшли до освітнього і загальновиховного простору, проте нинішні суспільні процеси вимагають їх переосмислення, що відкриває нові можливості для освітньої сфери.

У цьому зв'язку особливого значення набуває ознайомлення з історією героїчної боротьби Українського народу за державну незалежність упродовж

* к.пед.н., доцент, директор Херсонської гімназії № 1 Херсонської міської ради.

свого історичного шляху, зокрема в ХХ–ХХІ ст. це Організація українських націоналістів, Українська повстанська армія, дисидентський рух другої половини ХХ ст., студентська Революція на граніті (2–17 жовтня 1990 р.), Помаранчева революція (22 листопада – 26 грудня 2004 р.), Революція гідності (21 листопада 2013 р. – лютий 2014 р.).

За визначенням Концепції, національно-патріотичне виховання дітей та молоді – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування в молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави.

Патріотичне ж виховання – складова національного виховання, головною метою якого є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, успадкування духовних і культурних надбань Українського народу, досягнення високої культури взаємин. Воно сприяє єднанню Українського народу, зміцненню соціально-економічних, духовних, культурних основ розвитку українського суспільства і держави.

Складовою ж частиною патріотичного виховання, а в часи воєнної загрози – пріоритетною, є військово-патріотичне виховання, зорієнтоване на формування у молоді особи готовності до захисту Вітчизни, розвиток бажання здобувати військові професії, проходити службу в Збройних Силах України як особливому виді державної служби. Його зміст визначається національними інтересами України і покликаний забезпечити активну участь громадян у збереженні її безпеки від зовнішньої загрози. Робота з військово-патріотичного виховання учнівської молоді має проводитися комплексно, в єдності всіх його складників спільними зусиллями органів державного управління, а також освітніх закладів, сім'ї, громадських організацій та об'єднань, Збройних Сил України, інших силових структур.

Водночас мета патріотичного виховання конкретизується через систему таких виховних завдань: утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України; виховання поваги до Конституції України, законів України, державної символіки; підвищення престижу військової служби, а відтак – культивування ставлення до солдата як до захисника Вітчизни, героя; усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю; сприяння набуттю дітьми та молоддю патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватися законів та захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів; формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій; утвердження гуманістичної

моральності як базової основи громадянського суспільства; культивування кращих рис української ментальності – працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, обережного ставлення до природи; формування мовленнєвої культури; спонукання зростаючої особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму [1].

Отже, наразі в повсякденній практиці діяльності навчальних закладів нашої держави необхідною умовою втілення Концепції в практику є широке обговорення її положень і завдань, проведення конференцій, вебінарів, круглих столів, семінарів, що будуть актуалізувати визначені питання і поставлені завдання та спонукатимуть організаторів освітньо-виховного процесу до розробки конкретних заходів з їх реалізації.

1. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді: затверджена колегією Міністерства освіти і науки України 26 березня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mon.gov.ua/activity/education/reforma-osv%D1%96ti/konceptczyia-naczionalno-patriotichnogo-vixovannya-ditej-ta-molodi.html

С. М. Бойко*

УКРАЇНОЗНАВЧЕ НАПОВНЕННЯ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНО- ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

Життя і становище будь-якої нації значною мірою залежить від патріотизму її представників, що формується з раннього дитинства шляхом засвоєння національних цінностей. Цей процес спочатку є стихійним, а потім переростає у свідому любов до Батьківщини. Як стверджує О. Вишневський, «справжній патріот любить Батьківщину, не відвертаючись від неї через те, що їй нічим заплатити йому за це і що її народ не досяг рівня культури, характерної для європейських суспільств. А головне – патріот не обмежується пасивною любов'ю до рідного краю, він активно працює для свого народу, його добробуту, розбудови культури і господарства. Він захищає честь своєї держави, примножує її багатства» [1, с. 290].

Патріотичне почуття українця є емоційним аспектом національно-державницького світогляду. Вважають, що воно включає почуття належності до своєї самостійної держави – України, повагу до історії свого народу, своєї культури, мови, любов до рідної природи, неприйняття всього антиукраїнського тощо. Найвищою формою патріотизму є почуття, що сягає рівня жертвності, коли для блага Батьківщини людина готова терпіти муки і навіть іти на смерть.

Проблемам виховання громадянина-патріота велику увагу приділяли К. Ушинський, Г. Ващенко, С. Русова, І. Огієнко, В. Сухомлинський та інші українські педагоги. Зокрема, В. Сухомлинський стверджував: «Тільки людина, особливо зацікавлена долею Вітчизни, по-справжньому розкривається як особистість, по-справжньому дорожить своєю честю, гордістю, гідністю сім'ї, свого роду, імені [5, с. 228–229].

* к.філос.н., старший науковий співробітник відділу освітніх технологій та популяризації українознавства Науково-дослідного інституту українознавства.

У науці виділяють щонайменше три різновиди патріотизму, а саме: етнічний, територіальний та державницький. *Етнічний патріотизм* ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, любові до рідної культури, власної історії тощо. Цей патріотизм започатковується природою як відчуття родо-видових ознак народу, що є вродженими.

Територіальний патріотизм ґрунтується на любові до того місця на землі, до місцевості, ландшафту, клімату тощо, де людина народилася. На думку Г. Ващенка, є всі підстави вважати, що любов до рідного краю насамперед ґрунтується на ранніх дитячих переживаннях, захопленнях. Варто зауважити, що у свідомості представників національних меншин почуття територіального патріотизму відіграє неабияку роль. Певна етнічно-національна «ущемленість», що є неминучим наслідком проживання на території не свого етносу, компенсується усвідомленням, що цей край є все ж для мене рідним і близьким. Покинувши його, така людина почуватиме за ним ностальгію, незважаючи на те, що етнічно він не є їй рідним.

Державницький патріотизм ґрунтується на вихованні у підростаючого покоління державницького світогляду і державницького почуття, того вищого патріотизму, який ґрунтується на державній ідеології і пов'язується з поняттям громадянськості. Різні люди і різні народності на нашій землі йдуть до цього патріотизму різними дорогами, але приходять до спільного. Державницький патріотизм пом'якшує і згладжує не тільки природні міжетнічні суперечності, але й тертя, пов'язані з майновим станом окремих людей. Він має об'єднувальну силу. Зауважимо, що якщо націоналіст любить свою націю, то патріот любить свою Батьківщину.

Українознавство, як зазначає академік П. Кононенко, можна трактувати і як цілісну систему наукових поглядів, що втілює та інтерпретує національні цінності, і як певний набір українознавчих наук (навчальних предметів), об'єднаних на основі концепції українства [3, с. 21]. Засадничим в українознавстві є забезпечення органічної єдності знань з археології та етнології, фольклористики, лінгвістики, антропології й демографії, людино-, суспільство- й природознавства, релігієзнавства, історії, філософії, культурології, правознавства та інших наук [2, с. 12].

Структурно українознавство охоплює природо-, людино-, суспільство-, крає-, країно-, народознавство, але не як окремі предмети, а як елементи універсальної цілісності. Універсальна цілісність «України» й «українства» розкривається й осягається шляхом взаємопов'язаного еволюційно-синхронного й діахронного розгляду змісту знань про них. Тому українознавство постає як цілісна наукова система самопізнання, самовдосконалення й самореалізації українського народу, єдності його знання і практичної дії.

Українознавство втілює дві глобальні функції – науково-дослідну і виховну. Першу з них цей предмет може виконувати і під іншими назвами, наприклад, «народознавство», «українське народознавство» чи навіть «суспільствознавство». Натомість виховній ролі цього предмета відповідають тільки два терміни: «краєзнавство» (від слова край) і «українознавство». Їх об'єктом є цілісне поняття Малої і Великої Батьківщини в її етнічному, територіально-географічному, історичному, національно-культурному, мовному

тощо вимірах. Вони мають за мету не тільки пізнавати Батьківщину, але поступово відкривати її для дитини – не «частинами» чи «аспектами», а цілісно – відповідно до того, як розширюються для пізнання очі дитячої душі.

Українознавство – предмет не «разового вивчення», а чинник постійного і поступового входження підрастаючого покоління у світ національних цінностей, що лежать в основі любові до Батьківщини. Такий навчальний і виховний предмет мають багато народів і плекають його вже давно, зокрема у німців він називається *Vaterlandkunde* («Батьківщинознавство») або *Deutschkunde* («Німеччинознавство»), у Росії – «росиеведение», вже давно існують «американознавство», «полоністика» тощо.

У нинішніх умовах розвитку України українознавче наповнення змісту навчання є дуже важливим для національно-патріотичного виховання підрастаючого покоління, формування світогляду, який би базувався на глибоких культурно-духовних традиціях нашого народу. Останнім часом щороку в Україні проводяться різноманітні науково-практичні та освітні заходи з українознавства, зокрема, Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів; конкурс з українознавства, який проводить Інститут післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка; конкурси з українознавства в Чернівецькій та Івано-Франківській областях; Міжнародний конкурс з українознавства для студентів та молодих учених; Всеукраїнський конкурс з українознавства «Патріот»; Всеукраїнська українознавча гра «Соняшник»; Всеукраїнський конкурс фахової майстерності для вчителів-україністів «Соняшник-учитель»; Всеукраїнський українознавчий фестиваль «Сонячні пелюстки». Східний інститут українознавства імені Ковальських Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна з 2010 р. почав проводити конкурс студентських наукових робіт у галузі українознавства на здобуття премій імені Ковальських. Прикметним є той факт, що щороку кількість учасників цих проектів значно збільшується, що можна перевірити в Інтернеті.

Незважаючи на ці факти, все ще залишається відкритим питання внесення курсу «Українознавство» до переліку курсів за вибором у варіативній складовій Базового навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів. Через що з кожним роком катастрофічно швидко зменшується кількість навчальних закладів, які обирають викладати цей курс.

Проте є перспектива зміни ситуації. Враховуючи, що нещодавно на Колегії Міністерства освіти і науки України було затверджено нову Концепцію національно-патріотичного виховання дітей та молоді (на 2015–2019 роки) [4], питання курсу «Українознавство» може буде розглянуто під час розробки плану заходів щодо реалізації цієї Концепції.

Національно-патріотичне виховання дітей та молоді – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність не лише освітніх закладів, а й органів державної влади, громадських організацій, сім'ї та інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості й любові до Батьківщини.

1. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посібник для студентів вищих навчальних закладів / О. Вишневецький. – Дрогобич : Коло, 2006. – 608 с.

2. Історія українознавства : навч. посіб. / [П. П. Кононенко, Л. К. Токар, О. Г. Бажан та ін.]; за ред. П. П. Кононенка. – К. : Академвидав, 2011. – 512 с.
3. Кононенко П. Українознавство : навч. посібник / П. Кононенко; Інститут українознавства Київського ун-ту ім. Тараса Шевченка. – К. : Либідь, 1994. – 319 с.
4. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді: затверджена колегією Міністерства освіти і науки України 26 березня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mon.gov.ua/activity/education/reforma-osv%D1%96ti/konczepczija-naczionalno-patriotichnogo-vixovannya-ditej-ta-molodi.html
4. Сухомлинський В. Вибрані твори : у 5-ти т. / В. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 2. – С. 228–229.

О. О. Газізова*

АКТУАЛЬНІСТЬ ШКІЛЬНОГО КУРСУ «УКРАЇНОЗНАВСТВО» ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

На сучасному етапі розвитку громадянського суспільства перед освітою постає важливе завдання – на основі наукових знань і вмінь сформувати в підростаючого покоління громадянські цінності, які допоможуть особистості виконувати різноманітні функції та ролі у сферах сімейно-побутових, міжнаціональних і міжособистісних відносин, знаходити способи самореалізації на різних етапах життєвого шляху.

Нині патріотизм має ґрунтуватися на визнанні пріоритету прав людини і покликаний дати новий імпульс духовному оздоровленню народу, формуванню в Україні громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, правової культури особистості, розквіту національної самосвідомості.

Здійснення системного національно-патріотичного виховання є однією з головних складових національної безпеки України. Так, за результатами дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 21 по 25 грудня 2013 р., на питання: «Чи вважаєте Ви себе патріотом України?», ствердно відповіли 49% респондентів, скоріше так себе вважають патріотами – 35,5%, скоріше ні – 6,5%, ні – 3,9%. І 5% опитуваним було важко відповісти на це питання. Найбільша кількість респондентів, які вважають себе патріотами – на Заході (70,9%) і в Центрі України (54,2%). Найменша – на Півдні (30,8%) та Сході України (39,4%) [4].

Згідно з результатами опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у серпні 2014 р., 86% опитаних українців вважають себе патріотами своєї країни. При цьому однозначно характеризують себе як патріотів 50%, ще 36% – швидше так, ніж ні. Лише 6% не вважають себе патріотами, 8% – не змогли визначитися. Протягом останнього року кількість людей, які вважають себе патріотами, збільшилася з 81 до 86%, а порівняно з 2010 р. – з 76 до 86%. Разом із цим, більш ніж удвічі зменшилася кількість тих, хто не вважає себе патріотом (з 15% у 2010 р. порівняно з 6% у 2014 році). Більшими патріотами себе вважають мешканці Заходу, Півночі і Центру, люди з більшими доходами і вищим рівнем освіти, а також україномовні респонденти [5].

* к.і.н., старший науковий співробітник відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства.

Отже, з наведених досліджень, чітко простежується, що в регіонах, де найменша кількість людей вважає себе патріотами України – на Півдні та Сході України – сьогодні виникла загроза територіальної цілісності держави. Тому головним завданням сучасної освіти постає оптимізація роботи з національно-патріотичного виховання учнівської молоді.

У «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді», затвердженій на колегії Міністерства освіти і науки України 26 березня 2015 р., вказується, що нині, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості [3].

У методичних рекомендаціях з організації патріотичного виховання дітей та учнівської молоді у 2014/2015 навчальному році говориться: «У сучасних суспільно-політичних умовах, коли Україна ціною життя Героїв Небесної Сотні, зусиллями українських військових, добровольців, волонтерів відстоює свободу і територіальну цілісність, пріоритетного значення набуває патріотичне виховання дітей та учнівської молоді» [4].

Громадянський компонент виховання найвиразніше втілено у змісті навчальних предметів суспільно-гуманітарного циклу. Вивчення української мови, літератури, історії, географії, правознавства спрямовано на формування переконливого почуття патріотизму й громадянської свідомості дітей та учнівської молоді, знань про права і свободи громадян, сутність громадянського суспільства. Вихованню сучасного громадянина-патріота Української держави, підготовці молоді до виконання ролі активних громадян, формуванню громадянських навичок і цінностей, необхідних для ефективної участі у житті громади, сприяють курси за вибором: «Вчимося бути громадянами» (для учнів 7 (8) класу), «Ми – громадяни України» (для учнів 9 (10) класу), «Громадянська освіта: основи демократії» (для учнів 11 класу) [3].

Виходячи з нових концептуальних положень і завдань сучасної освіти, розроблявся і впроваджувався у програми середньої і вищої школи курс «Українознавство». Метою та завданням українознавства як навчально-виховного предмета є виховання патріота, громадянина української держави, свідомого державотворця, творчої особистості, яка співпрацюватиме зі світом на засадах кооперації, буде здатна реалізувати своє власне покликання та реалізовувати покликання української нації [1, с. 3].

Успішним освітнім проектом, започаткованим Науково-дослідним інститутом українознавства (НДІУ) у 2002 р., є Конкурс з українознавства для учнів 8-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ). У 2009 р. НДІУ започаткував проведення щорічного Міжнародного конкурсу з українознавства для студентів та молодих учених.

Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області, починаючи з 1999 р. щороку проводить у ЗНЗ області I (шкільний), II (районний) та III (обласний) етапи олімпіад з українознавства, а з 2013 р. запровадив проведення конкурсу з українознавства.

Інститут післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка у березні-квітні проводить щорічний Міський конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів київських ЗНЗ.

Методичний кабінет Великоновосілківського району Донецької області у

2009 р. започаткував проведення районної учнівської науково-практичної конференції з українознавства.

Конкурси з українознавства як освітні проекти є одним із чинників, які сприяють залученню шкільної та студентської молоді України та зарубіжжя до дослідницької діяльності у сфері українознавчої освіти і науки, глибшому розкриттю їх здібностей, формуванню національно свідомої молоді з активною життєвою позицією.

Таким чином, українознавство як головна складова всіх освітніх галузей і окрема навчальна дисципліна є підґрунтям для формування патріотизму підростаючого покоління, оптимізації розвитку громадянської культури молоді на сучасному етапі розвитку Української держави.

1. Програма для загальноосвітніх навчально-виховних закладів «Українознавство. 5–12 класи» / П. П. Кононенко, Л. Г. Касян, О. В. Семенюченко; Національний науково-дослідний інститут українознавства МОН України. – К. : Українське агентство інформації та друку «РАДА», 2008. – 56 с.
2. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді: затверджена колегією Міністерства освіти і науки України 26 березня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mon.gov.ua/activity/education/reforma-osv%D1%96ti/konceptziya-nacjonalno-patriotichnogo-vixovannya-ditej-ta-molodi.html
3. Методичні рекомендації з організації патріотичного виховання дітей та учнівської молоді у 2014/2015 навчальному році. Лист Міністерства освіти і науки України від 27.11.2014 № 1/9-614 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: old.mon.gov.ua/img/zstored/files/1_9-614.doc
4. Соціологічне опитування. Чи вважаєте Ви себе патріотом України? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=932
5. Пиріг В. 6% українців не вважають себе патріотами, а 8% і досі вагаються, – опитування / В. Пиріг // Zaxid.net. – 2014. – 15 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zaxid.net/news/showNews.do?6_ukrayintsiv_ne_vvazhayut_sebe_patriotami_a_8_i_dosi_vagayutsya__opituvannya&objectId=1318829

Л. Д. Бабушка*

ПАТРІОТИЗМ ЯК БАЗОВИЙ АРХЕТИП СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Гуманітарна експертиза ідейно-духовних орієнтирів сучасної української культури постала своєрідним викликом перед людством XXI століття. Наявність системи моральних цінностей та чеснот є необхідною умовою виживання сучасної цивілізації загалом та існування здорового соціуму зокрема. Не дивно, що сьогодні ревізія/пошук/творення такої системи цінностей постає наріжною проблемою першочергово для держави, державної політики. Складність вирішення її зумовлена суперечністю між декларативними та реально діючими приписами, нормами, принципами в сучасному українському суспільстві.

Патріотизм поза перебільшенням є тим архетипом, корені якого сягають світанку історії людності. Почуття патріотизму спрямоване на збереження та утвердження *людини в собі*: любові та поваги до своєї вітчизни, рідної землі, піклування про її історичне минуле та майбутнє. Виконуючи патріотичний обов'язок, вона водночас виконує його перед людством. Моральні імперативи І. Канта, які є складовими морального обов'язку, націлюють людину на виконання зобов'язань щодо самої себе.

* к.філос.н., доцент кафедри філософії Національного університету харчових технологій.

Однак у сучасних соціокультурних реаліях проблема патріотизму утримує в собі відбиток варіативного навантаження. По-перше, той факт, що культура продукує не лише ціннісні орієнтири та чесноти, а й симулякри, які часто підміняють реальність, є доволі відомим. Ці спекулятивні викиди приховують в собі коди маніпулювання, в які потрапляє людина, не звертаючи уваги на суперечність цінностей суспільного та індивідуального життя. На жаль, суспільство не відноситься до людини як до «мети», а зводить її до «засобу» здійснення програм належного в ньому. Незважаючи на те, що особа реалізує свою суспільну природу, почуття патріотизму притлумлюється межами визначеності «до неї» і «за неї». Т. Гоббс у відомій праці «Левіафан» пише, що «сутнісна цінність людини, тобто та ціна, яка дається їй державою, є те, що люди звичайно називають гідністю. І ця ціна виражається у наданні військових, судових, державних посад або імен і титулів, уведених як відзнака такої ціни» [1, с. 73]. Неправильні суспільні орієнтації небезпечні тим, що закривають людині шлях до здійснення самої себе.

Досліджуючи патріотизм як базову цінність, варто розуміти, що він тісно пов'язаний із такими ціннісними феноменами, як совість, гідність, свобода, толерантність, справедливість. Патріотизм відображає сутнісну визначеність людини та людиномірний спосіб життя, що власним буттям утверджує цінності людського роду та цінність власної особи. Це і є виявом самосвідомості особи.

1. Гоббс Т. Левіафан : соч. в 2-х т. / Т. Гоббс. – М. : Мысль, 2001. – Т. 2. – 478 с.

2. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала / Л. Костенко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 32 с.

3. Мовчан В. С. Історія і теорія етики. Курс лекцій : навчальний посібник / В. С. Мовчан – Дрогобич : Коло, 2003. – 512 с.

О. Л. Вознесенська*

МЕДІАВІЗУАЛЬНІ ОБРАЗИ У ФОРМУВАННІ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ ОСОБИСТОСТІ

В Україні напрацьовано чимало різноманітних програм, методичних рекомендацій, статей, присвячених вихованню патріотизму дітей, учнівської, студентської молоді. Втім слід зауважити, що ці праці мають переважно педагогічний дискурс і традиційні засоби розв'язання поставлених завдань.

Розвиток засобів масової комунікації загалом і новітніх мультимедійних технологій зокрема створили нові умови існування людини. Це вимагає від науковців, освітян більш креативних ідей і підходів щодо виховання громадянина, патріота України, пов'язаних із сучасним техногенним інформаційним світом, особистісною медіакультурою і медіаграмотністю.

Ми пропонуємо інноваційний підхід до виховання патріотичних почуттів молоді за допомогою засобів медіаосвіти. Нами розроблено комплекс методик, які здатні сприяти формуванню патріотизму молоді. Суть їх полягає у стимуляції

* к.психол.н., старший науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, президент ВГО «Арт-терапевтична асоціація».

емоцій за допомогою візуального образу: зоровий аналізатор і емоційна тканина є найдавнішими і функціонально взаємопов'язаними у філогенезі. Візуальний, а тим паче медіавізуальний образ є могутнім стимулом впливу на людину й передусім на її емоційну сферу. Тому цілеспрямовано застосовуючи візуальний медіадидактичний матеріал патріотичного змісту, можна стимулювати відповідні патріотичні почуття.

Методика «Я патріот» спрямована на розвиток здатності до *рефлексії емоцій*, почуттів, що виникли під час перегляду за допомогою арт-терапевтичної методики «Мандала». Вона складається з 4-х *серій фотозображень* патріотичного змісту різного емоційного забарвлення. Саме емоції різного типу стали критерієм відбору візуальних стимулів до кожної серії.

Кожна серія складається з 32–40 фотозображень подій 2014 р., що були організовані певним чином. Створення серій відбувалося за певними візуальними критеріями.

Перша серія (емоційно нейтральна) – «Символи України» – містить фотозображення української символіки (герб, жовто-блакитний та червоно-чорний стяги), дорослих та дітей в українському національному одязі, зображення «мирного Майдану» (мирних акцій, вигляду Майдану з висоти пташиного польоту під час виступу групи «Океан Ельзи» взимку 2014 року).

Друга серія (активна) з назвою «Майдан-АТО» – містить зображення активних протистоянь під час Майдану (в січні на Грушевського, у лютому 2014 р. тощо) та боїв у зоні АТО (на сході України, в Донецькому аеропорту тощо) влітку 2014 року.

Третя серія (депресивна) – «Герої не вмирають!» – містить фотозображення загиблих на Майдані, поховання бійців української армії, що загинули на Сході країни, поранених, скалічених, обгорілих військових, зруйнованих будинків, ридаючих людей, які ховали своїх близьких або ж втратили все майно через війну.

Четверта серія (оптимістична) – «Все буде добре!» – складається з фото зустрічей бійців, що повернулися з АТО додому, весілля бійців, роботу волонтерів із забезпечення військових на фронті, бійців АТО в мирні години разом із тваринами.

Відразу після перегляду серії фотозображень учасникам пропонується зобразити свої почуття у вигляді мандали за допомогою фарб на аркуші паперу А4 (коло намальовано заздалегідь). На наступному етапі учасники заповнювали анкету з метою переведення власних переживань у вербальну форму – таким чином осмислюючи їх (було запропоновано оцінити інтенсивність таких почуттів, як гордість, повага, жага справедливості, ненависть, сум, співчуття, провина, страх, відсторонення тощо). Питання другої частини анкети, оформлені у формі незакінчених речень, стосувалися почуття патріотизму, власного ставлення до країни, готовності щодо певних дій, на які спонукають фотозображення.

Патріотичні почуття не завжди знаходяться в усвідомленому стані, тому їх дослідження має будуватися не лише на опитуваннях, що спрямовані на когнітивні структури і не позбавлені небезпеки отримання соціально бажаних відповідей. Саме робота з малюнком допомагає вивчати неусвідомлювані змісти

та особистісні смисли, пов'язані з патріотизмом. Метод «Мандала» – чи не єдиний стандартизований арт-терапевтичний інструмент, що дозволяє чітко визначити ставлення людини до того чи іншого феномену, стан особистості після певного впливу – медіа-впливу в нашому випадку. Крім цього мандала має й потужний психотерапевтичний ефект, що важливо за умови використання емоційно забарвлених зображень патріотичного змісту задля запобігання виникненню ретравматизації людей, що зазнали попереднього травматичного впливу.

Як зображувальна техніка, що використовується в арт-терапевтичній роботі, створення мандал – це створення малюнків у колі, які відображають індивідуальні особливості автора – його психічний стан, ставлення до миру та самого себе, а також неусвідомлювані потреби та тенденції розвитку.

Методика «Я патріот» апробувалася в трьох регіонах України – Луганській області, Львові та Києві в грудні 2014 року. Як виявилось, позитивні емоції викликає перша та остання серії зображень – «Символіка України» та «Все буде добре!»: повагу, духовну причетність, гордість і сум одночасно з цим. Дві інші серії – «Майдан-АТО» і «Герої не вмирають» викликають «негативні» почуття: сум, співчуття, жагу справедливості, страх/жах, гнів/ненависть і негативне ставлення. Третя серія «Герої не вмирають!» навіть більш емоційно заряджена гнівом. Найбільшою мірою впливають на патріотичні почуття – активізують та зміцнюють їх – фотозображення української символіки: герб України, прапор, фото дорослих та дітей в українському національному вбранні; прикрашені національною символікою будинки, паркани, автівки тощо. Так відповіла третина учасників апробації методики «Я патріот». Інші серії мають вплив на чверть учасників.

Н. І. Череповська*

ПАТРІОТИЗМ МОЛОДІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Актуальність патріотичного виховання нині зумовлюється процесом становлення нашої держави як єдиної політичної нації, який спричинився ускладненням геополітичних, внутрішньополітичних, гостро соціальних, економічних та специфічних інформаційних умов останнього року. Саме інформаційна агресія з боку ворожої країни має на меті оволодіння свідомістю нашого суспільства, керування суспільною думкою українців згідно своїх імперських цілей. Адекватність сприймання ворожої пропаганди та відповідного спротиву інформаційним впливам з боку наших громадян становить серйозну соціально-психологічну проблему. Її суть полягає у невідповідності масштабної, професійно підготовленої, цілеспрямованої ворожої індоктринації як атаки на ідентичність українців, з одного боку, та відсутності дієвого інструментарію, здатного забезпечити можливість чинити психологічний опір шкідливій інформації у широкого загалу – з іншого.

* к.психол.н., старший науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Патріотизм як складне явище має багато вимірів, тому ми зазначимо два основних: соціокультурний та психологічний. Якщо соціокультурний аспект патріотизму становить об'єктивну дійсність, то психологічний вимір репрезентує його передусім як *суб'єктивний феномен* – психічну реальність у вигляді світоглядних позицій особистості, системи духовних цінностей і смислів, переконань у своєму ставленні до Батьківщини, її історії, культури, мови, відчуття ідентичності з нацією, готовності до конкретних дій, вчинків для блага нації, держави та інше.

Патріотизм суб'єкта є могутнім *психологічним ресурсом* не лише його ідентичності з нацією, країною, ресурсом світоглядних позицій, переконань, а й здатності протистояти ворожим інформаційним впливам. Він виступає первинним імунітетом у формі «не сприймання», відторгнення агресивної, брехливої інформації, спрямованої проти Батьківщини патріота. Так, патріот здатен інстинктивно відчувати викривлену інформацію, спрямовану проти своєї країни, його духовних цінностей, і вже тому не піддаватися під її вплив.

Утім, коли йдеться про більш витончену, викривлену («тролінгову», «фейкову») інформацію та інші види інформаційно-психологічних впливів (маніпуляція, пропаганда), психологічний захист тільки на чуттєвому рівні є недостатнім. Ресурс патріота значно посилиться, якщо патріотичні переконання людини будуть ґрунтуватися не лише на моральних почуттях, але й на здатності до критичного осмислення інформації, усвідомлених, раціональних діяч. Відповідно спротив суб'єкта-патріота інформаційно-психологічним впливам стане ефективнішим.

Нові умови існування людини в техногенному, інформаційному світі вимагають від неї нового стилю взаємодії з цим світом. Одними з важливих когнітивних способів такої взаємодії в інформаційному просторі є рефлексія почуттів від сприйнятого і його критичне осмислення.

Рефлексія емоцій, почуттів, отриманих у процесі сприймання інформації і по тому, у цьому контексті розглядається як їх «опрацювання» у вигляді 1) мисленнєвої «фіксації», 2) осмислення, 3) вербалізації, 4) смислової систематизації з власним «Я». Саме розвинена рефлексія допомагає зрозуміти суб'єкту своє ставлення до сприйнятої інформації, впорядкувати свої емоційно-почуттєві реакції, перевести їх в раціональну площину.

Розвиток і формування *критичного мислення*, як спрямованого типу мислення, що становить здатність до розуміння інформації, її аналізу, інтеграції проаналізованого з уже відомим, пошуку аргументів для обґрунтованих суджень, формулювання висновків та оцінювання того, що піддається аналізу, нині є актуальним. Але кінцевою метою має бути стимулювання розвитку саме *критичного стилю мислення* як усталеної форми критичного мислення: психологічної якості особистості, яка формується на підставі звички критично мислити та самомотивації особистості щодо опанування цією якістю.

В інформаційну добу, коли інформаційно-психологічні технології впливу стали поширеною практикою, рефлексія емоцій-почуттів, критичний стиль мислення є надважливою психологічною якістю молодого людини загалом, а тим більше – патріота.

Розвиток і формування таких важливих якостей патріота, як рефлексія емоцій і почуттів, критичного мислення, а також не менш важливих – *саморегуляції* взаємодії особистості з візуальним, медіаінформаційним простором, *комунікативних* здібностей з іншими особами щодо сприйнятого/переглянутого, здатності до *практичного* застосування сприйнятого, *творчого медіасприймання* та мотивації до *медіаторчості* як створення патріотичних контентів – необхідно здійснювати саме засобами медіаосвіти у медіапсихологічному контексті.

Якщо *медіаосвітні засоби* здатні забезпечити медіадидактичним матеріалом, формами організації і методами процес формування медіаінформаційної культури патріота, то *медіапсихологічний підхід* не тільки пояснює впливи медіа та інформаційно-психологічних технологій на емоційно-почуття, свідомість, поведінку, комунікацію людини, розкриваючи механізми їх функціонування, але й пояснює, як адекватно реагувати на інформаційні прояви, надає можливість молодим патріотам творчо застосовувати медіа у своїх цілях, зміцнювати свій психологічний ресурс.

Про це і все вище згадане йдеться в авторській методиці «Я патріот».

Р. В. Коваль*

КРИТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ МЕДІАВПЛИВІВ: ЯКІСНА СКЛАДОВА ПАТРІОТИЗМУ МОЛОДІ

У добу високих технологій, наскрізної віртуалізації, яка стрімко змінює простір соціуму, культури, політики, дозвілля, приватного та суспільного життя, суспільство перебуває під постійним впливом медіа. Через можливість швидко і майже тотально охоплювати широкі аудиторії медіа здатні трансформувати традиційну систему духовного виховання, впливати на емоційно-почуттєву сферу, свідомість та поведінку особистості як суто інформаційно, так і за допомогою практичних зразків певного стилю життя.

Перебуваючи під постійним впливом інформаційного медіапростору, особистість щодня отримує різноманітну інформацію, яка в сучасному медіасередовищі часто застосовується як засіб психологічного впливу на свідомість громадян та суспільство. Інформаційно-психологічні технології впливу здатні посіяти паніку у населення, викликати недовіру навіть до об'єктивної інформації. Не маючи розвинутої здатності до критичного осмислення інформації, яка становить якісну патріотичну складову особистості, людина, черпаючи інформацію з ворожих інформаційних каналів, легко стає «інформаційною жертвою».

На думку деяких авторів, патріотизм суб'єкта є могутнім психологічним ресурсом не лише його ідентичності з нацією, країною, світоглядними позиціями, переконаннями, а й здатності протистояти ворожим інформаційним впливам. Він виступає засобом «несприймання», відторгнення агресивної, брехливої інформації, спрямованої проти Батьківщини патріота (Н. Череповська, 2015).

* аспірантка Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Патріотизм у широкому розумінні тлумачиться як любов до Батьківщини, народу, культури, мови та активно-діяльній самореалізації на її благо. Патріотизм є тим енергетичним пульсаром-генератором, який каталізує енергію людей і націй, протистоїть їх деградації, заряджаючи їх самовідтворювальними системами рушійних сил розвитку. Патріотизм – це універсальний рушій соціального організму, суспільства, держави, нації. Він є відображенням Вітчизни, традицій минулого в індивідуальній і колективній свідомості через призму сучасних тенденцій і спрямований у майбутнє (В. Гонський, 2010). Відповідно, патріот – це людина яка має цілісну систему цінностей і смислів, переконань, почуттів, спрямовану на моральне ставлення до своєї Вітчизни, оптимальне оцінювання її елементів, готовність до дій і вчинків для її блага. Така особистість свідомо й більш прискіпливо ставиться до інформації, спрямованої проти своєї країни, свого народу, своєї історії, культури, мови.

На нашу думку, щоб запобігти шкідливим впливам інформаційно-психологічних технологій на духовну сферу людини, необхідний розвиток критичного мислення та осмислення медіавпливів.

Критичне мислення, що є передумовою критичного осмислення сприйнятого, було відоме ще давнім грекам як мистецтво аналізувати, порівнювати, синтезувати проаналізоване, виробляти судження, аргументовано оцінювати. Суть критичного осмислення полягає в ухваленні ретельно обміркованих та незалежних рішень особистості.

Саме такі когнітивні дії є тим «імунітетом», який здатен протистояти маніпулятивним, пропагандистським, дезінформаційним та іншим впливам на свідомість особистості.

Критичне осмислення дає змогу подолати невизначеність потоку інформації, з'ясувати правдивість повідомлення, сформувані власне усвідомлене ставлення до медіапродукції. Критичне осмислення щодо сприйнятої медіапродукції становить одну з якісних складових патріотизму, яка уможливорює здатність вибудовувати автономне ставлення до інформації загалом.

Сучасна молодь постійно знаходиться під впливом інформаційного медіапростору та отримує різноманітну інформацію, яка все частіше застосовується як засіб психологічного впливу на свідомість громадян та суспільство. Патріотизм як любов до Батьківщини, народу, культури, мови та активно-діяльній самореалізації на її благо є первинним імунітетом молоді проти шкідливих медіавпливів. На жаль, патріотизм на рівні емоцій та почуттів нездатен забезпечити повноцінний психологічний захист особистості від витонченої шкідливої інформації. Для цього необхідне критичне осмислення сприйнятої інформації. Саме тому ми вважаємо, що розвиток критичного мислення та мотивація особистості на критичне осмислення сприйнятої інформації є обов'язковою когнітивною складовою патріотизму молоді, що здатна забезпечити її медіабезпеку.

МАНІПУЛЯТИВНИЙ КОМПОНЕНТ У ВИСВІТЛЕННІ ПАТРІОТИЧНОЇ ТЕМАТИКИ В ЗМІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА НЕПОВНОЛІТНІХ

Вплив мас-медіа на свідомість населення важко заперечити, оскільки саме засоби масової інформації відіграють величезну роль у формуванні суспільної думки. Крім того, варто відзначити, що журналісти досить часто у нинішній складний суспільно-політичний період торкаються такої теми, як патріотизм. Зважаючи на те, що ця тематика журналістської творчості впливає не лише на інтелектуальну, а й емоційну сферу світосприйняття реципієнтів, варто особливу увагу приділити її дослідженню. Перш за все уваги потребує вплив ЗМІ на емоції підлітків, так як вони не мають достатньої науково-теоретичної бази аби відрізнити об'єктивне висвітлення теми від інформаційної маніпуляції.

Аналізуючи медійний контент, необхідно зауважити, що нині є практично відсутньою наукова база, присвячена дослідженню цієї тематики. Це зумовлено не прогалинами у вітчизняній науці, а тим, що нині Україна перебуває у нетипових та критичних суспільно-політичних умовах, вплив яких на журналістську сферу можна буде повною мірою виявити та засвідчити лише після спливу певного часу та на підставі ґрунтовних соціологічних та масово-комунікаційних наукових праць.

Очевидно, що редакційна політика ЗМІ залежна від переконань власника та керівництва медіа. Відтак висвітлення патріотичної тематики часто детермінується такими факторами, як піар певного політика, лобювання інтересів тієї чи іншої партії, пропагування ідей та концепцій, які сповідують керівні особи в ЗМІ, під виглядом загальнонаціональних та патріотичних.

Звісно, маніпулятивний вплив мас-медіа часто не можуть розпізнати навіть дорослі освічені люди, які не є фахівцями у сугестивних технологіях впливу на свідомість. Підлітки є значно вразливішими до такої категорії інформації через те, що:

– вони мають значно менший обсяг знань з політології та соціології, ніж переважна більшість дорослих. Відтак їм важко зорієнтуватися у політичних процесах при сприйнятті тематики патріотичного спрямування;

– через притаманний підліткам юнацький максималізм, вони часто не здатні сприймати інформацію критично та виважено.

Зважаючи на це, слід зазначити, що підліткова аудиторія знаходиться у зоні особливого ризику, коли окремі мас-медіа використовують маніпулятивні технології сугестивного впливу. Оскільки саме у цей віковий період формується базис майбутнього світогляду дорослої особистості, важливо, аби підлітки були захищені від шкідливого впливу інформаційних маніпуляцій. Проте на практиці вибудувати повноцінний механізм такого захисту було б складно. Це пов'язано з тим, що явище сугестії пронизує усі сфери людського життя, а тому встановити його чіткі межі неможливо. Крім того засіб масової інформації не може бути притягнутий до відповідальності, якщо немає складу правопорушення. У

* керівник гуртка «Юний журналіст» Палацу учнівської молоді м. Луцька.

протилежному випадку це спричинило б появу цензури та обмеження свободи слова. Але обмежити негативний вплив на підлітків маніпулятивних технологій у висвітленні патріотичної тематики можна. Для цього варто вживати таких заходів:

- організовувати у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах лекторії з інформаційної безпеки родини для батьків та дітей;
- створювати інформаційно-просвітницьку друковану продукцію про те, як захиститися від впливу інформаційних маніпуляцій;
- проводити у навчальних закладах патріотичні заходи не лише культурно-мистецького, а й правового характеру, аби вони могли підвищити правову культуру та громадянську свідомість підростаючого покоління.

Отже, способи оперативного впливу на проблему маніпулювання свідомістю громадян (зокрема, неповнолітніх) при висвітленні у ЗМІ патріотичної тематики є складними. Проте цілеспрямована та системна робота в освітній сфері великою мірою може подолати існуючі прогалини.

І. В. Никітіна*

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ В СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ

Студентські роки – це роки інтенсивного соціального становлення особистості. Воно відбувається у кілька етапів: від формування власної позиції, стилю діяльності до включення в усі види соціальної активності. Патріотизм – інтегральне почуття, яке складається в результаті засвоєння, інтеріоризації суспільних цінностей та власної соціальної активності особистості. Його розвиток починається від прихильності до Батьківщини та формується до потреби в активній патріотичній діяльності заради її блага та незалежності.

Це вищий ступінь національного усвідомлення особистості. Закономірно, за думкою психологів, це формується з 25–30 до 50–55 років за умови, що особистість реалізувала свій потенціал.

Педагоги вищої школи сьогодні повинні приділяти особливу увагу патріотичному вихованню, формуючи зону найближчого розвитку для особистості студента (за теорією Л. Виготського). Мотивація виховання і самовиховання патріотизму в умовах вищої школи визначається кількома факторами і детермінантами: зовнішніми і внутрішніми. До зовнішніх можна віднести стан організації навчально-виховного процесу; рівень професійної, педагогічної і психологічної підготовки викладачів; дидактичні і психологічні закономірності навчально-професійної діяльності студентів; якість шкільної підготовки; матеріально-побутові умови життя студента; ступінь підтримки батьків тощо.

До внутрішніх детермінантів можна віднести стан здоров'я студента та його фізичну підготовку; рівень розвитку загальних і спеціальних здібностей; особливості пізнавальних процесів (уваги, пам'яті, мислення, мовлення, уяви

* к.психол.н., доцент кафедри філософії Національного університету харчових технологій.

тощо); розвиток емоційної царини особистості; готовність студента до навчання; свідомий чи випадковий вибір фаху; здатність вчитися самостійно, контролювати й оцінювати себе; особливості адаптації; розвиток самооцінки «Я»-концепції студента; особливості гендерної самоідентичності.

Студентський вік – це доленосний період у житті людини, центральний етап формування мотивації та всієї системи ціннісних орієнтацій. На думку Б. Ананьєва, у цей час інтенсивно формуються соціальні цінності у зв'язку з професіоналізацією, формуванням індивідуального стилю діяльності та гендерним самовизначенням. Молода людина набуває зрілості: соматичної, статевої, гендерної, психологічної та особистісної. П. Гальперін дає таку характеристику зрілості: «Зрілість – це здатність самостійно враховувати межі своїх можливостей, усередині яких людина діє вільно, тобто відповідно до психологічної оптимальності» [1, с. 51].

Студент не є нейтральною особою, а є конкретним хлопцем/чоловіком або конкретною дівчиною/жінкою, які мають свої гендерні відмінності, що впливають на розвиток мотивації самовиховання патріотизму. За дослідженнями вчених Д. Колесова і Н. Сальверова, мотивація розвитку патріотизму студенток більш зовнішньо організована; вона легше формується під зовнішнім впливом. Дівчині часто достатньо усвідомлення того, що вона діє відповідно до вимог викладача за умови, що педагог довів значення і сенс патріотичної діяльності для отримання бажаного результату. У дівчат домінує мотив уникнення невдач. Для них характерна вища потреба у досягненні результату (отримати схвалення, високу оцінку, грамоту) ніж у студентів чоловічої статі.

Мотивація розвитку патріотизму чоловіків у студентському віці більш внутрішньо організована, вона витікає з розуміння особистісної значущості того, що потрібно зробити. Їм важливо знайти відповідь, як вплине отриманий результат на їхню перспективу кращого життя. Домінуючим мотивом для студентів чоловічої статі є мотив успіху, вдосконалення, змагання й перемоги. Самореалізація чоловіків здійснюється через перебудову зовнішнього світу і пошуку у ньому сенсу свого існування, свого призначення, служінні вітчизні. Для них характерний інструментальний (орієнтований на виконання задачі) стиль патріотичної діяльності, а для жінок – експресивний, орієнтований на емпатію, співчуття та емоційне спілкування [2]. Чоловіки здатні ігнорувати постійну напруженість патріотичної діяльності, готові до ризику, вони легше сприймають новації і вирішують проблему в цілому. Для них раціональність і простота – головні критерії правильності рішень. Студентки відрізняються більш високим почуттям відповідальності і дисциплінованості, стратегія їхньої патріотичної активності є менш амбіційною і непередбачуваною, вони уважні до деталей у стосунках, взаємодії. Головним результатом для них є позитивні людські взаємини, любов до Батьківщини і встановлення справедливості.

Сучасна вища школа вимагає переосмислення усієї системи виховання, оновлення змісту, форм і методів патріотичного становлення особистості студента з врахуванням рекомендацій гендерної педагогіки. Головна мета розвитку мотивації патріотичного виховання – спонукати молодь до самовдосконалення, самовиховання, оскільки майбутнє держави в її руках.

1. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи : навч. посібн. / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – К. : Філ-студія, 2008. – 320 с.
2. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2002. – 544 с.
3. Нікітіна І. В. Суб'єктне самовизначення молодого людини в період повноліття / І. В. Нікітіна. – К. : КНТ, 2008. – 192 с.
4. Основи теорії гендеру : навч. посібник. – К. : «К.І.С.», 2004. – 536 с

Л. М. Смольська*

ОДУХОТВОРЕНИЙ ПРАГМАТИЗМ В ОСВІТІ ЯК ПАТРІОТИЧНИЙ НАПРЯМ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІАЛЬНОГО ДИЗАЙНУ

Вкрай актуальною звучить думка наукової спільноти та найсвідомішої громадськості – ринковими мають бути економічні відносини, а не духовні цінності. Ринкове – це орієнтування на матеріальні прибутки та споживання так званих цивілізаційних благ. *Духовне* – це та сила, що живить собою процеси творення цих благ з одного боку, а з іншого – дає свободу долучення до джерел невичерпних і нерукотворних.

Патріотизм кристалізується в умовах загрози втратити культурні джерела автентичного життя нації. Освіта має здійснювати велику соціальну місію – формувати одухотворений прагматизм у педагогів та учнів. *Одухотворений прагматизм* – метод активної особистості, що діяльнісно приймає виклики сьогоденного світу, спираючись на свою вищу природу. Це означає, особистість практична, при цьому керується духовними цінностями – любов'ю, істиною, красою.

Авторське дослідження виявило, що в процесі бесід освітяни вказують на різні недоліки суспільства і вітчизняної системи освіти. Вони також розгорнуто висвітлюють негаразди учнів, колег. На питання, чи задоволені вони своїм життям, вчителі середнього і старшого віку найчастіше скаржаться, що *«не вміють відпочивати»* і *«забагато віддають себе роботі»*. Молоді вчителі хотіли б мати *«більше впевненості та професійної мотивації»*. Усі без винятку не задоволені своїм матеріальним становищем, здоров'ям і перевантаженнями, однак нічого в цьому плані не змінюють.

Фіксуватися на негараздах – збиткова справа. Однак ця практика дуже поширена. Виховувати в учнях найкраще може лише *духовно сильна та практично успішна особистість*.

Духовна сила виражається в насолоді працею, творчій свободі, здатності *викликати в людей духовні стани* – натхнення, захоплення, любов, подолання, радість, веселість, ніжність, милування. Механізмом та умовою духовного живлення є *соціальна зорієнтованість* жити й творити з людьми і для людей. Тому духовна потужність зростає в просторі *«ми разом»*, коли вчитель та учні спільно діють у відкритому просторі пізнання. Він характерний фазами: інтерес-напруження, інтерес-зусилля-подолання, розрядка-задоволення. Усі фази в спільному духовному просторі особливі тим, що переживаються як приємні. Формат *«ми разом»* створює ефект резонансних коливань електричної

* к.психол.н., доцент кафедри філософії, економіки й менеджменту освіти Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

активності мозку учнів та вчителя. За таких умов посилюється зв'язок з біоінформаційними джерелами. Усім учасникам такого структурованого простору прибуває високочастотної духовної енергії. Люди набувають досвіду позитивних переживань *виконання складних завдань в легких станах*.

Критерієм оцінки соціального інтелекту нації виступає *якість життя* кожного громадянина країни. А це не тільки і не стільки матеріальний статок, скільки: а) задоволення своєю працею, зацікавленість в ній; б) задоволеність своїми стосунками, симпатія й довіра до людей; в) розширений інтерес до світу.

Одухотворений прагматизм доречний і в індивідуальному форматі самодизайну педагога. Він допомагає організовуватися педагогу до інновацій та відчувати до них смак. Він включає: *позитивну констатацію* (Що нового мені вдалося впровадити, досягти за день, тиждень, місяць, рік?); *конструктивне проектування* (Що можу покращити? В який термін та якими ресурсами?); *позитивну констатацію щодо учнів* (Що вже вдається моїм учням?); *конструктивне проектування щодо учнів* (Що учні можуть робити краще? Що, коли і як хочу для цього робити?).

Зміни для покращення з орієнтацією на запити, ресурси та особливості – дизайнерська стратегія одухотвореного прагматизму. Дизайн – це творча діяльність суб'єкта, який прагне досягнення цілей щодо зміни об'єкту, чії особливості враховуються в умовах конкретного оточуючого середовища.

Слово «прагма» має грецьке походження і означає дію. В наших давніх предків *«прагма»* (доцільна дія, звідки походить «праця», «прана», «прагнути») була потребою, що давала енергію і насолоду. В багатьох людей прагматизм хибно асоціюється з матеріальною вигодою як отриманням максимальних прибутків та привілеїв за умов найменшої витрати зусиль та часу. Важливо не тільки повернути істинний зміст понять в суспільну свідомість – особливою духовною задачею українського суспільства є відновлення вищих потреб і вищих мотивів у ставленні до світу – до праці, до себе та людей.

Єдність *трьох ціннісно-змістових компонентів* (люди, справа, Я) та *трьох інструментальних складових* (емоційний, раціональний та тілесний прояви психіки) особистості фокусуються в понятті одухотворений прагматизм.

Морально-правовий вимір одухотвореного прагматизму позначає актуалізовану здатність жити не за подвійним, а одним стандартом – «людям, як собі». *Соціальний вимір одухотвореного прагматизму* позначає практичне вміння взаємодіяти з людьми на основі партнерства, а не конкуренції.

Дизайнерський характер проявляється в позитивному конструктиві – перетворенні на краще. Це лаконізм, конкретність і результативність на противагу ритуальній демагогії, депресивній рефлексії та розчаруванню в «істині». Педагогічна наука, як і будь-яка інша, має стати *патріотичною* – практично служити процвітанню, а не лише описувати, аналізувати, інтерпретувати.

Трансформація освіти починається зі свідомої трансформації освітянина на основі уточнення його професійно-життєвої філософії у простій, лаконічній та конкретизованій формі. Головною метою трансформації освіти є формування в її учасників одухотвореного прагматизму як дизайнерського підходу до самотворення.

А. Дмитрієва*

ПАТРІОТИЧНА СИМВОЛІКА ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Загальновідомо, що повсякденне життя людини наповнене символами й знаками, які регулюють його поведінку, щось дозволяючи або забороняючи, персоніфікуючи й наповнюючи його змістом. Знаково-символічні системи використовують у різноманітних галузях людської діяльності. Це зумовлено особливими властивостями та важливою функцією знаків. У символах і знаках проявляється як зовнішнє «я» людини, так і внутрішнє «я», несвідоме, дане йому від природи.

Сьогодні символи стають засобом політичних технологій, інструментом боротьби за владу. Не можна не враховувати потенціал символів в медіасферах, насамперед таких як реклама та публік рілейшнз. Стратегія розробки політичної символіки спирається на естетичну привабливість символів, їх розповсюдженість через засоби масової комунікації (телебачення, Інтернет, візуальну рекламу).

Загально визнаними символами патріотизму в будь-якій країні є прапор, гімн та державна мова. Однак є ще й неофіційна символіка, яка може виступати своєрідними маркерами приналежності до певної патріотично налаштованої консолідованої спільноти. Як у випадку спільноти, яка продукує «територіальний патріотизм», поєднуючи його з «великим патріотизмом». Ще у липні 2005 р. Микола Томенко зауважив, що спільна згода і воля місцевих патріотизмів на великий український патріотизм повинні стати кінцевою метою сучасного українського патріотизму, побудованого на духовних засадах. Пророчими, але не почутими, стали його нотатки про неможливість абстрактної любові до України як держави без малої Батьківщини в серці. Автор у статті наголошував, що кожен український громадянин, який вважає себе патріотом, повинен усвідомити важливу тезу – «не можна любити Україну, і ненавидіти Донбас, не можна любити Галичину, і не поважати Харків» [4].

Основою народженої у складних умовах української політичної нації, що є фактично й суб'єктом, й об'єктом сучасного патріотизму, є молодь. При чому молодь із різних регіонів України. Формування національної ідентичності молоді, наслідком якого стає її національна самоідентифікація, є органічною складовою соціального становлення молоді людини й включає в себе усвідомлення суб'єктом ідентифікації історичних, громадянських, політичних вартостей. *Під терміном «національна самоідентифікація» розуміємо процес підсвідомого і свідомого ототожнення людини себе зі своєю нацією, її культурою, мовою, в нашому випадку українською.* Але, на жаль, державна мова як важливий чинник національної ідентичності використовується у повсякденні не всіма патріотично налаштованими громадянами. Хоча сьогодні вже розвінчано міф про те, що для українського патріота важливий мовний фактор. Адже серед

* студентка Криворізького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».

добровольців та волонтерів (найбільш дієвої частини патріотичноналаштованого населення України) багато російськомовних.

Для означення своєї свідомої позиції представники молодого покоління все частіше обирають одяг та різні аксесуари з українською національною символікою. Традиційні вишиванки доповнили футболки з патріотичними принтами, жовто-блакитні ювелірні прикраси, чохла для телефонів та інші елементи гардеробу. І це не просто «піжонство»/«шароварщина», данина моді. Це певна, нехай і початкова дія, спрямована на опредметнення власного патріотизму. У зв'язку з цим доречно згадати й про історичні приклади. Так, члени української Петербурзької громади у другій половині XIX ст. культивували моду на все українське (елементи традиційних орнаментів на одязі, предметах побуту, вбирання в українські костюми). А чого вартий символізм псевдонімів визначних діячів XIX – початку XX ст.: Українець – Михайло Драгоманов, Українка – Лариса Косач (до речі у цьому прикладі маємо подвійну символічну тяглість – оскільки Леся Українка є племінницею М. Драгоманова).

Тому стає зрозумілим, що своє українське походження й культурно-цивілізаційну приналежність молодь може демонструвати не лише громадською позицією, а й зовнішнім виглядом: починаючи з вплітання жовто-блакитних стрічок у волосся дівчатами, наклеювання наліпок з українською символікою на автомобілі, закріплення прапора України на житлових будівлях. І це тільки початок у виробленні нової формули національної ідентичності та українського патріотизму.

1. Багінський А. В. Теоретичні аспекти дослідження політичної символіки / А. В. Багінський // Вісник СевДТУ. – 2009. – Вип. 100: Політологія. – С. 118–121.

2. Дубич К. В. Проблеми виховання молоді через призму національного самовизначення / К. В. Дубич // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2010. – № 6 (193): Педагогічні науки. – С. 143–148.

3. Парфенюк І. Як вирішити проблему української національної самоідентифікації / І. Парфенюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: narodna.pravda.com.ua/politics/4a6c11c47727d/

4. Томенко М. Сучасний український патріотизм, або як об'єднати Україну / М. Томенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: tomenko.ua/statti/suchasnyj-ukrajinskyj-patriotyzm-abo-yak-objednaty-ukrajinu/

М. А. Срібна*

ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ В СПІЛЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Питання патріотизму в процесі виховання підростаючого покоління сьогодні як ніколи набули великого значення. Рівень патріотичної вихованості дітей та сучасні вимоги, які постають перед ними як громадянами потребують звернути увагу на теорію і практику виховання. В нашій історії була значна кількість патріотичних організацій: Січові Стрільці, Сокіл, Пласт, Спілка української молоді тощо, які виховували молодь у дусі любові та відданості Батьківщині. Процес формування патріотизму має поетапний характер. На першому етапі формується природна любов до свого народу, своєї родини та

* к.і.н., провідний науковий співробітник Національного музею історії України.

рідного слова. На другому етапі – усвідомлення особистістю свого обов'язку, відповідальності перед народом.

Спілка української молоді (СУМ) – одна з найбільших українських організацій у світі, яка зародилася у 1925 р. у Києві та ставила за мету звільнення української нації від завойовників і створення незалежної демократичної держави. Серед засновників Спілки були київські студенти: Микола Павлушков, Борис Матушевський, Діодор Бобир, Григорій Слободяник, Петро Нечитайло, Данило Кохот, Юрко Виноградов та інші. Але в 1929 р. СУМ була викрита спецслужбами радянського режиму, її члени були заарештовані та знищені. У 1946 р. після Другої світової війни діяльність СУМ відновилася на чужині за ініціативою української молоді, яка перебувала в таборах для переміщених осіб в англійській, американській та французькій зонах окупації Німеччини. Відтак Спілка поширилася в багатьох країнах, де є українська діаспора [1].

В Україні відродження СУМ розпочалося в кінці 1980-х рр., коли піднялася нова хвиля боротьби за незалежність. Улітку 1989 р. організаційно оформилися перші осередки, які пізніше поширилися в усій Україні. А у травні 1990 р. в Івано-Франківську відбувся Всеукраїнський з'їзд, який проголосив утворення Спілки незалежної української молоді. Її головою було обрано Ігоря Деркача. По всій країні прокотилася хвиля гучних акцій, спрямованих проти існуючого комуністичного режиму. Це був період гострого протистояння з владою, коли утверджувалася національна самосвідомість [2].

Сьогодні СУМ діє у 13 країнах світу (Канаді, США, Австралії, Аргентині, Бразилії, Великій Британії, Німеччині, Бельгії, Франції тощо). Завданням СУМ є організувати і виховувати молодь на засадах виховних ідеалів – Бог і Україна, плекати ідейну єдність українців у цілому світі, готових працювати для добра українського народу та зміцнення його державності [3].

Важливий елемент сумівської виховної програми – збереження українських традицій: вивчення історії України, літератури, культури, звичаїв. Щорічно СУМ організовує вертепи, відзначає День Архистратига Михаїла, який є покровителем СУМу, проводить святкування Миколая, Івана Купала та інших українських традиційних свят. Члени СУМ виявляють свою активність у різноманітних зустрічах, семінарах, конференціях, організація та проведення яких є невід'ємною складовою їхньої діяльності. Щороку СУМ організовує низку всеукраїнських та регіональних (осередкових) таборів для дітей та молоді: виховно-відпочинкові, спортивні, мистецькі, мандрівні та інші.

Зокрема Крайова управа СУМ в Україні провела спільно з крайовими управами СУМ діаспори кілька мандрівних таборів у Карпатах (1992 р.), Холодному Ярі на Черкащині (1997 р.) та інших історичних місцевостях України. Сумівці з України брали участь у таборових зібраннях за кордоном: Канаді (1994 р.), Німеччині (1996 р.), Великій Британії (1997 і 1999 рр.), а також Європейських зимових таборах СУМ у Бельгії (1996 і 1998 рр.) і Європейських спортивних таборах СУМ (у Франції – 1997 р., Німеччині – 1998 р.). Світові злети СУМ також приймали учасників з України (в Австралії – 1992 р., США – 1996 р.) [4].

Сьогодні під час військових дій на сході України організація бере активну участь у допомозі постраждалим мешканцям Донецької та Луганської областей, окупованого Криму. Зокрема члени СУМ в Україні та Канаді об'єдналися навколо проведення акції «Теплом зігріємо серця». Ініціаторами цього проекту стали осередки СУМ у Канаді. Діти зібрали одяг, взуття та іграшки для своїх ровесників в Україні, батьки який обороняють територіальну цілісність та незалежність нашої держави на Донбасі. Вантаж було відправлено до різних областей, де діють місцеві організації Спілки. На думку СУМівців, окрім практичного, ця акція має й велике моральне значення, адже засвідчує єдність українців світу, незалежно від місця їх проживання чи віку. Також юнацтво СУМ у Канаді написало листи українським військовим та своїм ровесникам. Українці всього світу сьогодні гуртуються, щоб підтримати у важкі часи свій прабатьківський край [5].

СУМ є партнером проекту «Захист патріотів» – гуманітарної ініціативи Світового конгресу українців. Головною метою ініціативи було навчити та забезпечити покращеними аптечками 10 тисяч українських військових. 18 лютого 2015 р. десятитисячна аптечка була вручена 19-річному морському піхотинцеві з Миколаєва. Станом на березень 2015 р. проведено більше 155 навчальних місій, під час яких курс бійця-рятувальника пройшло понад 15 тисяч вояків та курсантів. Гуманітарна ініціатива діє відповідно до резолюції, прийнятої учасниками Міжнародної конференції «Розвиток, стандартизація та впровадження тактичної медицини в Україні» і має на меті запровадження тактичної медицини в Україні за існуючими стандартами ТССС (Tactical Combat Casualty Care), адже це питання національної безпеки [6].

Таким чином, діяльність осередків СУМ спрямована на патріотичне виховання українців, які мешкають в Україні та за її межами. Прищеплення любові до України проходить через вивчення національної історії, народних традицій, обрядів, формування у членів організації спроможності давати власну оцінку історичним подіям і фактам минулого та сучасного, забезпечення якнайповнішого задоволення національно-культурних інтересів.

1. Спілка української молоді на чужині. – Лондон, 1954. – 236 с.

2. Матеріали з історії української діаспори // Національний музей історії України. – Колекційний опис № 810.

3. Kostiw L. Summer Camp at CYM Camp Weselka 2012 / L. Kostiw [Electronic resource]. – Access mode: archive.cym.org/ca/camps/2012/Weselka/Vidpo/index.asp

4. Коротка історія СУМ в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: cym.org/ua/pro-sum-v-ukrayini/istoriya-sum-v-ukrayini/

5. Членство Спілки Української Молоді в Україні та в Канаді об'єдналося навколо проведення акції «Теплом зігріємо серця» // Тернопіль вечірній. – 2015. – 22 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: t-v.te.ua/podiyi/chlenstvo-spilki-ukrayinskoyi-molodi-v-ukrayini-ta-v-kanadi-obyednalosya-navkolo-provedennya-akciyi-teplom-zigriyemo-sercya/

6. Спілка Української Молоді – партнер проекту «Захист Патріотів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: cym.org/blog/2015/spilka-ukrayinskoyi-molodi-partner-proektu-zahist-patriotiv/

А. Гороховська*

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ СУЧАСНОГО ПАТРІОТИЗМУ

В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля.
Т. Шевченко

Патріотизм (грец. πατριώτης — співвітчизник, patrís — батьківщина, Вітчизна) — це любов та відданість Батьківщині, прагнення своїми діями служити її інтересам. Слово прийшло з грецької πατρίς, що означає земля батька, предка. Патріотизм передбачає гордість за матеріальні і духовні досягнення свого народу, своєї Батьківщини, бажання зберігати її характерні особливості, її культурне надбання та захищати інтереси своєї громади, народу в цілому.

Історичне джерело патріотизму — це формування прив'язаності до віри в Бога в традиціях своїх предків, землі свого народження, рідної мови, народних традицій та культури.

Видокремлюють три види патріотизму: етнічний, територіальний та державний. Як патріотизм, так і не патріотизм можуть бути індивідуальним, груповим і масовим.

Патріотизм — дуже таємне почуття, що знаходиться глибоко в душі (підсвідомості), яке формується в процесі розвитку особистості, його соціальному середовищі.

Першооснови українського патріотизму були закладені у народній творчості. З давніх часів патріотичне виховання було присутнє в літературній та усній народній творчості.

Взірець патріотизму українців — запорізьке козацтво XVII століття. Головні ідеї козацтва, як ніколи раніше, актуальні в сучасному світі: любов до держави, свобода особистості, незалежність, самостійність, виховання сильного духу та тіла, формування національного світогляду та свідомості.

Яскравим прикладом високого рівня патріотизму є звитяги часів Другої світової війни, адже величезним внеском у перемогу було загальне почуття відданості своєму народу та країні.

В сучасній історії на фоні останніх подій (Майдану та військових дій на Сході країни) з одного боку ми спостерігаємо підвищення громадянської активності та розвиток патріотизму, а з іншого — пасивність, ворожість та повну довіру до неперевіреної інформації.

7 квітня 2014 р. тодішній в. о. президента Олександр Турчинов оголосив про проведення операції проти захоплювачів адміністративних будівель у Донецьку, Харкові та Луганську. З початком АТО в нашу історію увійшов добровольчий військовий рух. Коли армія тільки готувалася вступити в конфлікт, стихійно створені батальйони прийняли на себе основний удар. Пік формувань добровольчих батальйонів припав на квітень-травень 2014 року. Військомати тоді фізично не могли мобілізувати всіх охочих йти в бій. Одним із перших добровольчих формувань став «Айдар».

* студентка Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О. О. Шевченка.

У багатьох містах сьогодні працюють десятки громадських організацій, що допомагають військовим та переселенцям з Донбасу. Так, наприклад, Автомайдан-Харків у співпраці з іншими організаціями м. Харкова із самого початку свого створення брав участь у різних патріотичних акціях: «Розфарбуй своє місто в жовто-блакитні кольори!», «Замовте українські прапори для Донбасу!», «Благодійний концерт на підтримку бійців АТО!», влаштовували патріотичні концерти у військових частинах тощо. Люди брали участь у патріотичних мітингах у Лисичанську, Краматорську, Слов'янську та інших звільнених містах України. Саме такими діями треба розвивати та будувати нове суспільство, яке цінує свою державність.

На сьогоднішній день поняття патріотизму є досить актуальним, бо воно стосується кожного громадянина і пов'язане з політичною ситуацією в нашій країні. Від почуття патріотизму залежить ставлення людини до своєї країни, а значить і до оточуючих її людей (рідного народу). Так само від рівня відданості своїй Батьківщині залежить і збереження державної незалежності України.

Патріотизм – це феномен сучасної України, який має історичні корені. В умовах військового конфлікту на Сході України соціологи відзначають різкий сплеск патріотизму серед громадян країни та формування ідентифікації себе як представників української нації. Патріотизм – це прояв доброї волі кожного українця поєднати свою долю із долею своєї рідної Батьківщини.

К. Мороз*

РОЗВИТОК СУЧАСНИХ НАЦІОНАЛЬНИХ МУЗИЧНИХ ТРАДИЦІЙ

Україна успадкувала від СРСР розгалужену систему освітніх і концертних музичних організацій, що перебувають у віданні Міністерства культури. Дві творчі спілки музичного профілю мають національний статус. Це Національна спілка композиторів України та Національна всеукраїнська музична спілка.

Значна кількість сучасних українських композиторів є членами Національної спілки композиторів, серед них – 17 народних артистів України, 54 заслужених діяча мистецтв України, 16 лауреатів Національної премії України імені Тараса Шевченка, 6 академіків та 3 члена-кореспондента Академії мистецтв України, 35 докторів наук, 59 професорів тощо. За особливі досягнення 10 митців нагороджені Відзнакою Президента України Орденом «За заслуги» III ступеня, 1 – орденом Ярослава Мудрого, 1 – орденом Княгині Ольги.

Твори сучасних українських композиторів виконуються здебільшого на фестивалях «КиївМузикФест», «Прем'єри сезону», «Форум музики молодих» (Київ), «Два дні й дві ночі нової музики» (Одеса), «Контрасти» (Львів) та «Дніпровські зорі» (Дніпропетровськ), а також у концертах серії Володимира Рунчака «Нова музика в Україні». В 2009 р. диригент Роман Кофман започаткував концертну серію «Український аванґард» (щорічні концерти Київського камерного оркестру з творами молодих і середнього віку

* студентка ВНЗ «Національна академія управління».

композиторів). У театральному репертуарі – опери «Мойсей» М. Скорика, «Лісова пісня» В. Кирейка та «Палата № 6» В. Зубицького, балет «Різдвяна ніч» Є. Станковича, кілька балетів О. Костіна. Репертуар хорових колективів поповнюється творами Л. Дичко та Г. Гаврилець, інструменталістів – творами Ж. та Л. Колобудів, В. Рунчака та інших. Класична електронна музика представлена композиціями А. Загайкевич, І. Небесного та інших.

Історичні традиції продовжують сучасні оперні співаки України – Вікторія Лук'янець, Володимир Гришко, Валентин Пивоваров, Роман Майборода, Тарас Штонда, Михайло Дідик, Марія Стеф'юк, Стефан П'ятничко.

В Україні також проводяться численні міжнародні музичні конкурси виконавців-інструменталістів (фортепіанні – пам'яті В. Горовиця та на Батьківщині Прокоф'єва), диригентів – ім. С. Турчака, хорових колективів – ім. М. Леонтовича, співаків – ім. С. Крушельницької, бандуристів – ім. Г. Хоткевича, багатопрофільний конкурс імені М. Лисенка та інші.

На сучасній українській сцені представлені майже всі музичні напрями – від фолку до acid джазу. Активно розвивається клубна культура. Популярність багатьох українських поп-виконавців – Софії Ротару, Ірини Білик, Олександра Пономарьова, ВІА Гра, Ані Лорак, Верки Сердючки – давно перетнула кордони України і утвердилася в країнах СНД. Популярна музика представлена на фестивалях «Червона рута», «Таврійські ігри», «Чайка» тощо. Виконавці з України гідно представляли Україну на конкурсах Євробачення, зокрема Руслана, яка синтезувала у своїй музиці фольклорні мотиви карпатського регіону, стала переможницею конкурсу Євробачення-2004.

Тенденція до використання фольклору сучасними українськими музикантами стає дедалі виразнішою. Одним із перших почав використовувати народні мотиви у рок-музиці у другій половині 1980-х рр. легендарний гурт «Воплі Відоплясова». Спираючись на фольклорне підґрунтя, нову самобутню українську музику творять «Скрябін», «Мандри», «Гайдамаки», Тарас Чубай, Марійка Бурмака та багато інших виконавців. Свідченням зростання інтересу до фольклору стало започаткування в Україні двох фестивалів етнічної музики – «Країна мрій» у Києві та «Шешори» на Івано-Франківщині.

Водночас розвивається українська рок-музика. Серед найвідоміших гуртів – «Океан Ельзи», «Воплі Відоплясова», «Танок на майдані Конго», «Крихітка Цахес», «Скрябін», «Тартак», «Плач Єремії», «Кому Вниз». Регулярно проводяться українські рок-фестивалі «Рок-екзистенція», «Тарас Бульба» тощо.

Отже, українська музика у своєму розвитку охоплює практично всі типи музичного мистецтва – народну і професійну, академічну і популярну. Сьогодні українська музика в її багатоманітті звучить в Україні та далеко за її межами, вона продовжує розвиватися в народній та професійній традиціях.

1. Попович М. В. Нарис історії культури України / М. В. Попович. – К., 1998. – 703 с.

МУЗЕЙНИЙ ТЕАТР ЯК ІНТЕРАКТИВНИЙ МЕТОД ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Для колективу Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника завжди було актуальним питання формування патріотизму молодого покоління українських громадян та надання їм ґрунтовних об'єктивних знань про історію, культуру своєї держави, її місця в європейській та світовій історії та культурі. Одним із основних завдань заповідника є науково-просвітницька робота, яку безпосередньо організовує і проводить науково-дослідний відділ музейних програм і проектів.

Зміни, що відбуваються у світовій музейній справі, спрямовані на залучення до світового культурного надбання різних верств населення, зокрема і молодого покоління. Ці процеси спонукають науково-дослідний відділ музейних програм і проектів до вивчення, розробки, адаптування та впровадження новітніх музейних технологій у практику роботи заповідника. Особливе місце серед них займають науково-експериментальні музейні програми і проекти. Пріоритетним напрямом роботи відділу є музейна педагогіка. На прикладі історії Києво-Печерської лаври здійснюється робота з вивчення, дослідження та популяризації серед школярів і студентської молоді традицій, звичаїв та культурно-духовних цінностей українського народу.

Музей є своєрідним соціокультурним центром, у якому сконцентровані часові відрізки нашої історії, адже кожен предмет фондової колекції пов'язаний з історичними подіями, долями конкретних людей. Музей – це матеріалізована пам'ять історії. Вміле трактування музейних предметів сприяє розумінню пам'яті нації. Дитина, долучаючись до вивчення конкретного музейного предмета, пізнає його сутність та уособлюваний ним історичний аспект. Через музеєфікацію архітектурних пам'яток і фондкових колекцій є змога в повному обсязі використовувати можливості музейної практики, її форм і методів у вихованні у молодого покоління любові до рідної землі, поваги до рідної мови, традицій, громадянської позиції.

Традиційними для культурно-освітньої роботи музеїв є лекції, екскурсії, музейні уроки, семінари, що здебільшого мають пасивну форму, оскільки провідна роль у цій роботі завжди залишається за лекторами та екскурсоводами.

Згідно з новими уявленнями, завдання музею не повинні зводитися до передачі суми знань про явища, процеси, факти і музейні предмети. Звернення до внутрішнього світу музейного відвідувача, вплив на його чуттєво-емоційну сферу, занурення його в історичне середовище, включення його уяви та асоціативного сприйняття – такими стали пріоритети нової концепції культурно-освітньої діяльності музеїв. Людина, яка прийшла в музей – не об'єкт виховного впливу, а рівноправний співрозмовник, тому спілкування музею з аудиторією має вибудовуватися в формі не монологу, а діалогу [2, с. 494].

* начальник науково-дослідного відділу музейних програм і проектів Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника.

Найефективнішими способами передачі інформації є ті заходи, в яких слухачі самі активно беруть участь, роблять нотатки, обговорюють, виконують завдання, дискутують між собою. До таких заходів належать семінари, музейні студії, інтелектуальні турніри, квести, лекції-вистави.

Лекція-вистава є інноваційним методом для музейного середовища. Лекція належить до давніх і традиційних форм культурно-освітньої діяльності. Її тематика пов'язана з профілем музею або використанням музейних матеріалів. Основна мета лекції – донести до слухачів теоретичний матеріал, супроводжуючи його матеріалами музейних колекцій; дуже часто це копії або дублікати музейних предметів, ілюстрації, фотографії, слайди. Музейні предмети, якщо і не демонструються під час лекцій, то присутні «незримо» – їхній опис та характеристика включається до змісту лекції. У музейній практиці набули поширення такі форми лекційної роботи, як тематичні цикли лекцій, лекторії вихідного дня, виїзні лекції для різних груп населення [2, с. 480].

Дослідження показують, що при подачі лекційного матеріалу слухачі запам'ятовують лише 20% почутої інформації. Якщо ж протягом лекції використовуються елементи взаємодії зі слухачами, передача інформації стає ефективнішою.

Ми не вперше звертаємося до таких інноваційних театралізованих форм у роботі з підростаючим поколінням, як лекція-вистава. Розуміючи, що традиційна лекція будується як наратив – історія з початком, серединою і кінцівкою, що містить висновок або певний досвід оповідача, то лекція-вистава втрачає певні ознаки наративу. В ній використовуються ті ж факти, що і в наративній лекції, проте лекція-вистава дає можливість замінити пояснення образом, включає в себе емоційне спілкування з глядачами, що дозволяє сприймати інформацію не лише розумом, але й почуттями. Лекція-вистава дає можливість більш безпосередньо спілкуватися з глядацькою аудиторією через доцільно мотивовані риторичні запитання. Для підліткового віку лекція-вистава є прийнятнішою, аніж навчальна чи публічна лекції, оскільки саме в цьому віці відбувається чутливе становлення особистості. До того ж лекція-вистава не лише несе певну інформацію, а й виконує розважальну функцію, що також сприяє кращому засвоєнню історичного матеріалу.

В Києво-Печерському заповіднику, починаючи з 2009 р., нами реалізовані такі музейно-театралізовані проекти: «Музейні різдвяні вечорниці», «На гостину до святого Миколая», «Гетьман Іван Мазепа – доби бароко», «Гоголь очима наступних поколінь», «Історія однієї пам'ятки», «Хресна дорога – Наталія Долгорукова. Нектарія».

Протягом 2013–2014 рр. у рамках постійно діючої лекторії «Києво-Печерська лавра. Спадщина та сучасність» ми здійснили постановку лекції-вистави «Куди прямуєш, о Русь свята?», яка присвячена пам'ятці писемності XII ст. «Повісті минулих літ». Автор сценарію – старший науковий співробітник Анатолій Горовий; режисер-постановник – начальник науково-дослідного відділу музейних програм і проектів Олег Топилко; мультимедійне забезпечення – старший науковий співробітник науково-дослідного відділу мультимедіа технологій Сергій Коганов.

Актуалізація музейного матеріалу – це той дієвий засіб, який дає можливість зрозуміти минуле через особисту дію, співпереживання, відчуття власної причетності до історико-культурної та духовної спадщини. Це – можливість спровокувати доосмислення пропонованого матеріалу. Сьогодні музейний відвідувач – це не просто пасивний слухач, він активний учасник пропонованої дії. Синтетична природа театру пропонує унікальну можливість пробудити внутрішній світ людини, занурює глядача в історичну атмосферу і не залишає байдужим. Театралізація в музейних інтер'єрах загострює нашу увагу, впливає на фантазію, захоплює.

Наше завдання сьогодні – повернути минулі історичні події обличчям до завтрашнього дня, активізувати історію, зробити її живою дійсністю для підростаючого покоління. Саме у цій роботі важливу роль відіграє музейно-театралізована лекція-вистава, адже вона завжди близька і зрозуміла широкому загалу населення.

Музей сьогодні вимагає сучасних інтерактивних методів. У Києво-Печерському заповіднику ми розповідаємо історію, яка б зачепила сучасника за живе, викликала в нього асоціативні зв'язки з минулим: чи то розповідь про неоднозначну особистість ктитора Києво-Печерської лаври гетьмана Івана Мазепу, або ж про трагічну долю Наталії Долгорукової (у схімі – черниці Нектарії), чи про плащаницю, вишиту Оленою Праховою за проектом В. Васнецова. Та який історичний аспект ми б не розглядали, це буде розповідь про Україну, її минуле, а на асоціативному рівні – водночас розповідь про майбутнє.

Сьогодні, як ніколи, суспільно-політична ситуація, що склалася у нашій державі, характеризується зростанням національної самосвідомості громадян, пробудженням патріотизму, підвищенням інтересом до витоків традиційної культури, етнічної історії тощо. Театралізовані засоби в поєднанні з виставковою діяльністю та іншими художньо-естетичними чинниками сприяють підвищенню інтересу до витоків духовної та історико-культурної спадщини, вихованню свідомих і активних у своїх діях громадян.

1. Слово просвіти. – 2014. – 46 (786). – 20–26 листопада. – С. 15.

2. Юрєнева Т. Ю. Музееведение : учебник для высшей школы / Т. Ю. Юрєнева. – М. : Академический Проект; Альма Матер, 2007. – 560 с.

А. В. Горовий*

ОСЯГНЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ВИТОКІВ ПАТРІОТИЗМУ ЧЕРЕЗ МУЗЕЙНІ СТУДІЇ

Нині важко знайти людину, яка би не виказувала стурбованості любов'ю до України. Та часто ця стурбованість – лише імітація, яка не має в своєму підґрунті системної кропіткої роботи. Теж саме можна зауважити і щодо патріотичного виховання. Дуже часто можна спостерігати, як проводяться

* старший науковий співробітник Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника.

заходи з українською молоддю на зразок давніх радянських акцій. Тільки замість піонерів нині є пластуни та скаути, замість червоних – синьо-жовті прапори та дещо змінена риторика. Досвід конкретної роботи з патріотичного виховання – це, як правило, ініціатива знизу: простих музейних працівників, яким щоправда для цього бракує необхідних навичок.

Здебільшого молоді музейні працівники пропонують дієвіші форми виховної роботи, успішно при цьому уникаючи гучних гасел і недосяжних постаментів. Саме в музеях, і необов'язково столичних, а, радше, провінційних, районних, а то й сільських зберігається конкретний матеріал, який здатен стати підґрунтям дієвого патріотичного виховання. Так, у невеличкому містечку Городище Черкаської області є кілька музеїв, які за оформленням – швидше дилетантські, аніж професійні, та за наповненням, вочевидь, потужніші, аніж деякі музейні комплекси.

Наприклад, музей, присвячений сім'ї Гулаків-Артемівських. Петро Гулак-Артемівський – перший байкар, Семен Гулак-Артемівський – автор першої української опери «Запорожець за Дунаєм». У музеї ми дізнаємося про дружбу Семена Гулак-Артемівського із Тарасом Шевченком і багато побутових подробиць, які б, здавалося, непримітні, але саме вони роблять живими образи обох особистостей. І саме ці подробиці надають музейному матеріалу цікавості, вчать любити Городищину, а отже, в них закладений потенціал патріотичного виховання. Адже любов до великої Батьківщини починається з поваги та любові до свого села, містечка.

Поряд із Городищем є село Мліїв, а в ньому – музей родини Семиренків. Це родина козацького роду, яка відмовилася скласти присягу Катерині II і врешті-решт опинилася в кріпацтві. Семиренки зуміли за допомогою власної праці викупитися з кріпацтва, заснувати цукрове виробництво, створити медичну амбулаторію для працівників, школу, театр тощо. А з Левка Семиренка в Криму і на Україні починається промислове садівництво.

Скільки по Україні таких невеличких музеїв, у яких зосереджений невичерпний потенціал патріотичного виховання! Саме вони вчать конкретній любові і повазі до наших предків, сіл, міст, містечок і всієї України.

Форма подачі музейного матеріалу за допомогою лекційних повчань чи традиційних екскурсій навряд чи задовольняє потреби сучасного підростаючого покоління. У багатьох музеях Києва молоді музейні працівники знаходять форми роботи з молоддю, адекватні сьгоднішнім потребам. Та, на жаль, ці досягнення почасти залишаються доробком лише їхніх творців.

У Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику ми створили музейні студії як один із найбільших інтерактивних чинників музейної педагогіки. В таких музейних студіях займаються, як правило, 10-12 дітей, що дає змогу задіяти всіх у навчальній роботі. Заняття проводяться переважно у формі ділових ігор, що допомагає зробити навчальний процес цікавішим, знімає зайву напругу і заохочує дітей до прояву власної активності. Головне завдання студійців – це пізнання музейних зразків через власну творчість – вона може бути вербальною та візуальною. В результаті – з'являються вірші, ессе, малюнки-колажі тощо. Ми не прагнемо виховати письменників чи поетів, але коли дитина змогла зробити власний твір, нехай і дилетантський,

недосконалий, то саме через своє особисте сприйняття музейних парадигм музейні експонати та об'єкти стають її інтелектуальним надбанням.

Така вже природа людини: для неї більш цінним є те, до чого вона додумалася сама, а не ті істини, які пропонують їй ззовні. Тож і основне завдання музейного педагога – залишатись якомога непомітним і керувати непрямо, опосередковано пізнавальним процесом.

Л. В. Дворніцька*

ВПЛИВ ПОЕЗІЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Кожному народові властиве прагнення до досягнення свого національного коріння і встановлення рівноправних взаємин з іншими народами. У процесі самовизначення етносу важливу роль відіграють митці, життя яких є прикладом для багатьох поколінь, а творчий доробок відображає повсякчас актуальні естетичні, морально-етичні та виховні ідеали. Для народу України такою знаковою постаттю став Т. Шевченко. Про його творчість І. Франко говорив: «Коли б мені пришлось одним словом схарактеризувати поезію Шевченка, то я сказав би: се поезія бажання. Свободне життя, всесторонній, нічим не опутаний розвій одиниці і цілої суспільності, цілого народу, – се ідеал Шевченка, котрому він був вірним ціле життя» [1, с. 93]. Б. Грінченко зазначав: «Ми певні, що в українській літературі з'явиться ще багато діячів, рівних Шевченкові талантом, але не буде вже ні одного, рівного йому своїм значенням у справі нашого національного відродження: будуть великі письменники, але не буде вже пророків» [2, с. 72].

І в наші дні творчість Великого Кобзаря не втрачає своєї значущості. На думку Василя Барки, «Вся нація /.../ знайшла в особі Шевченка свого суспільного речника і оборонця, співця історичної слави і провісника майбутности» [3, с. 286–287].

Саме тепер, коли український народ відстоює свободу і незалежність, існує велика потреба у патріотичних творах, що несуть у собі поклик палкого, поневоленого, але нескореного серця і бунтівної душі, що навіть у найтяжчий час не втратила прагнення до найціннішого – волі, щастя, братньої любові до інших народів. Такими настроями наповнені поезії Т. Шевченка. Тож саме зараз актуальною, на нашу думку, є проблема, як патріотичні мотиви творів Т. Шевченка характеризуються у сучасному українознавстві та використовуються в педагогіці.

За свою багатовікову історію наша Батьківщина зазнала чимало горя й страждань. Саме проти поневолювачів нашого народу спрямував своє поетичне слово Т. Шевченко. Характеризуючи його поезії, Г. Батталія зазначав: «Він співець народу, який сам вийшов з народу, який кохає цей народ, який виріс і виховався у його поглядах» [4, с. 87].

* молодший науковий співробітник відділу освітніх технологій Науково-дослідного інституту українознавства.

Творчість Т. Шевченка цікавила багатьох науковців та письменників, а, оскільки поетичний доробок Великого Кобзаря відрізняється глибиною й багатогранністю, для дослідників відкривається широке поле діяльності.

Чимало уваги дослідники творчості Т. Шевченка приділяють образу України, зазначаючи, що і в ранніх поезіях Великого Кобзаря, і в творах пізнішого періоду героїчне минуле є не просто тлом для зображення певних подій, а слугує дієвим засобом для піднесення патріотичних почуттів читача. Саме згадка про долю України викликає у митця цілу бурю почуттів, надихаючи і його, і уярмлений народ на боротьбу проти поневолювачів.

Як зазначає Ю. Івакін, «Шевченків «образ світу», образ дійсності, що постає з його ліричних і епічних поезій, включає в себе й образ народу, образ жертв «темного царства», образ протестантів і месників, а зрештою, й образ його ліричного героя (власне, це образ самого поета), в якому своєрідно відобразилися типові риси нової для тієї доби людини – свідомого борця за волю» [5, с. 58].

Ф. Ващук звернув увагу на корективи, внесені Т. Шевченком задля посилення впливу на читача та розширення образу або уточнення змісту. Характеризуючи редакційну роботу Великого Кобзаря, літературознавець зазначає: «Вся творча робота провадилась Шевченком у напрямі поглиблення ідейного змісту і підвищення мистецького рівня творів, надання їм більшого соціально-політичного звучання» [6, с. 139]). Наприклад, у творі «На диво людям та на чудо» версії 1847 та 1857 рр. різняться:

1847

Не торгувались з старостами
(Як те буває між панами),
Не торгувавсь і панотець,
Усім на диво і на чудо.

1857

Не торгувались з старостами,
Як те бува з багатирями;
Не торгувавсь і панотець [7, с. 70].

Як бачимо, слово «панами» змінено на «багатирями», оскільки в поняття «багатирі» включається також духовенство, сільські дуки-глитаї та інші.

Шевченкові твори – це не лише емоційний вияв поетичної душі, а й діалог з читачем, розрахований на співтворчість реципієнта. Літературознавець М. Зубрицька зазначає: «Поезія взагалі, а поезія Шевченка зокрема, має сенс тільки тоді, коли ліричний монолог є одночасно діалогом» [8]. Наприклад:

За те, що я тепер терплю,
Єй-богу, братія, прощаю
І милосердому молюсь,
Щоб ви лихим чим не згадали.
Хоч я вам кривди не робив,
Та все-таки меж вами жив,
То, може, дещо і осталося. [7, с. 70].

Причому, як бачимо, поет не лише звертається до уявного читача, а й чекає від нього відгуку – реальних вчинків, спричинених сприйняттям поклику душі поета, що лунає в його творах.

Отже, образ ліричного героя (власне, це образ самого поета) у творах Т. Шевченка увібрав у себе типові риси нової для тієї доби людини – свідомого борця за волю.

Наукові розробки дослідників, ілюстровані прикладами з творів Великого Кобзаря, допоможуть вчителям української мови та літератури розкрити учням усю багатогранність патріотичної творчості митця, створити умови для формування особистості, яка здатна усвідомлювати свою приналежність до українського народу, зберігати й підтримувати культурно-історичні традиції, шанобливо ставитися до національних духовних надбань.

1. Франко І. Я. Твори : в 20 т. Т.7 / І. Я. Франко. – К., 1955.
2. Грінченко Б. Д. – Драгоманов М. П. Діалоги про українську національну справу / Б. Д. Грінченко, М. П. Драгоманов. – К., 1994. – 288 с.
3. Барка Василь. Правда Кобзаря / Василь Барка. – Нью-Йорк : Пролог, 1961. – 283 с.
4. Шевченко Т. Зібрання творів : у 6 т. – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837–1847 / Перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського. – 784 с.
5. Івакін Ю. Поезія Шевченка періоду заслання / Ю. Івакін. – К. : Наукова думка, 1984. – 240 с.
6. Ващук Ф. Т. Шевченкознавчі праці : [зб. статей] / Ф. Ващук; упоряд. і авт. вступ. сл. О. Боронь. – К. : Агентство «Україна», 2011. – 304 с.
7. Шевченко Т. Зібрання творів : у 6 т. – К., 2003. – Т. 2: Поезія 1847–1861. – 784 с.
8. Зубрицька М. Феноменологічний аспект категорії читача в творчості Тараса Шевченка / М. Зубрицька // Світи Тараса Шевченка : зб. статей до 185 річчя народження поета / ред. Л. М. Л. Залеська Онишкевич, А. Гумецька, І. Фізер. – Нью-Йорк; Л., 2001. – Т. II. – С. 210–216 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/E_lib/00000942

М. Є. Зубрицький*

ПАТРІОТИЧНІ МОТИВИ В ПОЕЗІЇ ІВАНА ФРАНКА

У багатогранній творчій спадщині Івана Франка чільне місце займає громадянська патріотична лірика, що стала апофеозом творчості українського поета після вогненних інвектив Т. Шевченка. Лірика поета відображає тяжке безпросвітне життя українського народу, його боротьбу за свої соціальні і національні права, її породило подвижницьке духовне життя великого майстра слова. «В пісні лиш те живе, що життя дало», – проголосив І. Франко на початку своєї літературної творчості.

Героєм громадянської лірики І. Франка є людина-борець, яка піднялася на боротьбу за свої соціальні і національні права. Класичними зразками політичної лірики є вірші «Товаришам із тюрми», «Гімн», «Каменярі», «Беркут», «На суді», «Vivere memento», «Земле моя, всеплодюча мати». Це була поезія, сповнена передчуттями соціальної бурі, полум'яною вірою у світле майбутнє свого краю. Ці вірші стали основою збірки «З вершин і низин», де звучав голос болю, гніву, правди, яка йшла з глибин народних низів, розкривала велику силу народу, його прагнення до справедливості, до досягнення вершин суспільного ідеалу. Характерним для такої лірики є цикл «Веснянки», де творчо переосмислюється жанр народної пісні, підносяться ідеї оновлення, віри в людський розум, «братерство всесвітнє».

Важливим чинником у поезії І. Франка є національна ідея як рушій прогресу. У творі «Гріє сонечко!» поет закликає інтелігенцію сіяти в головах

* науковий співробітник відділу франкознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

«думи вольнії», підносити до благоденствія життя найширших народних верств.

Встань, орачу, встань!
Сій в щасливий час золоте зерно!

.....

Гей, брати! В кого серце чистеє,
Руки сильнії, думка чесная, –
Прокидайтеся!
Встаньте, слухайте всемогучого
Поклику весни!
Сійте в головах думи вольнії,
В серцях жадобу братолюбія, ... [4, с. 98].

Про свій кровний зв'язок із народом І. Франко пише у вірші «Земле моя, всеплодющая мати», де з синівською любов'ю звертається:

Земле моя, всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильніше стояти,
Дай і мені! [4, с. 100].

У творчій спадщині І. Франка велика увага зосереджена на апологу історичних концепцій державного устрою з метою віднайти оптимальний варіант соціально-політичної організації суспільного ладу. А. Брагінець відзначає, що І. Франко виносить суворий осуд визиску трудящого люду Галичини, безправному політичному й соціальному його становищу, апелюючи до свідомої частини галицьких українців [1, с. 192].

А. Пашук, розглядаючи філософські погляди І. Франка, наголошує, що український Мойсей поставив питання про творення української нації як актуальну, життєво необхідну історичну вимогу майбутнього існування України і українського народу [3, с. 198].

Прикладом релігійного світобачення І. Франка можна навести вірш «Хрест», якого поет написав ще у студентські роки:

Хреста нас знаменем хрестили,
Ростем під знаменем хреста,
З хреста пливуть всі наші сили
І віра наша пресвята [4, с. 88].
Поет відзначає, що християнство було великим поступом у цивілізації.
Той хрест, що побідив поганство,
Осяяв блиском і наш люду,
Прогнав страшную тьму ту – п'янство,
Вказав нам ціль – науку й труд [4, с. 89].

Патріотичні вірші зі збірки «З вершин і низин» («Моя любов», «Не пора», «Розвивайся ти, високий дубе», «Ляхам») були під забороною як царської, так і радянської цензури. Вірш «Не пора» закликає співвітчизників не бути слугами царів і польського панства:

Не пора, не пора, не пора
Москалеві й ляхові служить!
Довершилась України кривда стара, –
Нам пора для України жить [4, с. 150].

Вірш «Сідоглавому» є своєрідною відповіддю лідеру партії народівців Ю. Романчуку, який у статті «Смутіна поява» закидав Франкові відсутність патріотизму. І. Франко, використовуючи антитезу, протиставляє свою любов до України фальшивій:

Бо твій патріотизм
Празнична одежина,
А мій – то труд важкий,
Горячка невдержима [4, с. 256].
Ти любиш в ній князів,
Гетьманне панування, –
Мене ж болить її
Відвічнеє страждання [4, с. 257].

І. Франко був твердо переконаний, що кожна людина мусить виконувати свій громадянський обов'язок. І громадянська поезія митця – це своєрідний звіт поета перед суспільством і власним сумлінням, заклик народу до боротьби за своє щастя й волю.

1. Брагінець А. Філософські та суспільно-політичні погляди Івана Франка / А. Брагінець. – Л. : Книжково-журнальне видавництво, 1956. – 410 с.
2. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота / Я. Грицак. – К. : Критика, 2006. – 632 с.
3. Пашук А. Філософський світогляд І. Франка / А. Пашук. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 432 с.
4. Франко І. Вибрані твори : в 3-х т. / ред. колегія: В. Скотний та ін.; упоряд. М. Шалата. – Дрогобич : Коло, 2004. – Т. 1: Поезії, поеми. – 824 с.

Л. Ю. Дикарева*

ОСОБЛИВОСТІ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ УКРАЇНЦІВ НА ПРИКЛАДІ ЛЕКСЕМИ *ВОРОЖЕНЬКИ*

Відомо, що гімн (або славень) – це урочистий музичний твір, що є одним із національних символів, поряд із прапором та гербом. В словах українського гімну варто звернути увагу на лексему *вороженьки*, де слово з негативною семантикою *ворог* вжито зі зменшено-пестливим суфіксом -еньк-, що створює виразний значеннево-стилістичний контраст.

Загальновідомим є факт, що українська мова багата на засоби емоційного вираження. До групи зменшувально-пестливих, тобто тих, що надають словам позитивного емоційного забарвлення, належить і суфікс -еньк- (рученьки, бабусенька). За допомогою такого суфікса створюється загальний емоційний колорит пестливості, ніжності, симпатії. Така частотність слововживань зі зменшено-пестливими суфіксами пояснюється специфічним виявом доброти українського характеру (*тато – татко, татонько, татусь, татусик, татусенько, татуньо*).

На прикладі іменника *вороженьки* можна сказати, що зменшено-пестливі суфікси в поєднанні зі словами негативного забарвлення (*ворог*) надають

* к.філол.н., доцент кафедри українознавства Київського національного університету будівництва й архітектури.

об'єктові зображення зневажливих, сатиричних відтінків. Досліджуючи частотність вживання лексеми *вороженьки*, ми дійшли висновку: вживання зменшено-пестливих суфіксів у поєднанні зі словами з негативним значенням є достатньо продуктивним в українській мові (*війнонька, неславонька, лишенько, шкодка, чужинонька, досадонька, розлучка, нуждонька, темниченька*). Негативна конотація, названа іменниками, може посилюватися прикметниками: *люті вороженьки, люті морозеньки, гіркий заробіточку, людська обмовонька*.

У творах Т. Шевченка слово *вороженьки* вживається двічі: «Найду жінку, почастую, з вороженьків покепкую...» (поема «Тарасова ніч»); «А тим часом вороженьки Чинять свою волю — Кують речі недобрії» (поема «Катерина»). Вислів Т. Шевченка «з вороженьків покепкую...» нагадує нам ставлення українського народу до гумору. Т. Каляндрук у зв'язку з цим зазначає: «Правилом козаків було ставитися з гумором до будь-якої, навіть найнебезпечнішої ситуації... Лише за допомогою гумору можна швидко й ефективно побороти страх, паніку, опанувати гнів, підняти настрої собі та іншим <...> Коли посміятися над ворогом, він з грізного одразу стає смішним... коли ворог відчуває, що ви його не боїтеся, він починає боятися вас» [1, с. 151]. Варто зазначити, що національний гімн (як і будь-який музичний твір) має надзвичайний вплив на психофізіологічний стан людини, патріотична пісня надихає на перемоги (згадаймо пісні Марусі Чурай).

Про частотність вживання лексеми *вороженьки* свідчить і творчість сучасних авторів, наведемо деякі приклади: «Хіба ж ми не славні козаченьки? Батьківщини рідної сини... Ой же скоро згинуть вороженьки, Кара Божа прийде і на них» (О. Демченко); «Ой, не сійте лиходійства, Кляті вороженьки, Бо візьмуть вас в неволю Наші козаченьки» (В. Матвієнко); «Смійся, синку мій, і хай вороженьки плачуть» (О. Кононенко). Та найбільше таких слововживань у народній творчості: стрілецьких, солдатських та рекрутських піснях, коломийках.

Традиційно таке багатство зменшено-пестливих форм пояснюють особливостями менталітету українців. Під поняттям «менталітет» ми розуміємо глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, сукупність установок, нахилів індивіда чи соціальної групи мислити, здатність відчувати та сприймати світ певним чином. Менталітет нації обумовлює неповторність її світобачення, а отже, й життєдіяльності [2]. Менталітет народу впливає на своєрідність мови. Отже, одним з ефективних засобів виявлення й осягнення ментальності є аналіз мови, дослідження історичної семантики. Митрополит Іларіон у зв'язку з цим зазначав: «мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного «я»» [3, с. 7].

Існує думка, що форма *вороженьки* є фактом зниженої самооцінки українців, відсутності власної гідності. Так, у народній поезії є приклади вживання лексеми *вороженьки*, де ліричний герой нарікає на гірку долю (тут *вороженьки* – це швидше недоброзичливі сусіди, що розбивають закохану пару), але більшість прикладів все ж таки свідчить про непокору ворогам-загарбникам, що підкреслює велелюбний дух народної поезії. Як приклад: наскрізний образ поеми Т. Шевченка «Тарасова ніч» – кобзар, який оспівує минулі перемоги козаків, у його словах почуття гордості за звитяжну славу

предків переплітається з журбою. Як висновок звучать слова автора: «годі журитися», а заклик «покепкувати з вороженьків» надає оптимістичного звучання поемі, кличе до національно-визвольної боротьби.

Отже, розглядаючи лексему *вороженьки* можна сказати, що формою інтерпретації культурного значення в мові є не тлумачення, а культурологічний коментар. Лінгвокультурологічний коментар може не збігатися з етимологічним. У мові фольклору здрібнілі суфікси можуть приєднуватися до слів з пейоративним (негативним) значенням. При цьому негативна конотація посилюється, образ стає яскравішим. Підтвердженням щодо продуктивності лексеми *вороженьки* є активне використання цього слова у творах сучасних поетів.

1. Каляндрук Т. Таємниці бойових мистецтв України / Т. Каляндрук. – Л. : ЛА «Піраміда», 2007. – 304 с.
2. Храмова В. Українська душа / В. Храмова. – К. : МП Фенікс, 1992. – 128 с.
3. Болтівець С. Іван Огієнко: мова як вираження національної психіки, душі й свідомості народу / С. Болтівець // Дивослово. – 1994. – С. 23–27.

Н. М. Железняк*

АСОЦІАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОНЦЕПТУ *ДІМ* У СТРУКТУРІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «УКРАЇНСЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ»

Поняття «Батьківщина» містить у собі різні історичні та культурні значення. Так, у тлумачному словнику сучасної української мови наводиться два значення цього слова: 1. Країна стосовно до людей, які народилися в ній і є її громадянами; вітчизна, край батьків (дідів), рідний край // Місце народження кого-небудь. 2. Колиска, місце зародження, походження або виникнення чого-небудь [1, с. 98]. На окреслення великої батьківщини у різних дискурсах використовуються номінації «Україна», «Вкраїна», «Вітчизна», «мати-Україна» «рідна сторона», «рідний край», «рідна земля» «українська земля» тощо, на позначення малої батьківщини вживаються такі номінації: «батьківська земля», «батьківська хата», «рідний поріг», «садочок рідний», «рідне село», «рідна хата», «рідний дім», «милий дім», «мій дім».

Слід підкреслити, що на зламі віків концепт *дому* є одним зі стрижневих для людської цивілізації, культури та мислення. Філософи називають *дім* «нашим куточком світу», «першоцвітом», «космосом». Відчуття захищеності, затишку, внутрішньої гармонії можливе (чи неможливе) в будь-якій квартирі, незалежно від його облаштування. Одним із основних змістів концепту є збереження спокою у власному домі. Домінантною, активною і здатною до подальшого розвитку може виявитися й реалізація прагнень українців звести новий спільний, комфортний і захищений дім («євродім»). Варто погодитися з думкою Г. Яворської стосовно того, що *дім* «опиняється у фокусі аналізу... як засіб облаштування людського життя, як спосіб організації... простору» [2, с. 717]. Семантичний простір концепту *дім* можна трактувати як сукупність багатьох складників, упорядкованих у єдину багатовимірну структуру.

* старший викладач кафедри українознавства Національного університету харчових технологій.

Система понять, яка міститься у лексиці мови, етносемантично маркована, нерозривно пов'язана з культурою носіїв даної мови, тому лексема *дім*, потрапляючи у лексико-семантичне поле української ментальності, набуває нового семантичного лексичного варіанта значення, яке не фіксує словник.

В основі народного уявлення про дім лежить не поняття про будівлю, а поняття про щось створене, постійне, загальне для всіх своїх, які об'єднуються під спільним дахом. Головним в образі дому завжди було уявлення про господарство, матеріальні статки, багатство, матеріальне забезпечення роду. Лексема *дім* в українській мові має кілька значень: **дім**, дому, ч. 1. Будівля, призначена для житла або для розміщення різних установ; будинок, хата, домівка, господа. 2. Приміщення, в якому живуть люди, житло. 3. Приміщення, люди, що в ньому живуть, та їх господарство; // Про сім'ю або людей, що живуть в одному приміщенні, родина [3, с. 227]. Словникова стаття підтверджує, що дім для українця насамперед пов'язаний з людьми, які його населяють, з родиною, матеріальним благополуччям.

Окрім того, поняття *дому*, *хати* має принципово важливе значення для опозиції «свій – чужий». *Дім* – це місце, де «свої»: і не тільки люди. Для українця – це особливий мікросвіт, своя земля, своя держава. Цікаво, що у пареміях лексеми *хата* і *дім* мають схоже поняттєве наповнення – це добробут, прихисток, батьківщина (*у своїй хаті – своя правда, і сила, і воля; чия хата, того й правда; свій дім не ворог: коли прийдеш, тоді й прийме; де, де – а дома найлучче; дома й стіни помагають* [4, с. 199]).

Національно-культурні особливості лексеми *хата* виявляються у специфіці чуттєво-наочних асоціацій, що засвідчує науково-публіцистичний дискурс ХХ століття. Є. Онацький у реєстрі «Української малої енциклопедії» досить точно розкриває фонове значення знака, яке знаходиться за межами основного лексичного поняття, зафіксованого в словнику української мови: «Загально поширене уявлення про *українську хату*, як про утульний кокетливо-біленький будиночок під чистенько пригладженою та підстриженою стріхою, що виглядає з-поміж дерев та кущів, що оточують його... зовсім однаковий по всьому просторі країни *цей загальний тип української хати став одною з найвиразніших етнографічних ознак українського племені...*» [5, с. 1999]. Опис житла українців зустрічається також і в спогадах іноземних мандрівників: «Українці живуть в охайних, завше підтримуваних у чистоті хатах, які начебто усміхаються до тебе. Господині не задовольняються тим, що кожної суботи миють їх, як це роблять голландці, але ще й раз на два тижні білять житло, Від того хати в Україні виглядають вельми чепурними, немовби свіжовибілене полотно» (Йоган Георг Коль, 1838 р.).

Національно-культурна специфіка лексем *хата*, *хатка*, *хатинка* простежується у науково-публіцистичних текстах, що характеризують естетизм, любов до прекрасного української нації. Хата для українця – символ Всесвіту, батьківщини, рідної землі, безперервності роду, тепла, затишку, чистоти, добра і надії, материнської любові [6, с. 228].

Паралель *краса – біла хати* несе концептуальне навантаження у таких висловлюваннях: «Українське село в цілому дише неперевершеною красою своїх *білих хатинок серед квітів і зелени*» (В. Янів), «Українські села вражають

кожного своїми біленькими чепурними хатками» (Ю. Бойко). Варто зауважити, що поняття *біла хата* стає невіддільною характеристикою української національної культури і набуває концептуальних ознак. Білий колір – символ світла, сонця, життя, вічності, святості, радості, святковості. Для українців білий колір споконвіку був священний. Про це свідчить ім'я давнього Білобога, колір хат-білянок, вбрання, рушників, ритуальних предметів [6, с. 24]. Словосполука *біла хата* у світосприйнятті українця позначене ореолом радості і добра, волі і долі [7, с. 42].

У досліджуваних текстах досить часто зустрічається словосполука *українське село*, що дає підставу віднести лексему *село* до національно конотованої лексики. Лексема *село* означає «населений пункт неміського типу, жителі якого займаються переважно обробітком землі» [8, т. 9, с. 119]. Національно-культурні ознаки цього слова виявляються на рівні лексичного фону: «колись, до перетворення українських сіл у колгоспні фабрики, вони були – завдяки природженому естетичному смакові українських селян – дуже гарні і мальовничі і в тому основно різнилися від сіл Московщини» [5, с. 1712]. Неодмінним атрибутом *українського села* була церква, тоді як у російських *деревнях* вона не є обов'язковим явищем [9, с. 104].

Національно-специфічні ознаки має також лексема *садок*. Національна сема цієї лексеми виявляється за межами основного лексичного значення. Характерну ознаку українського господарства – обсаджувати свою оселю деревами, відзначав ще мандрівник часів Б. Хмельницького П. Алепський: «При кожному домі, неначе при яких палатах, є великі сади...» [5, с. 1659]. Мотив саду, органічної потреби охудожнювати свій мікрокосмос простежується в публіцистиці: «Українські села вражають кожного своїми розкішними садами» (В. Янів), «Сільські сади засвідчують художній талант і смак народу, його незнищенне бажання прикрасити, завітчати» (І. Кравченко), «Сади і виноградники України незнищенні, як і її народ» (П. Білий).

У поле української ментальності потрапляють також лексеми *ставок*, *левада*, *пасіка*, *курінь*, *піч*, які для українця є ознакою добробуту і спокою: **пасіка**, – и, ж. 1. Місце, де розставлено вулики з бджолами і розташовано спеціальні будівлі. 2. Розведення бджіл [3, с. 709]. Лексема *пасіка* у структурі лексичного значення має національно-культурну сему, тому що бджільництво – один із найкорисніших та екологічно чистих видів традиційної господарської діяльності українців. Господарі, які займалися пасікою, відзначалися статечністю й охайністю і були шановані односельцями, як неабиякі знавці природи і навіть знахарі [10, с. 50].

Левада, – и, ж. Присадибна ділянка, земля з сінокосом, городом та плодовим садом та іншими деревами [5, с. 482]. Пор. слова із народної пісні: «Куплю собі хатку та ще й сіножатку, і ставок, і млинок, і вишневенький садок». Ідилічні уявлення українця про власний дім, добробут протиставляються індивідуалізму та пасивності: «Аби була своя хата, садок, дещиця ґрунту, і щоб ніхто не заважав смачно їсти і співати надвечір пісень» (С. Грабовський), «Не віковічна готика склепінь, – / Лишень бароко пишне і вразливе./ Асортимент його – вишні та сливи, / Ставок, левада, пасіка, курінь. / Вони родили в душах тільки лінь, / Життя неспішне й богобоязливе, / Пісенні солов'їні

переливи / Й оспалість у десятках поколінь» (М. Стріха).

В Україні існував справжній культ печі. Піч була глибоким символом рідного вогнища, неперевності роду. Піч часто білили, прикрашали декоративними розписами, витинанками, розмальовками з паперу. Тобто піч була символом високих естетичних смаків українців [6, с. 160]. Національно-конотоване слово *піч*, у поєднанні з дієсловом *розцяцьковувати* (розмальовувати, прикрашати чим-небудь [5, с. 1082]), яке у словнику кваліфікується як розмовне, потрапляючи у площину української ментальності, набуває нових негативних обертонів у текстах, де естетизм українців стає уособленням безпорадності, бездієвості. Наприклад: *«І він [народ], мов юродивий починає спочатку розцяцьковувати піч, потім і цілу хату»* (Ю. Винничук).

Національно-культурна специфіка лексеми *курінь* виявляється на емпіричному рівні в структурі лексичної семантики слова. **Курінь**, – реня, ч. 1. Легка будівля, сторожка (на городах, баштанах і т. і.). 2. Вбоге житло. 3. іст. Окрема частина запорізького козацького війська. 4. іст. Житло козаків, які склали таку частину війська [5, с. 474]: *«Курені, намети – це наша національна риса. У цих куренях ми завжди перемагали»* (Наметове містечко).

Отже, проникнення в логіку дискурсу розпочинається з виявлення концептів, які моделюють контекст дискурсу. Такі слова є концептуальним центром, ядром поля і створюють семантичний каркас, який охоплює різні предметні сфери дискурсу. Специфіка текстових моделей полягає в тому, що вони визначають поняття, які є найбільш характерними для мовної картини світу українців – це вагомні концепти, прислів'я і приказки; слова, які набули статусу узагальнення, символу. Ці слова містять національно-культурну складову дискурсу, що дає змогу дослідити чинники, які відображають основні риси ментально-лінгвального комплексу і, відповідно, зумовлюють специфіку національно-культурного простору [11, с. 21]. Для однозначної інтерпретації різножанрових текстів необхідний певний набір загальних понять, які як особливі форми пізнання дійсності, утворюють своєрідну картину світу. Це сукупність універсальних дискурсивних концептів, виділення яких дає змогу дослідити план змісту поняття «українська ментальність», що відтворене у дискурсі.

1. Новий тлумачний словник української мови: 42 000 слів: у 4 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 1998. – Т. 1: А–Є. – 910 с.
2. Яворская Г. М. О концепте ДОМ в украинском языке / Г. Яворская // Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура : сб. ст. в честь Н. Д. Арутюновой / отв. ред. Ю. Д. Апресян. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 716–728.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
4. Українські приказки, прислів'я і таке інше. / укл. М. Номис; упорядкув., прим. та вступна ст. М. М. Пазяка. – К. : Либідь, 2003. – 352 с.
5. Онацький Є. Українська мала енциклопедія / Є. Онацький; накладом Адміністратори УАПЦ в Аргентині. – Буенос-Айрес, 1957–1967. – Т. 1–16. – 2147 с.
6. Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренко. – К. : Міленіум, 2002. – 260 с.
7. Мойсієнко А. К. Символ як явище аперцепції (на матеріалі поезії Т. Г. Шевченка) / А. К. Мойсієнко // Мовознавство. – № 3. – С. 40–45.
8. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

9. Слободянюк Н. Ю. Український національно-культурний компонент у мові художньої історичної прози Пантелеймона Куліша : дис. ... канд. філол. наук / Н. Ю. Слободянюк. – К., 2001. – 227 арк.
10. Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. – К. : Либідь, 1993. – 256 с.
11. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультуро́логия : курс лекцій / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.

О. Ю. Тургенєва,* І. С. Харченко**

ПАТРІОТИЗМ У КОНТЕКСТІ НЕУКОРІНЕНОГО БУТТЯ

Сучасне глобалізоване суспільство характеризується високим ступенем соціальної інтеграції цивілізаційно споріднених елементів. Окремі структурні утворення поступово, але беззаперечно укрупнюються, обумовлюючи взаємопроникнення локальних культур та занурення у спільний соціокультурний контекст усіх учасників інтеграційних процесів.

Розвиток новітніх високих технологій надає можливості для професійної реалізації індивідів незалежно від країни їх народження та проживання. Особливості функціонування транснаціональних корпорацій, що є суб'єктами прогресу високотехнологічних галузей економіки та мають фінансові ресурси для забезпечення їх розвитку, що недосяжні для ведення бізнесу меншого масштабу, передбачають залучення робочої сили, керуючись професійними кондиціями, а не її локалізацією. На цьому тлі питання патріотизму набуває нового, відмінного від традиційного, забарвлення.

С. Іванова описує патріотичну свідомість за умов сучасного глобалізованого суспільства як «рівнодіючу серед протидіючих тенденцій, одна з яких продовжує бачити у відмінностях народів фактор їх відторгнення одне від одного та прагне перетворити патріотизм на консервант відокремленості цього народу від інших, друга, своєю чергою прагне надати ставленню громадян до своєї батьківщини характеру відкритості, використати феномен відмінностей як фактор взаємного тяжіння та взаємозбагачення» [2, с. 15]. Беручи до уваги тренди розвитку сучасного суспільства, другу тенденцію ми вважаємо більш життєздатною за умов суспільно-економічної та соціокультурної інтегративності, що притаманна глобалізованому сьогоденню, оскільки ми не бачимо нині умов для успішного сталого розвитку «закритих суспільств» на світовій мапі. Людина як суб'єкт соціальних змін на сьогоднішній день не може ефективно їх реалізовувати, будучи «укоріненою» у певному локальному осередку як фізично, так і ментально. Кордони держав стають затісними для соціалізації постмодерної вільної особистості. У цьому контексті «неукоріненість буття» М. Бахтіна постає у новому актуальному ракурсі.

Проблема «неукоріненого буття» – тема, яка розроблена М. Бахтіним у руслі концепції «відповідальності вчинку». Сучасна людина, на його думку, у переважній більшості не здатна на відповідальні вчинки, людина не хоче «мати справу з самою собою» та тяжіє до пасивного буття в «автономному світі

* к.філос.н., викладач кафедри філософії Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»;

** викладач кафедри філософії Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

культури», людина воліє уникати відповідальності, перекладаючи її на наявні норми та закони, і життя її, таким чином, перетворюється на систему «ритуальних актів», у результаті чого людина «відпадає у байдуже, ні в чому не вкорінене буття» [1, с. 41]. Як бачимо, термін неукоріненого буття має у трактовці М. Бахтіна негативне значення та пов'язаний (і це також дуже актуально в контексті сучасності) з нездатністю людини нести відповідальність за власні вчинки. Ми хочемо надати терміну «неукорінене буття» іншого сенсу. На нашу думку, особливого значення цей термін набуває в контексті глобалізації, інформатизації соціально-культурного простору, підвищення рівня соціальної мобільності, розмивання національної та культурної ідентичності сучасної людини.

Особливо цікавим та актуальним феномен «неукоріненого буття» є у пострадянському просторі. Люди, які народилися за часів СРСР, якийсь час вважали своєю батьківщиною Радянський Союз. Навіть людина, яка народилася та все життя прожила на одному місці (наприклад, у будь-якому місті сучасної України), здійснила досить серйозний перехід після 1991 р.: її батьківщиною стала Україна, а не Радянський Союз. Іншими словами, людина змінила місце свого проживання, трансформувала культурну, а подекуди й національну ідентичність, не з'їжджаючи з місця.

Проте реальні долі живих людей набагато складніші, ніж наведена нами гіпотетична ситуація. Багато людей, народжених в СРСР, не мали «коріння» у місці свого народження, оскільки походили, наприклад, із сім'ї військовослужбовців або з сім'ї людей, які полишили своє рідне місто через розподілення після закінчення навчання, тощо. Що стосується національної ідентичності, в СРСР було чимало інтернаціональних сімей. Коріння пострадянської людини є у Радянському Союзі, проте докладніше дуже важко судити про те, звідки саме походить той чи інший наш співвітчизник.

Після руйнації СРСР постала необхідність у формуванні нової ідентичності, або ширше – у пошуку нової Батьківщини. Для людей, які проживали на території колишньої УРСР, цією батьківщиною стала Україна. Загострилося питання про пошук національної ідеї, адже на місці зруйнованої радянської аксіосфери мала заснуватися нова ціннісна система. Процес пошуку національної ідеї, формування національної ідентичності є складним, і часто пошук цей відбувався від зворотнього – через питання про те, ким українець не є: українець не є радянською людиною та – чи не найголовніше – українець не є росіянином.

Титульною нацією Радянського Союзу були, безумовно, росіяни. Себе сучасна Росія вважає спадкоємицею СРСР, старанно відтворюючи радянські цінності, намагаючись поєднати їх із традиційним «дореволюційним» корінням: православною духовністю, імперською традицією, усвідомленням «особливого шляху» Росії тощо. На нашу думку, ця відмінність Росії від України є єдиним «кордоном» ідентичності пострадянського росіянина та українця, який існує насправді. Інакше кажучи, сучасний українець воліє відмежуватися від свого радянського коріння, а сучасний росіянин прагне до нього повернутися.

Все сказане вище стосувалося нашого минулого. Що ж до нашої сучасності, ми (і українці, і росіяни) вступаємо, так чи інакше, до Європейського та

світового простору. Людина, яка народилася у країні, якої більше не існує, виросла в незалежній державі, може продовжити своє життя у будь-якій точці світу. Мобільність наших співвітчизників зростає, а відсутність чітко визначеного коріння відіграє у цій ситуації суперечливу роль: з одного боку, нашому співвітчизникові легше полишити батьківщину, з іншого – йому нікуди повернутися.

До країни свого дитинства пострадянська людина не повернеться ніколи, проте вона не повернеться і до того місця, яке полишила, вирушивши до іншої країни; це пов'язано з тим, що країни пострадянського простору (в тому числі й Україна) дуже стрімко змінюються. У цих умовах особливої актуальності набувають питання про коріння наших співвітчизників та про почуття патріотизму.

Що є об'єктом нашого патріотизму? Що є нашою Батьківщиною? Це питання складніше, ніж здається на перший погляд. Паралельно з пошуком національної ідеї (особливо – національної ідеї, сформульованої не негативно – «Україна – не Росія», а позитивно) йде пошук батьківщини – як окремими нашими співвітчизниками, так і нацією, і країною в цілому. Те, що у російських ЗМІ намагаються подати як «націоналізм», є насправді пошуком батьківщини, формуванням власного коріння. Так, у наявній ситуації коріння не можна «знайти», його можна лише «сформувати».

«Патріотизм», «патріот» – феномени, які в умовах сучасних пострадянських країн так само потребують формулювання та формування. Так, патріоти сучасної Росії формують ідентичність на культі Великої вітчизняної війни, а патріоти сучасної України – на необхідності захисту власної землі. І національна ідентичність, і патріотизм сучасних українців якнайкраще формулюються саме в негативному аспекті: «Україна – не Росія та не СРСР», патріот – це той, хто захищає Україну від ворожих зазіхань. Проте питання про позитивне формулювання національної ідеї, ідентичності, поняття батьківщини, патріотизму на сьогоднішній день залишаються не тільки відкритими, проте й найбільш гострими з актуальних на сьогодні.

1. Бахтин М. М. К философии поступка / М. М. Бахтин // Бахтин М. М. Собр. соч. : в 7 т. – М., 2003. – Т. 1: Философская эстетика 1920-х годов. – 344 с.

2. Иванова С. Ю. Проблема патриотизма в поликультурных государствах / С. Ю. Иванова // Теория и практика общественного развития. – 2013. – № 6. – С. 15–17.

Н. О. Горобець,* Л. В. Колесникова**

ПРАВОСЛАВ'Я І ЦЕРКВА В СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У сучасній Україні один із найвищих рівнів довіри серед соціальних інститутів має Церква. За даними опитування, здійсненого Фондом «Демократичні ініціативи ім. І. Кучеріва» та соціологічною службою Центру

* к.ю.н., доцент кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ;

** к.філос.н., старший викладач кафедри філософії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Разумкова у квітні 2013 р., цей рівень складає понад 70% [3]. Для пострадянського суспільства, де протягом семи десятиріч здійснювалася політика войовничого атеїзму, ці дані можуть видатися парадоксальними, проте – лише на перший погляд. У часи соціальної нестабільності і невизначеності система «людина-світ» зазнає деструктивних впливів, внаслідок чого суттєво зростає потреба у надійному оперті, фундаментальних засадах, які були б спроможні надміром власної монументальності компенсувати нестабільність світу. В історії не раз траплялося, що таким «стабілізатором» ставали релігія і Церква, оскільки компенсаторна функція релігії має особистісні й суспільні виміри. Саме цим пояснюється сплеск релігійності у роки Другої світової війни і відновлення довоєнного status quo у повоєнні роки.

У часи тотальної кризи радянської системи і її розпаду населення, якому належало стати політичною нацією (щоб не зникнути, цього разу – вже неминуче, не розчинитися у глобалізованому світі) починає пов'язувати свої ще чітко не окреслені сподівання з релігією. До того ж кілька поколінь людей виховувалися у патерналістській державі, яка забезпечувала сурогат рівності – рівність у бідності й видимість упевненості в прийдешньому дні. Для багатьох потяг до релігії був наслідком страху взяти самим відповідальність за власне життя. Прикметним явищем є підвищення аксіологічного статусу релігії й віри серед молоді (14–28 років), що простежується досить виразно й серед тих, хто не визначився з релігійною приналежністю чи є байдужим до будь-якого з віросповідань. «Різко негативні оцінки ролі віри в житті людини серед молоді практично відсутні. Лише 5% вважає, що віра здатна «збіднити духовний світ людини», «негативно вплинути на психічне здоров'я»...» [1]. Означені тенденції є доволі крихкими, оскільки не спираються на тривалу традицію й позбавлені поки що спадковості.

Ситуація ускладнюється тим, що загальна криза не могла не позначитися й на Церкві, яка у тоталітарній державі стала елементом радянської системи й перебувала під пильним наглядом органів держбезпеки, попри декларовану відокремленість від держави. «Від віруючих людей в Україні ретельно приховується той факт, що нинішня Московська Патріархія була утворена за наказом Сталіна і Берії в 1943 році замість знищеної більшовиками в 20-х роках канонічної Російської греко-кафолічної Православної Церкви» [2, с. 400]. Зазначимо, що у 1589 р. цей Патріархат був створений, фактично, Б. Годуновим із порушенням традицій і канонів Церкви.

Пострадянське суспільство певний час намагалося абстрагуватися від наявних реалій та орієнтуватися, радше, на феномен Церкви, на Церкву, *якою вона має бути*, проте уникати реальності вічно не можна. Перебіг подій сьогодення в Україні і світі, невизначеність або неоднозначність позиції УПЦ МП з багатьох гострих проблем, що стосуються життя суспільства й окремих громадян, дає підстави передбачати наближення часу самовизначення релігійних громад. Без проведення зваженої політики державою і Церквою це може призвести до загострення внутрішньополітичної ситуації, конфліктів і протистояння соціальних груп, що за умов «гібридної» війни є згубним. Хоча може статися так, що то буде одним із проявів війни. Ще більшим негативом буде позначено втрату позитивних орієнтацій на релігію і Церкву значною

кількістю людей і особливо молоддю, бо ж через брак історичної пам'яті вони не знають, що в історії людства бувають періоди, коли Церква втрачає свою сутність Тіла Христового і перетворюється на бюрократичний апарат чи на провідника несумісних із релігією ідей; вони не пам'ятають про часи, у які, за саркастичним зауваженням М. Фішбейна, «Дияволіаду» видано під назвою «Житіє святих» [4, с. 10].

За умови усвідомлення державою і Церквою власної відповідальності перед майбутніми і прийдешніми поколіннями цілком можливо, коли не уникнути небажаних подій, то, принаймні, мінімізувати їхні негативні наслідки шляхом толерантної, виваженої, законслухняної просвітницької політики, яка б відповідала засадам загальнолюдської і християнської моралі.

1. Дудар Н. Релігія і віра у сприйнятті української молоді / Н. Дудар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: risu.org.ua/ua/library/periodicals/.../lis_2002/lis_02_02/34228
2. Заява Депутатського об'єднання на захист канонічного Українського Православ'я // Неправда московських анафем / упоряд. ігумен Димитрій (Рудюк). – К. : АТ «Книга», 1999. – 472 с.
3. Поліщук Н. Рівень довіри громадян до соціальних та державних інститутів / Н. Поліщук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: infolight.org.ua/charts/riven-doviri-gromadyan-do-socialnyh-ta-derzhavnih-institutiv
4. Фішбейн М. Аферизми / М. Фішбейн. – К. : Факт, 2003. – 128 с.

С. І. Присухін*

ПОНЯТТЯ «БАТЬКІВЩИНА» В НЕОТОМІСТСЬКИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ СВ. ІВАНА ПАВЛА ІІ (ЗА КНИГОЮ «ПАМ'ЯТЬ І ІДЕНТИЧНІСТЬ»)

Світська соціальна філософія акцентує на тому, що феномен батьківщини можна зрозуміти тільки в контексті цінностей духовної культури західноєвропейської цивілізації. Відомо, що світська філософія досліджує феномен батьківщини вже давно (багатогранно і різнобічно) чи як конкретну країну, що історично належить одному народові, чи як географічне середовище, освоєне людьми в межах матеріальної і духовної культури, чи як соціальне, економічне і культурне середовище, що історично склалося тощо. Подібні суперечливі інтерпретації приводять до гострих дискусій і непорозумінь.

Вивчаючи феномен батьківщини (вітчизни), християнські теологи, богослови пропонують власний варіант тлумачення цього поняття, ознайомлення з яким, на нашу думку, сприятиме його більш адекватному визначенню, а отже і вжитку в системі філософських знань, етики та наукового релігієзнавства тощо. Результати дослідження сутнісних характеристик поняття «батьківщина» в українській філософії репрезентовані розвідками В. Малахова, а в християнському неотомізмі – працями св. Івана Павла ІІ.

В. Малахов стверджує, що в найширшому значенні поняття «батьківщина» віддзеркалює історично усталену сферу людської спільноти, місце народження людини (місце географічного походження народу) як носія певних культурних духовно-моральних потенцій; просторово визначене положення в бутті, що є

* к.філос.н., доцент кафедри філософії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

для людини вихідним у її ставленні до світу. Визначення поняття «батьківщина» ускладнюється його незавершеністю, динамічністю та перманентною відкритістю до сучасних реалій, а водночас – до нових інтерпретацій і визначень. Важливим акцентом дослідження феномену «батьківщина» є контекст його визначення через єдність із такими явищами, як національний дух, національна ідея, любов до батьківщини, патріотизм тощо. Любов до батьківщини виокремлює життєво необхідний простір спілкування представників різних національностей, етносів, народів та відповідних культур і, тим самим, гарантує діалог і відкритість спілкування у просторі й часі. На думку В. Малахова, ціннісний зміст поняття «батьківщина» віддзеркалює потребу розбудови цілісності і єдності світу, гарантує відкритість «великого світу» [1, с. 47–48].

Християнське теолого-богословське тлумачення феномену батьківщини (вітчизни) безперечно обґрунтовується біблійною традицією. В Старому Завіті під поняттям батьківщини розуміли процес історичного розвитку конкретного народу, пов'язаного спільністю духовних цінностей, позначений особливою духовною солідарністю між людьми (від гріхопадіння Адама і Єви до зняття гріховної сутності в Царстві Небеснім). Старий Заповіт у понятті «батьківщина» виокремлював проблему визначення місця конкретного народу в системі цінностей християнського віросповідання, в його вірі і надії на щасливе майбутнє [2, с. 986–988].

Батьківщина для християн – це очікування і надії нової батьківщини (вітчизни) з Богом і через Бога, яку отримує кожна людина через віру в Ісуса Христа (Євр. 11, 14). Нова батьківщина синхронізується з поняттям нової церкви і є новим утвердженням Ісуса Христа в людях і серед людей. Останнє не є запереченням важливості земної батьківщини, а навпаки стає прикладом утвердження в земній батьківщині сили Божого провидіння. У такий спосіб кожний християнин повинен у земній батьківщині діяти і ставитися до своїх ближніх так, ніби вже існує нова батьківщина і єдність людини з Богом як передумова життя вічного і безкінечного.

У своїй підсумковій праці (свого роду духовному заповіті) «Пам'ять і ідентичність» св. Іван Павло II наголошує на тому, що тлумачення поняття «батьківщина» є синонімічним поняттю «вітчизна», під яким розуміється поняття «вотчина», тобто сукупність тих матеріальних і духовних благ, які людина отримує у спадок від своїх батьків. На думку понтифіка, поняття «вітчизна» конкретизується поняттям «вітчизна-мати». Інакше кажучи, вітчизна, за аналогією до дій матері, передає своїм дітям духовний досвід співтворення світу з Богом, його захисту тощо. Таким чином, вітчизна – це спадщина і момент володіння землею, територією і передусім духовними цінностями, які складають культуру конкретного народу. Зміст поняття «вітчизна» віддзеркалює дійсний союз духовної і матеріальної культури, а насильство (політичне, військове, економічне, культурне) над конкретним народом стає джерелом активізації супротиву і боротьби з насильником. Пробуджена духовність народу «живе новим життям, бореться за повернення землі і її прав» [3, с. 104]. Новоєвангельські істини, стали підставою виокремлення нового значення поняття вітчизни як Небесної Батьківщини.

Повернення Ісуса Христа до Бога Отця позначене смыслом пошуку або утвердження нової вітчизни. Нова вітчизна, як ще раз нагадував св. Іван Павло II, це місце приходу в світ Ісуса Христа, місце його подальшого панування в світі, місце започаткування нової культури, місце утвердження християнської культури, яка потрібна не тільки для «християнських громад і народів», але й має бути присутньою у людській культурі загалом.

Християнська культура продовжує зберігати все особливо цінне і неповторне загальнолюдської культури. Користуючись поняттям батьківщини в християнському контексті тлумачення, можна зрозуміти цілісність і особливість виникнення і розвитку європейської культури, що ґрунтується, як уважав св. Іван Павло II, на системі християнської культури. Розмірковуючи над причинами багатоманіття європейських культур, св. Іван Павло II зазначав, що формування духовних культур окремих слов'янських народів, наповнення їх цінностями християнської культури йшло дещо іншим шляхом. Але інший шлях не означав відмову від спільного європейського коріння. «Культура інших слов'янських народів пішла другим шляхом. До них християнство прийшло через Русь, яка прийняла хрещення від місіонерів з Константинополя. Ось чому відмінність в сім'ї слов'янських народів до сьогодні має місце, означаючи духовні кордони різних батьківщин і культур» [3, с. 107–108].

1. Малахов В. Батьківщина / В. Малахов // Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – С. 47–48.
2. Словарь библейского богословия / под ред. К. Леон-Дюфура и Ж. Люпласи, А. Жоржа, П. Грело, Ж. Гийе, М.-Фр. Лакана; пер. с франц. – К. : КАЙРОС, 2003. – С. 986–988.
3. Иоанн Павел II. Память и идентичность: Memoria e Identità. Введение Йозефа Ратцингера, Папы Бенедикта XVI. – М. : Изд-во Францисканцев, 2007. – 103 с.

І. Е. Новікова*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТУ ЦЕРКВИ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОЇ СФЕРИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ ПОРЕФОРМЕНОГО ПЕРІОДУ

Еволюція системи релігійних принципів та понять тривалий час була спрямованим вектором розвитку суспільства. Вона породжувала, прищеплювала й підтримувала елементи «цілісної системи соціокультурних цінностей, етнічних інститутів та психологічних установок – того духовного устрою та світосприйняття, які були покликані супроводжувати модернізацію суспільства загалом і формувати мотивацію господарювання нового типу зокрема» [1, с. 367]. Під впливом історичних потрясінь соціально-культурні традиції народу трансформувалися й ставали поштовхом до зміни національного менталітету. Носіями неформальних інституцій були різні верстви суспільства, однак одним із основних формальних інститутів, що вербалізував та провадив цінності цих засад, була Церква. Церковна інтерпретація доктринально-інституційного розвитку мала відповідати й відповідала мінливим суспільно-

* к.е.н., науковий співробітник НДС «Центр економічних досліджень» Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

історичним умовам життя. Адже «саме в середовищі духовенства на основі розвитку традицій випрацьовувалися нові норми, нові уявлення, у тому числі про працю та багатство, повсякденне господарювання тощо» [1, с. 367].

Незважаючи на те, що протягом тисячоліть більшість церковних канонів залишається незмінною, сприйняття церквою суті певних економічних категорій змінювалося. Так, християнство, як і більшість традиційних релігій, завжди засуджувало й забороняло лихварство. Особливо неприйнятним вважалося порушення цієї заборони священнослужителями: «Єпископ чи пресвітер, чи диякон, що вимагає від лихви (займається лихварством) у боржників, або нехай перестане, або буде вигнаний» [2, 44 Апостольське правило]. Та з розвитком ринкових відносин поняття лихви та кредиту перестали сприйматися як синоніми. Адже, якщо в давнину лихвар видавав позички з метою задоволення власних потреб позичальника, то в епоху вільного підприємництва кредит став відігравати роль не скільки засобу платежу, скільки підприємницького капіталу, що й призвело до зміни розуміння сутності позички. Прийнятним для Церкви є й заощадження, але шлях до накопичень має пролягати через благочинність.

Перехід до ринкових відносин характеризувався бурхливим розвитком підприємництва і Церква не відмежовувалася від цього процесу. Її значення в національній господарській системі визначалося тим, що вона з часом заволоділа досить значною рухомою і нерухомою власністю. Єпархіям належали будинки, угіддя, фабрики, свічкові та інші заводи, рибні промисли, подвір'я, готелі та інше дохідне майно. Широкого розвитку набуло землеробство, тваринництво та огородинцтво, цегельне виробництво, бджільництво тощо. Монастирі займалися й видавничою діяльністю [3; 4].

На початку ХХ ст. до Київської духовної консисторії стали надходити звернення з проханнями про заснування позичково-ощадних товариств, зокрема у Звенигородці, а також Єпархіального банку в Києві [5, арк. 1]. У 1912 р. протоієрей В. Липківський з метою «розвитку єпархіальних осіб духовенства» подав ідею заснування Київського єпархіального банку [5, арк. 7]. Основний фонд банку пропонувалося наповнити за рахунок фінансових ресурсів Єпархіальної піклувальні, Єпархіального пожежного комітету та Київської єпархіальної каси взаємодопомоги.

За формальним функціональним навантаженням поставала амбітна мета. Ця мета була співзвучна із загальними потребами держави, спрямована на досягнення громадської єдності за допомогою посилення впливу Церкви на населення шляхом підвищення формалізованої міцності. Досягнення цієї мети уможливлювало належне фінансове забезпечення православної церкви та її церковнослужителів. Сприятливі матеріальні умови дозволили б відкрити в регіоні значно більшу кількість приналежних їй благодійних та просвітницьких закладів, побудувати нові та відремонтувати старі дерев'яні храми, закупити нові меблі, начиння, літературу тощо. На всі ці безмежні потреби благодійних пожертв та незначної державної допомоги явно не вистачало.

Київський єпархіальний банк було відкрито у 1916 р., але досягти мети своєї діяльності – підвищити значущість інституту Церкви, шляхом піднесення християнських храмів та підпорядкованих їм громадських організацій, а також покращити благоустрій духовенства він не встиг.

Серйозний вплив духовенство мало на розвиток ринкових відносин і під час військових кампаній. Духовні інституції всіляко сприяли піднесенню народного патріотизму, у тому числі фінансового. Так, серед основних завдань пастви під час військової кампанії у 1916 р. була активізація фінансово-кредитного руху серед населення, який насамперед полягав у масштабному залученні власних заощаджень селян у формі військової позички державі. У Київських єпархіальних відомостях наголошувалося, що «Всякий, хто без потреби рубль свій обертає не на потреби війни, а на себе, діє на руку ворогам...», натомість – «кожен трудовий рубль, що розміщений у військову позику, – ще один крок до перемоги» [6].

Отже, інституційні зміни, що відбувалися в епоху вільного підприємництва, суттєво впливали на принципи господарського розвитку. Незважаючи на те, що основою фінансово-господарської діяльності Церкви були пожертви, вона поступово ставала учасником підприємницького руху та повноцінним суб'єктом ринкового господарства.

1. Керов В. В. «Учреждение капитализма и социализма»: представление староверов о собственности и ее общинный характер в старообрядчестве XVII – начала XIX века / В. В. Керов // История предпринимательства в России: XIX – начало XX в. : сб. статей / под ред. А. Л. Дмитриева, А. А. Семенова. – СПб., 2008. – Вып. 4. – С. 367–397.
2. Стратилатов И. Древность и важность апостольских правил / И. Стратилатов. – СПб, 1865. – репр. 1996. – 477 с.
3. Лавріненко Н. П. Цегельне виробництво в монастирських господарствах Київщини (XIX – поч. XX століть) / Н. П. Лавріненко / Український селянин : зб. наук. пр. – Черкаси, 2006. – Вип. 10 – С. 225–227.
4. Подгорна О. Б. Фінансово-економічне становище монастирів Харківської єпархії другої половини XIX – початку XX ст. / О. Б. Подгорна // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2011. – № 939. – С. 117–122.
5. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1006. – Спр. 159
6. Задачи пастырства в переживаемое время. Духовенство и предстоящий военный зайом // Киевские епархиальные ведомости. – 1916. – № 47. – 20 ноября.

О. В. Чура*

СПАД СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ЛЬВОВА ЯК ПІДҐРУНТЯ ПАТРІОТИЧНОГО РЕНЕСАНСУ У РОКИ ПЕРЕБУДОВИ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ СЛУЖБОВОЇ СТАТИСТИКИ

Запроваджені з метою виживання союзною компартійною верхівкою перебудовчі соціально-економічні новації у Львові спричинили стрімке погіршення матеріального становища львів'ян і активізували розгортання національно-патріотичного руху. У зв'язку з тим, що компартійний статистичний офіціоз не завжди був правдивим, важливо порівнювати його з призначеними для службового користування документами статуправлінь. Вони називалися «Аналітичні записки» та «Динамічні ряди» і зберігалися в архівному відділі Львівського обласного управління статистики.

Як демонстрували службові документи, у 1985 р. державного плану реалізації продукції не виконали майже всі великі підприємства Львова. Серед

* редактор прес-центру Львівського національного університету імені Івана Франка.

них – ВО «Біофізприлад», ВО «Мікроприлад», ВО «Іскра», Завод фрезерних верстатів тощо. Підприємства, які впровадили економічний експеримент, тобто переходили на самофінансування та госпрозрахунок за січень-грудень 1985 р. не додали до плану продукції на суму 767 тис. крб. Загалом збитки підприємств склали 10,2 млн. крб. У 1986 р. 53 підприємства не виконали річний план із запровадження основних фондів за рахунок капіталовкладень. Головною причиною такої ситуації стала відсутність конкуренції, що було властиво усій системі радянського виробництва. У постанові Політбюро ЦК КПУ від 26 серпня 1986 р. йшлося про те, що приріст випуску підприємствами Львова товарів народного споживання склав лише 1,5% замість запланованих 3%. Збитки, яких зазнали підприємства, склали 20 млн. крб. У контексті соціального забезпечення картина була не кращою. Якщо взяти до уваги те, що у 1987 р. було введено в дію 229 тис. м² житла, на яке очікували 7 314 сімей, то вказана цифра видається дуже скромною ще й тому, що реально було надано лише 155 квартир. Процес плинності робітничих кадрів та втрат робочого часу складав у промисловості 9,7% проти 8,9% попереднього року. Втрати робочого часу зросли порівняно з попереднім роком на 18 тис. днів.

У 1988 р. ознаки економічної скрути почали проявлятися яскравіше. При показному виконанні плану львівськими підприємствами на 99,9% вже 30 підприємств міста або 26% від їх загальної кількості знизили об'єми виробництва. Зацікавленість викликає направлена в обком таємна інформація Львівського облстату від 25 січня 1989 р. про виробництво товарів для дітей, молоді та літніх людей. Виробництво вказаних товарів скоротилося: для дітей – на 25%, молоді – 27,6%, літніх осіб – 1%. Випуск продовольчих товарів був у 5 разів меншим, ніж непродовольчих. Як наслідок, питома вага перших зменшилася з 34,4% у 1985 р. до 29,9% у 1989 р. На кожного мешканця вироблялося щоденно на 1,6 крб. продуктів харчування, у постачанні яких розпочалися перебої. На загальне подорожчало 40,4% усіх видів товарів. Набирала розмаху інфляція, яку добре ілюстрував ріст цін. Звичним явищем став масовий невихід на роботу через страйки, який склав 74,6% від усіх втрат робочого часу і у 1989 р. становив 4 232 дні. Цілодобові простоя збільшились на 9,1 тис. днів, тобто на 80,8%. Частка товарів легкої промисловості складала лише 20,4%, а модних виробів, які реалізовувалися за договірними цінами – 9,2%. В аналітичній записці «Про виробництво і якість товарів народного споживання підприємствами Залізничного району» від 27 листопада 1989 р. зазначалося, що 5 підприємств району або 23,8% від їх кількості не виконали плану виробництва товарів народного споживання, зокрема продуктів харчування.

За неофіційною статистикою у 1988 р. на обліку для отримання житла знаходилося 7 314 сімей. З них отримали квартири 85 сімей. У 1989 р. – відповідно 4 811 і 273 сімей. У 1990 р. з 6 842 сімей, взятих на облік, отримали житло 334 сім'ї. Обсяг непоставленої продукції становив 42,5 млн. крб. (проти 9,8 млн. крб. у 1989 р.). Не виконали договірних зобов'язань вже 36 підприємств міста, або 22,6% від їх загальної кількості, що не поставили продукції на суму 14,5 млн. крб. Всього знизили обсяг виробництва 67 підприємств (у 1989 р. – 28). Рівень продуктивності праці знизило кожне третє підприємство. Не отримали приросту продукції 70 підприємств міста.

Втрати робочого часу в 1990 р. через масові страйки набирали загального характеру і склали 129,9 тис. днів, виріши порівняно з попереднім роком на 56,7%. За рахунок цих втрат було не додано продукції на суму 17,8 млн. крб.

Отже, ключовим наслідком зазначеної низхідної виробничої динаміки фабрик та заводів Львова стало погіршення добробуту його жителів, що у симбіозі зі сталими національними переконаннями патріотично налаштованої громадськості спричинило відновлення національно-визвольного руху і дозволило позбавити КПРС-КПУ провладного статусу у західних областях УРСР у 1990 р. — напередодні відновлення політичної незалежності України.

В. І. Чура*

ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК ВІДНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПАТРІОТИЗМУ НАПРИКІНЦІ 80-х – ПОЧАТКУ 90-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Ренесанс національного патріотизму в Україні на зламі 80–90-х рр. ХХ ст. значною мірою уможливив розпад регіональних осередків Комуністичної партії України (КПУ). Як відомо, КПУ – невід’ємна складова КПРС із початків створення останньої. Це український регіональний підрозділ російської політичної спілки, слухняний виконавець політичної волі росіян, інструмент насадження комуністичного вчення в Україні та базова основа утримання проросійського більшовицького ладу на українських землях.

До жовтневого перевороту 1917 р. українські адепти російського більшовизму не були об’єднані в окрему всеукраїнську організацію, позаяк російські більшовики вважали українські землі частиною Російської імперії і тому питання про створення окремої територіальної організації не розглядали. Після більшовицького заколоту для активізації діяльності на українських землях московське керівництво РСДРП(б) вважало за потрібне створити загальноукраїнський більшовицький центр. Однак перша спроба була невдалою. 3 грудня 1917 р. у Києві відбулося зібрання, що увійшло в історію як обласний з’їзд РСДРП(б). Він проголосив утворення всеукраїнської більшовицької організації як складової РСДРП(б) із назвою Соціал-демократія України (СДУ) та обрав керівний центр, який очолювали Є. Бош, Г. Лапчинський, О. Горвіц, В. Ауссем. Проте невизнання СДУ проросійським Донецько-Криворізьким обкомом РСДРП(б) та невизначеність позиції ЦК РСДРП(б) звели на манівці СДУ. Тому 18–20 квітня 1918 р. у Таганрозі на нараді представників більшовицьких організацій України за ініціативою М. Скрипника було утворено нову українську більшовицьку партію під назвою Комуністична партія більшовиків України КП(б)У. На I з’їзді КП(б)У, який відбувся у липні 1918 р. у Москві, на вимогу російських більшовиків новостворена українська більшовицька партія ухвалила рішення про входження до складу РКП(б) зі збереженням власної назви. Партію очолювали Г. П’ятаков (липень-вересень 1918 р.), С. Гопнер (вересень-жовтень 1918 р.), Е. Квірінг (жовтень 1918 р. – березень 1919 р.) та С. Косіор (травень 1919 р. – листопад 1920 р.).

* д.і.н., доцент Львівської державної фінансової академії.

Після провалу спроби проголосити владу на Всеукраїнському з'їзді рад 14 грудня 1917 р. у Києві, який висловився за підтримку Української народної республіки, комуністи продовжили роботу у Харкові. Тут 25 грудня було утворено Українську народну республіку рад робітничих, селянських, солдатських і козацьких депутатів у складі радянської Росії, а політичним осердям автономної України проголошено КП(б)У. Формально державу очолювали Є. Медведєв, С. Бакинський, Є. Бош, В. Затонський, Ю. Коцюбинський, Ф. Сергєєв, М. Скрипник. За сприяння останніх до 1921 р. Україна перестала бути самостійною, позаяк її землі були захоплені російськими більшовиками, що унеможливило існування УНР. У 1922 р. росіяни легітимізували узурпацію України проголошенням СРСР, трансформували її в Українську Радянську Соціалістичну Республіку.

До 1925 р. змінилося ще три партійних керівники КП(б)У: В. Молотов (листопад 1920 р. – грудень 1921 р.), Ф. Кон (грудень 1921 р.), Д. Мануїльський (грудень 1921 р. – квітень 1923 р.) та Е. Квірінг (квітень 1923 р. – квітень 1925 р.) Вони звели нанівець національно-демократичні завоювання УНР і перетворили Україну у безправний аграрний придаток Радянського Союзу. У згаданому році першим секретарем ЦК КП(б)У став Л. Каганович, який проводив подвійну політику: формально партія підтримувала курс на українізацію, неформально – усі її чільні провідники ізолювалися та усувалися від ухвалення рішень. У 1928 р. КП(б)У знову очолив С. Косіор. Партія взяла курс на виконання завдань керівництва ВКП(б) щодо форсованої індустріалізації та примусової колективізації сільського господарства, наслідком якої став голодомор 1932–1933 рр. Незгодні з такою політикою комуністи піддавалися репресіям: у 1929–1933 рр. з лав КП(б)У було виключено 77 тис. осіб або 46% її складу. У 1936–1938 рр. прокотилася ще одна хвиля репресій, з партії було виключено і знищено більше 50% її членів. У 1938 р. КП(б)У очолив М. Хрущов, за часи якого російський тиск посилювався і набрав тотальних репресивних ознак.

Упродовж нацистської окупації України КП(б)У діяла у підпіллі, а після повернення Червоної армії швидко відновила структуру. У березні 1947 р. на посаду першого секретаря ЦК КП(б)У Москва знову повернула Л. Кагановича, а в грудні того ж року його вкотре змінив М. Хрущов. Від грудня 1949 р. українськими комуністами керував Л. Мельников. У 1952 р. КП(б)У знову змінила назву на КПУ, продовжуючи залишатися регіональним підрозділом КПРС. Політика подальших керівників Компартії України – О. Кириченка (1953–1957 рр.), М. Підгорного (1957–1963 рр.) і П. Шелеста (1963–1972 рр.) відзначалися антиукраїнськими кампаніями боротьби з рухом національного опору. Дійшло до того, що самого керівника КПУ П. Шелеста усунули з посади, звинувативши у націоналістичних проявах.

У 1972–1989 рр. партією українських комуністів керував В. Щербицький – настільки надійний союзник московського партапарату, що роки його правління в Україні, за союзним зразком, також називали застоєм. Він відіграв значну роль у приході до влади в Москві М. Горбачова, але із новим генсеком його стосунки не склалися. Врешті у жовтні 1989 р. М. Горбачов домігся призначення на посаду першого секретаря ЦК КПУ свого протеже – В. Івашка, якого у квітні 1990 р. обрали ще й Головою президії Верховної Ради України. Однак ці пости

він обіймав недовго. Влітку 1990 р. він переїхав на роботу до Москви. Компартію очолив С. Гуренко, а на посаді спікера парламенту його змінив другий секретар ЦК КПУ Л. Кравчук. За іронією долі він, як Голова президії Верховної Ради України, підписав не лише «Акт проголошення незалежності України», але й документи про заборону КПУ у серпні 1991 року.

Позбавлення Компартії України провладного, а після заколоту Державного комітету з надзвичайного стану (ДНКС) і легітимного статусу помітно активізувало діяльність національно-патріотичних організацій в УРСР та сприяло відновленню державної самостійності України.

Т. В. Привалко*

ФОРМУВАННЯ НАРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ ПРОТЕСТНИХ АКЦІЙ В УКРАЇНІ КІНЦЯ 2013 – ПОЧАТКУ 2014 РОКІВ

Протестні акції, що відбулися в Україні у листопаді 2013 – лютому 2014 рр. отримали назву Революції гідності. Під час Майдану та по його завершенні відбувалася фіксація вражень і спогадів свідків та учасників подій.

Приватні та інституційні ініціативи зі збору усних історій учасників та свідків подій зими 2013-2014 рр. наймасовіше проявилися під час самого Майдану та відразу по ньому. Результатами цих ініціатив стали книжкові видання, документальні фільми, а головне – великий масив зібраних інтерв'ю. При цьому усні опитування носили і популярний, і науковий характер. Серед найвідоміших громадських ініціатив – проект К. Бердинських «ЄЛюди», документальні короткометражні відеофільми об'єднання режисерів, операторів та кінематографістів Вавилон'13. Вийшли збірки інтерв'ю, укладені О. Виноградовим,¹ В. Розуменко,² І. Виртосу,³ О. Гордеєвим.⁴ Попри публіцистичний характер ці видання за умови критичного аналізу можуть доповнити комплекс усної історичної джерел, сформованих науковцями.

Щоб мати загальне уявлення про масив усної історії Майдану, слід назвати осередки, де такі інтерв'ю зібрані та зберігаються. Під час Майдану Центром міської історії Центрально-Східної Європи була реалізована документаційна ініціатива, яка оформилася у проект «Голоси супротиву та надії: Київ-Львів-Харків». Усні опитування також проводилися Українським католицьким університетом, Центром усної історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Центром досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства Національного університету «Києво-Могилянська академія», ГО «Фонд збереження історії Майдану» (ФЗІМ). Тут названі найбільші інституційні

* к.і.н., доцент кафедри суспільних наук ВНЗ «Національна академія управління», науковий співробітник Українського інституту національної пам'яті.

¹ Виноградов О. Слово Майдана : публіцист. произв. Полиист. исслед. – К. : Изд. Корбуш, 2014 – 528 с.

² Майдан... Хто, якщо не я? / упоряд. В. Розуменко, С. Розуменко. – К., 2014. – 590 с.

³ Майдан. Жіноча справа / авт і упоряд. І. Г. Виртосу. – К. : Український жіночий фонд, 2014. – 56 с.

⁴ Гордеев А. Церковь на Майдане : [сб. интервью] / при участии Т. Калениченко-Мухоморовой. – К. : Книгоноша, 2015. – 303 с.

ініціативи, та крім них існувало чимало громадських та приватних, які, зокрема й базувалися на наукових засадах.

На разі системною роботою зі збору усних свідчень про події листопада 2013 р. – лютого 2014 р. продовжують займатися ФЗІМ та Український інститут національної пам'яті (УІНП).

По завершенні трагічних подій зими 2014 р. УІНП започаткував проект «Майдан: усна історія». В його рамках збираються спогади свідків та активістів із різних середовищ Майдану та різних регіонів, які стануть джерельною базою для істориків, документалістів та інших. Зібрані матеріали будуть зберігатися в архіві УІНП та за згодою інтерв'юєрів та оповідачів – у Науково-дослідному центрі з вивчення Східної Європи Бременського університету. Окремі фрагменти інтерв'ю будуть розміщені в Інтернет-просторі.

Відбір оповідачів у проекті здійснюється за віком, статтю, місцем проживання, ставленням до Майдану, формою участі у ньому («спеціалізацією»), належністю до громадських організацій, ініціатив, політичних партій тощо. Початково планувалося охопити якомога ширше коло оповідачів, включаючи людей, які не підтримували Майдан. На сьогодні з такої категорії осіб вдалося опитати небагато, порівняно з кількістю оповідачів-учасників Майдану.

Перший етап реалізації проекту припав на березень-квітень 2014 року. Тоді записи велися безпосередньо на території протестних акцій, фіксувалися переважно аудіозасобами. За той період зібрано 143 інтерв'ю, при цьому опитано 148 особи, тобто деякі інтерв'ю є груповими. Серед 148 опитаних осіб близько третини не надали дозволу на оприлюднення їхніх інтерв'ю або обмежили таку згоду певними умовами (оприлюднення псевдоніма або імені тощо).

Опитані учасники протестних акцій за віком розподіляються так: до 15 років – 1 (0,7%); 15–29 років – 33 (22,3%); 30–54 роки – 79 (53,4%); понад 55 років – 28 (18,9%). Серед опитаних – жінок – 23 (15,5%), чоловіків – 125 (84,5%).

З червня 2014 р. УІНП здійснює реалізацію проекту у партнерстві з ФЗІМ. Завдяки цій співпраці копії записів будуть зберігатися у Науково-дослідному центрі з вивчення Східної Європи Бременського університету. Між ФЗІМ та УІНП є домовленість про взаємообмін записами та однаковою організації архіву як у Бременському університеті, так і в УІНП.

З липня 2014 р. розпочався другий етап реалізації проекту. Інтерв'ю проводяться в приміщенні УІНП або за місцем роботи оповідачів. Відбувається відеофіксація записів. Респондентами є здебільшого мешканці Києва та області, переселенці з Донбасу та Криму. Робочою групою проекту визначено категорії учасників, які представляють різні ініціативи, що виникли на Майдані. На сьогодні по кілька представників таких ініціатив запрошені до проекту. Так, зібрані свідчення бійців Самооборони Майдану, Громадської ради Майдану, Кола довіри Майдану, Громадського сектору Євромайдану, Євромайдан SOS, митців, журналістів, волонтерів, представників різних конфесій та політичних партій.

Деякі складнощі виникають із залученням активістів, яких можна умовно назвати «пересічними». Вони через свою непублічність та брак досвіду інтерв'ювання часто відмовляються від записів. Станом на 1 травня 2015 р.

записано 156 інтерв'ю. Відмови від підписання згоди на оприлюднення матеріалів записів не спостерігається.

Інститут при реалізації проекту співпрацює з різними громадськими організаціями та ініціативами. З березня 2015 р. розпочато запис спогадів у регіонах України, що дало старт третьому етапу проекту. Задля збору свідчень про події Майдану в різних куточках країни УІНП ініціював створення регіональних робочих груп, які будуть упродовж року здійснювати записи в найбільших містах України. До складу таких груп входять фахівці усної історії, громадські активісти, музейники. Технічну підтримку їх діяльності надають місцеві державні телерадіокомпанії. Записи будуть використовуватися телерадіокомпаніями для власних теле- та документальних проєктів, а їхні копії надійдуть на збереження до УІНП.

Робоча група проєкту «Майдан: усна історія» працює над тим, щоб зібраний масив записів репрезентаційно відображав суб'єктивний досвід якомога ширшого кола учасників та свідків подій. Створювані усноісторичні джерела надаватимуть можливість реконструкції загального перебігу подій, особистих історій участі у них та смислових рефлексій з приводу побаченого та пережитого.

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ: ОСНОВНІ ФОРМИ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА СТАВЛЕННЯ ДО ДЕРЖАВИ

Л. І. Ільчук*

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ: ОСНОВНІ ФОРМИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СТАВЛЕННЯ ДО ДЕРЖАВИ

Рішенням 62-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН 20 лютого проголошено Всесвітнім днем соціальної справедливості. Цей день відзначається з 2009 року. Ініціатива започаткування Всесвітнього дня соціальної справедливості належить урядові Киргизстану. Проект резолюції, співавторами якого виступили близько 80 держав, був прийнятий консенсусом. У документі підкреслюється, що соціальний розвиток і соціальна справедливість – необхідні умови підтримки миру і безпеки як усередині кожної окремої країни, так і у взаємовідносинах між ними. Соціальна справедливість є основоположним принципом мирного та благополучного співіснування як в самих країнах, так і між різними країнами.

Відзначення у 2015 р. в Україні Дня соціальної справедливості збіглося з річницею доленосних подій Революції гідності, коли громадяни виявили патріотизм, мужність та героїзм у боротьбі за кращу долю рідної країни та українського народу, виступили проти свавілля попередньої влади і продемонстрували всьому світу бажання жити у вільній, демократичній державі, що сповідує європейські цінності, забезпечує дотримання прав і свобод людини.

Сьогодні громадяни України не зовсім розуміють сутність поняття «соціальна справедливість». За опитуванням Федерації профспілок України, відповіді, отримані від громадян щодо розуміння соціальної справедливості класифікуються так:

- рівність соціальних прав, законність для всіх, захист прав громадян, чесність – 43,6%;
- благополуччя народу, високі зарплати і пенсії у простих людей, доступне житло – 14,5%;
- соціальні блага за заслугами, працею, оцінка людини за її особистими якостями – 12,7%;
- ефективний соціальний захист, підтримка малозабезпеченого населення державою (пенсіонерів, інвалідів, молоді, дітей) – 7,3%;
- справедливий розподіл результатів праці – 7,3%;
- багаті благодійно допомагають бідним – 3,6%;
- безоплатна якісна медицина, доступна освіта для всіх – 3,6%;
- соціальної справедливості не може бути – 3,6%;
- соціальна справедливість була тільки у Радянському Союзі – 1,8%;
- важко відповісти – 1,8%;

* к.політ.н., доцент, заступник директора Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

– блага всім порівну як «при комунізмі», щоб не було ні бідних, ні багатих – 0%.

В результаті опитування з'ясувалося, що лише 1% респондентів вважають, що в їхньому житті все справедливо; 3% не знають, що таке соціальна справедливість; 15% упевнені, що соціальна справедливість неможлива; 18% з опитаних запропонували свій варіант; 22% пропонують представникам усіх верств суспільства ухвалити прийнятне для всіх рішення за круглим столом; 41% респондентів вважають, що потрібна революція.

Відтак напрошується висновок: на сторожі соціальної справедливості повинні стояти держава, політичні партії, громадські організації, інші суспільні структури. Водночас варто взяти до уваги й те, що українське суспільство формувалося під впливом складних історичних подій. На довгий час йому було нав'язано принципи егалітаризму (концепція, що пропонує створення суспільства з рівними можливостями з управління і доступу до матеріальних благ усім його членам), тож українці здебільшого не сприймають філософії індивідуалізму. Саме тому для реалізації економічних реформ необхідно шукати компроміс, який би «врівноважив» ментальність, національні особливості суспільства і реальний стан економіки.

До основних форм «зон» соціальної несправедливості в сучасній Україні можна віднести:

– *прояви несправедливості при визначенні прожиткового мінімуму* в частині що стосується невідповідності розміру прожиткового мінімуму реальним мінімальним потребам забезпечення особи; використання неактуалізованих наборів продуктів, товарів та послуг, при визначенні розміру прожиткового мінімуму; встановлення «рівня забезпечення прожиткового мінімуму» при розрахунку деяких соціальних виплат. Мінімум, на наш погляд, не може бути стандартом, адже він не забезпечує нормального відтворення життєдіяльності соціуму;

– *соціальна несправедливість при оплаті праці*: невідповідність розміру мінімальної заробітної плати реальним мінімальним потребам забезпечення працюючих осіб; дискримінація в оплаті праці працівників бюджетної сфери (невідповідність розмірів базового тарифного розряду Єдиної тарифної сітки та мінімальної заробітної плати, оплата праці держслужбовців нижчої і середньої ланки на рівні мінімальної заробітної плати); існування заборгованості з виплати заробітної плати; економічно необґрунтована диференціація заробітної плати; надмірний податковий тиск на заробітну плату, у зв'язку з неоднозначністю підходів до оподаткування заробітної плати та інших доходів. В Україні спостерігається ганебна практика, коли працюючий знаходиться на межі виживання, він є потенційно бідною людиною;

– *соціальна несправедливість у сфері праці і зайнятості населення*: законодавча неврегульованість питань поширення неформальної та нестандартної зайнятості; прояви соціальної несправедливості при захисті трудових прав працюючих громадян, недостатня законодавча захищеність представників профспілок, під час виконання своїх статутних обов'язків, пов'язаних із захистом їхніх прав, від неправомірних дій роботодавців, державних службовців; недостатній механізм соціального захисту

працівників звільнених за ініціативою роботодавця; звуження гарантій для працевлаштування молоді на перше робоче місце;

– *несправедливість у сфері соціального захисту*: недостатній рівень стипендіального забезпечення осіб, які навчаються, та відсутність механізму встановлення розміру стипендій; позбавлення права учнів та студентів з 1 червня 2015 р. на пільговий проїзд; ліквідація можливості студентського оздоровлення у санаторіях-профілакторіях через виключення їх з переліку фінансування за рахунок коштів Фонду соціального страхування;

– *несправедливість у пенсійному забезпеченні*: існування розривів у розмірах пенсій, призначених у різні роки; нерівність при нарахуванні пенсій за інвалідністю та в разі втрати годувальника у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та профзахворюванням; наявність проблемних питань, пов'язаних із проведенням атестації робочих місць, що перешкоджає зараховувати до пільгового стажу періоду роботи в шкідливим умовах за списком № 1 та списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників;

– *соціальна несправедливість у державному соціальному страхуванні*: потреба у поступовому підвищенні мінімального розміру допомоги з безробіття для застрахованих осіб до розміру прожиткового мінімуму; необхідність подальшого осучаснення розмірів щомісячної допомоги потерпілим на виробництві, призначених у різні роки; потреба поступового підвищення мінімальних страхових виплат потерпілим на виробництві до рівня прожиткового мінімуму у перерахунку на 100% втрати працездатності; потреба відновлення фінансування за рахунок коштів соціального страхування санаторно-курортного лікування, часткового фінансування санаторіїв-профілакторіїв.

До вищеперерахованого можна віднести і несправедливу тарифну політику, і питання безпеки праці та охорони здоров'я. Задекларована безоплатна медицина в Україні практично відсутня. Лікування неспівставне з розміром заробітної плати та пенсійного забезпечення, навіть при наявності, наприклад, у м. Києві картки киянина, яка надає знижку на ліки. Тут потрібно згадати і відсутність базового Закону України «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування». Сюди можна додати і несправедливість у забезпеченні житлом. Адже зрозуміло, що працівник зі своєю заробітною платою не спроможний купити собі житло аж до кінця свого життя. Це підвищує ризик бездомності та безпритульності в державі. Неможливо не згадати і про суддівську та міліцейську соціальну несправедливість, яка стала «нормою» в нашій державі. На таку «норму» вказують практично всі вітчизняні та міжнародні експерти, не говорячи про пересічних громадян.

Таким чином, вищенаведене не визначає державу як соціальну і справедливую в очах більшості українського соціуму. Здебільшого український народ зневірився у проведенні реформ та досягній соціальній справедливості. За матеріалами «Звіту про виконання Порядку денного асоціації та Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом», метою якого є інформування громадян щодо прогресу України в реалізації цілей політичної асоціації жодного слова не сказано про рівень соціальної справедливості в Україні [1].

Задля мінімізації негативного ставлення громадян України до держави через призму соціальної несправедливості, на наш погляд, потрібно скасувати неправомірне обмеження та «ручне» керування Кабінетом Міністрів України фінансування пільг та гарантій окремих категорій громадян; провести глибокий аналіз пенсійного забезпечення та прийняти політичне рішення щодо скасування «елітних» пенсій; упорядкувати пільги та соціальні допомоги, їх повинні отримувати виключно ті, які є дійсно нужденними; виключити з наукового і політичного обігу поняття «прожитковий мінімум» та включити поняття «добробут» життя в Україні; запровадити дієві зміни у законодавстві щодо детінізації заробітної плати; забезпечити прозорість державної політики щодо встановлення цін на соціально важливі товари і послуги тощо. Вищеперераховане безумовно при його виконанні посприє деякою мірою відновленню соціальної справедливості в Україні, принаймні зменшення її рівня, а відтак і збільшення довіри громадян до нашої держави.

1. Звіт про виконання Порядку денного асоціації та Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: upportforukraine.com/mediafiles/files/impl_report_ua.pdf

О. О. Давидюк*

АКТУАЛЬНІСТЬ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ ДЛЯ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ОСІБ, НЕЗДАТНИХ КОНКУРУВАТИ НА РИНКУ ПРАЦІ

Внаслідок складних соціально-економічних умов в Україні динамічно зростає чисельність осіб, які потрапляють у стан соціальної виключеності, зокрема йдеться про людей, які стають бездомними, або потрапляють до місць позбавлення волі. Наразі необхідний принциповий прорив на практичному рівні для вирішення завдань реінтеграції цих категорій осіб у суспільство, зокрема за допомогою працевлаштування.

Експерти різних країн сходяться на думці, що саме працевлаштування цих осіб є ключовим методом реабілітації і фактором, який вирішальною мірою визначає повернення соціально виключеної людини до суспільства. Однією з тенденцій, що наразі спостерігаються у світовій практиці – є відхід від створення програм «широкого спектру дії» у бік вузькоспеціалізованих програм з окремими категоріями населення, зокрема щодо розробки ефективних підходів їх працевлаштування.

Що стосується такої категорії, як бездомні особи, то соціологічні дослідження бездомності, що проводилися Центром перспективних соціальних досліджень, («Соціальний портрет бездомних громадян»¹ (2006 р.), «Соціальний

* к.соц.н., с.н.с., завідувач відділу з проблем соціальних послуг Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

¹ Опитування проводилося з липня до жовтня 2006 р. у 15 областях України, АР Крим та м. Києві. Згідно розрахункової вибіркової моделі було опитано 1138 респондентів.

портрет бездомних осіб»¹ (2012 р.)) зафіксували набір соціальних характеристик, які притаманні бездомним, і серед них – відсутність вищої освіти, низька кваліфікація, що суттєво знижує їх конкурентоздатність на ринку праці [1; 2].

За результатами дослідження 2012 р. для 43,7% опитаних бездомних осіб основним засобом існування є тимчасова праця. Це дозволяє припустити, що фактично половина опитаних респондентів є бездомними насамперед за юридичною ознакою, тобто вони не стільки маргінали, що повністю випали з суспільного життя, а просто бідні, працюючі бідні, які, врешті решт, просто не в змозі заробити собі на окреме житло. Саме прагнення працювати стає індикатором того, що людина не опустилася остаточно на соціальне дно, не стала маргіналом у тому розумінні, що бездомність для неї не особистий вибір способу життя, а вимушений стан через зовнішні обставини, до того ж неприйнятний.

Результати опитувань засвідчили наявність у бездомних осіб прагнення змінити власне життя. Однак хоча таке бажання є необхідною, проте недостатньою умовою для більшості бездомних фактично вплинути на свою життєву ситуацію. Для цього необхідним є проведення з боку держави цільових заходів, в основу яких доцільно покласти такий адаптаційно-профілактичний підхід, як забезпечення праці та зайнятості населення.

Стосовно осіб, які вийшли з місць позбавлення волі, маємо аналогічні проблеми – втрата житла, соціальних зв'язків, відсутність роботи і, як наслідок, вони через деякий час знову потрапляють за ґрати. Одна з основних причин – складна соціальна адаптація: колишнім ув'язненим неможливо знайти житло, нелегко влаштуватися на роботу, відновити зруйновані соціальні зв'язки і стати повноцінним учасником суспільних процесів. З цієї причини деякі з колишніх ув'язнених не бачать іншого способу забезпечити своє існування на волі, як займатися протизаконною діяльністю.

Як правило, особи зазначених категорій мають недостатній професійний рівень, низьку мотивацію до праці, незадовільний стан здоров'я, схильність до неадекватної поведінки і порушення трудової дисципліни. Тому вони менш затребувані роботодавцями, частіше схильні до ризику звільнення і дискримінації при прийомі на роботу.

Одна з головних проблем полягає в тому, що соціально виключені люди можуть погіршити своє становище, погоджуючись на незатребувані робочі місця, в низькооплачуваній галузі промисловості, з невеликими можливостями кар'єрного росту тощо. У результаті для тих колишніх бездомних і ув'язнених, які дійсно прагнуть змінити своє життя, виникає додатковий бар'єр. Переваги стабільного способу життя представляються незначними, так як вони не призводять до реального повернення людини в суспільство, а, навпаки, затягують її в замкнене коло низьких заробітків і маленьких перспектив.

Зазвичай існує очікування, що у людини, яка пройшла через позбавлення волі та бездомність, обов'язково є серйозні прогалини в навичках і уміннях, які

¹ Опитування проводилося з березня до липня 2012 р. у 18 областях України, АР Крим, м. Києві та м. Севастополі. Згідно розрахункової вибіркової моделі було опитано 982 респондента.

потрібно заповнити, перш ніж шукати їй роботу.

Отже, серед основних причин ситуації, що склалася, можна виділити:

- відсутність освіти, спеціальності, що має попит на ринку праці;
- негативне ставлення керівників підприємств до прийому кадрів з колишніх ув'язнених та бездомних;
- відсутність відповідних економічних стимулів;
- повна або часткова втрата навичок з вирішення життєво важливих проблем за час перебування в ув'язненні та на вулиці;
- неможливість вирішити свої проблеми самостійно, так як зароблених в закладах відбування покарань та на тимчасових роботах мізерних грошей абсолютно недостатньо;
- розрив соціально корисних зв'язків і складності з виникненням нових.

Тому серед найважливіших видів потрібної соціальної допомоги для осіб, які втратили житло та звільнених з місць позбавлення волі, доцільно виділити розвиток спеціалізованих комунальних та недержавних соціально-економічних підприємств – вони є реальним механізмом вирішення проблем суспільства, оскільки перед ними стоять соціальні цілі – працевлаштування, соціальна реабілітація, впровадження новітніх механізмів вирішення наявних соціальних питань.

Соціально-економічні підприємства покликані задовольнити ті потреби членів громади, які не може задовольнити державний сектор, а приватний – ігнорує. Наразі соціально-економічні підприємства для свого розвитку потребують сприятливого клімату, який повинні створити уряд і місцева влада. Уряд має чітко усвідомлювати, що соціальне підприємство є ресурсом подолання бідності в Україні [3].

За нинішніх соціально-економічних реалій та в умовах несформованості в українському суспільстві чітко визначеного сприйняття колишніх в'язнів та бездомних як рівних та таких, які лише потребують сприятливих умов для входження в соціум, саме соціально-економічні підприємства спроможні забезпечити роботою людей, які внаслідок складних життєвих обставин не можуть працевлаштуватися на звичайних підприємствах. Одержаний прибуток у такому разі буде спрямований на підтримку соціально вразливих людей.

1. Соціальний портрет бездомних осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=266:2013-04-01-14-42-39&catid=43:2013-03-29-12-45-45&Itemid=48

2. Давидюк О. О. Бездомність в Україні: причини та тенденції / О. О. Давидюк // Політичний менеджмент. – 2013. – № 1–2. – С. 90–102.

3. Кіреєва О. Б. Соціальне підприємництво як інструмент державної соціальної політики / О. Б. Кіреєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dbuapa.dp.ua/zbirnik/2011-02%286%29/11kobdsp.pdf

Т. С. Чуруксаєва*

СПРАВЕДЛИВА ВИНАГОРОДА ЗА ПРАЦЮ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ПРИНЦИП СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Визначальним критерієм соціальної справедливості в економічній сфері вважають відповідність винагороди економічних суб'єктів величині їх трудового внеску або кількості та якості суспільно необхідної праці.

В Україні кожна людина має право на працю, що визначено ст. 43 Конституції України [1]. Одним із принципів, на яких ґрунтується це право, є справедлива винагорода за працю, що також закріплено у Європейській соціальній хартії у ст. 4 «Право на справедливую винагороду». Зокрема, з метою забезпечення ефективного здійснення права на справедливую винагороду за працю ст. 4 передбачено: у п. 1 – визнати право працівників на справедливую винагороду, яка забезпечує їм і їхнім сім'ям достатній життєвий рівень; у п. 2 – визнати право працівників на підвищену ставку винагороди за роботу в надурочний час з урахуванням винятків, передбачених для окремих випадків; у п. 3 – визнати право працюючих чоловіків і жінок на рівну винагороду за працю рівної цінності; у п. 4 – визнати право всіх працівників на розумний строк попередження про звільнення з роботи; у п. 5 – дозволити відрахування із заробітної плати тільки на умовах і в розмірах, передбачених національними законами або правилами чи встановлених колективними договорами або арбітражними рішеннями.

Здійснення цих прав досягається шляхом вільного укладання колективних договорів, запровадження встановленого законодавством механізму визначення заробітної плати або вжиття інших заходів, що відповідають національним умовам [2]. Необхідно зазначити, що Україна приєдналася до ст. 4 Європейської соціальної хартії, яку ратифіковано у 2006 р., при цьому взявши зобов'язання з виконання п.п. 2–5 ст. 4, а п. 1, який передбачає, що справедлива винагорода за працю має забезпечувати працівникам та їхнім сім'ям достатній життєвий рівень – залишається не ратифікованим.

Принцип належної винагороди за працю відображає два аспекти правової регламентації оплати праці: по-перше, він встановлює критерії визначення умов оплати праці працівника, передусім – розміру заробітної плати; по-друге, заробітна плата повинна забезпечувати гідне існування для людини та її сім'ї, вона не може бути нижче мінімального розміру оплати праці, який встановлюється з урахуванням прожиткового мінімуму. Оплата праці повинна відповідати особистому вкладу працівника у результат праці.

На жаль, сьогодні в Україні принцип справедливої винагороди за працю не реалізується повною мірою. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про оплату праці» заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу. Розмір заробітної плати

* молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства. Держава здійснює регулювання оплати праці працівників підприємств усіх форм власності шляхом встановлення розміру мінімальної заробітної плати та інших державних норм і гарантій, встановлення умов і розмірів оплати праці керівників підприємств, заснованих на державній, комунальній власності, працівників підприємств, установ та організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету, а також шляхом оподаткування доходів працівників (ст. 8 Закону України «Про оплату праці») [3].

Розмір мінімальної заробітної плати визначається з урахуванням потреб працівників та їхніх сімей, вартісної величини достатнього рівня для забезпечення нормального функціонування організму працездатної людини, збереження її здоров'я, набору продуктів харчування, мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості, а також загального рівня середньої заробітної плати, продуктивності праці та рівня зайнятості.

Мінімальна заробітна плата встановлюється у розмірі не нижчому від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб (ст. 9 Закону України «Про оплату праці»). Однак розмір прожиткового мінімуму потребує значного коригування. Адже Законом України «Про прожитковий мінімум» передбачено, що набори продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг для визначення прожиткового мінімуму для основних соціальних і демографічних груп населення необхідно переглядати не рідше одного разу на п'ять років. Проте продовжують діяти набори, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 14.04.2000 р. № 656.

Суттєвим є те, що у розмір прожиткового мінімуму не включені витрати на будівництво, купівлю, оренду житла, освіту, оздоровлення, утримання дітей у навчальних закладах, платні медичні послуги та інше.

До ознак несправедливої винагороди за працю в Україні можна віднести зниження співвідношення мінімального розміру заробітної плати у відсотках до середньої заробітної плати по країні (див. табл. 1).

Таблиця 1. Динаміки рівня мінімальної заробітної плати порівняно з рівнем середньої заробітної плати

Період	Мінімальна заробітна плата, грн.	Середня заробітна плата, грн.	Відношення мінімальної до середньої заробітної плати (%)
2010	922	2239	41,2
2011	1004	2633	38,1
2012	1134	3026	37,5
2013	1218	3265	37,3

Разом із тим рівень мінімальної заробітної плати продовжує залишатися низьким відносно вартості життя та не відповідає міжнародним стандартам, що обумовлює наявність значної кількості бідних серед працюючого населення. Згідно зі стандартами ЄС мінімальна заробітна плата має бути вищою за

прожитковий мінімум приблизно у 3 рази. Протягом останніх років в Україні розмір мінімальної заробітної плати досяг розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, але після утримання податків і зборів, розмір мінімальної заробітної плати є нижчим за прожитковий мінімум для працездатних осіб на 10,5%. За даними Держстату на вересень 2014 р. із 8237,4 тис. штатних працівників, яким оплачено 50% і більше робочого часу, 5,2% працівників мали нарахування менше мінімальної заробітної плати (1218 грн.). Мінімальна заробітна плата в Україні є недостатньою, щоб забезпечити гідний рівень життя працюючих та їхніх сімей.

Підсумовуючи, зазначимо, що одним із першочергових заходів у нашій державі у сфері соціально-трудових відносин має стати забезпечення достатнього рівня заробітної плати і гарантування при цьому мінімальних соціальних стандартів для працівників, що тим самим сприятиме збереженню принципу справедливої винагороди за працю.

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/page
2. Європейська соціальна хартія (переглянута) (ETS № 163) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_062
3. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР зі змінами від 11.08.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр
4. Головніна О. Г. Основи соціальної економіки : підручник / О. Г. Головніна – К. : Центр учб. л-ри, 2013. – 647 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: pidruchniki.com/1475120653434/ekonomika/zasadi_sotsialnoyi_spravedlivosti_suspilstvi
5. Лаврів О. Я. Принцип забезпечення належної винагороди за працю в трудовому законодавстві України / О. Я. Лаврів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: vuzlib.com/content/view/1334/115/

Г. В. Монастирська*

ГІДНА ЗАРПЛАТА – ДОМІНАНТА СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Соціальна справедливість безпосередньо пов'язана із забезпеченням рівного доступу до якісного життя, здобутого передусім гідною працею. Не заперечуючи плюралістичного підходу до визначення соціальної справедливості, який передбачає різні теоретичні аспекти, звернемося до того, що сьогодні є одним із найактуальніших пріоритетів наших громадян. Для пересічного українця, за даними соціологів, найважливішим у сукупності трудових відносин, у які він включений, передусім є винагорода за працю. Тому необхідний розгляд проблеми справедливості саме з позиції справедливості в оплаті праці.

Справедлива винагорода за працю в ідеалі означає одержання працівником доходу, рівного його трудовому внескові (відповідно до його здатності до праці), що має відповідну ціну – заробітну плату. За відсутності справедливості оплати праці не може йтися про гідну працю. Водночас без гідної заробітної плати неможлива й соціальна справедливість. Справедливість стає, таким чином, однією з детермінант забезпечення гідної праці, а гідна

* старший науковий співробітник Інституту економіки та прогнозування НАН України.

оплата праці – домінантою соціальної справедливості. Особливо виразно цей зв'язок проявляється в періоди економічних криз, коли загострюються і проблеми зарплат, і несправедливість у соціальній сфері. Несправедливість в оплаті праці проявляється практично у всіх її складових:

- низькому рівні оплати праці в економіці в цілому, фактичній недоплаті переважній частині найманих працівників;

- статусній диференціації оплати праці (щодо зарплат молодих фахівців, працюючих пенсіонерів та деяких інших категорій працівників);

- відсутності системи об'єктивних критеріїв визначення винагороди залежно від кваліфікації, складності й інтенсивності працівника, невідповідності підходів в оплаті праці різних професій і сфер економіки;

- заниженому рівні основного державного інструменту регулювання оплати праці – мінімальної заробітної плати (МЗП). В Україні вже третій рік заморожена ця соціальна гарантія (з 1 грудня 2013 р.) в умовах інфляції, яка за 2014–2015 рр. в сукупності перевищила 50%. МЗП в Україні (на сьогодні приблизно 50 євро) в 4 рази є меншою, ніж у найбідніших країнах Європи – Румунії (217,50 євро) і Болгарії (184,07 євро), не говорячи вже про найвищий рівень мінімальної зарплати у Люксембурзі (1922,96 євро);

- необґрунтованій міжгалузевій диференціації заробітних плат. За березень цього року найвища середня заробітна плата зафіксована в працівників авіаційної галузі – у середньому 18669 грн. та фінансистів – 8008 грн. При цьому найнижча оплата праці в працівників пошти складає 2078 грн., працівників охорони здоров'я і надання соціальної допомоги – 2473 грн.;

- міжпосадовій невідповідності оплати праці (між рівнями ієрархії персоналу). Зареєстрована різниця між максимальним і мінімальним рівнями заробітків (між топ-менеджерами і рядовими співробітниками) сягає 50–70 разів. Так, у березні 2015 р. найбільш високооплачуваною вакансією за версією Інтернет-порталу «rabota.ua» стала ІТ-вакансія – посада E1.Senior Java developer від агентства eOne з оплатою 100000 грн. при найнижчих рівнях зарплат у 1218–1500 грн.;

- суттєвій недоплаті працівникам бюджетного сектору економіки порівняно з комерційним сектором (за рівнем середньомісячних зарплат бюджетники протягом останніх років незмінно відстають на 27–35%);

- розбіжності оплати праці між українськими й іноземними компаніями, яка сягає, за даними окремих досліджень, у середньому 25%;

- гендерному розриві заробітних плат.

Така несправедливість оплати праці досить відчутно впливає на українське суспільство, провокуючи його суттєве розшарування; зростання чисельності «працюючих бідняків», у цілому бідність населення, що своєю чергою зумовлює зниження платоспроможного попиту і негативно впливає на ВВП; демотивацію працюючих до плідної, результативної праці; вимушену трудову міграцію («витік мізків») українців; соціальне невдоволення, соціальну напругу і збурення.

Отже, ключовим імперативом подолання наболілих проблем соціальної справедливості українського соціуму, який стосується не лише матеріального, але й духовного аспекту соціальної справедливості, ми вважаємо реформування відносин в оплаті праці. Таке реформування повинно бути пов'язане з

послідовним дотриманням принципу розподілу за працею і диференціації оплати праці залежно від її кількості, якості і суспільно визнаних результатів. Рішення цієї задачі припускає, з одного боку, подолання сформованих зрівняльних установок, а з іншого – забезпечення контролю над процесами диференціації доходів. Для цього потрібні забезпечення домірності доходів роботодавців і працівників, а також розробка нових, ефективніших систем оплати праці, зокрема, на базі моделі компетенції для збалансованої системи оплати праці.

Оскільки соціальна справедливість забезпечується шляхом компромісів інтересів окремих людей і соціальних груп, її досягнення в оплаті праці можливо передусім через соціальний діалог, у рамках якого доцільно погоджувати інтереси держави, роботодавців і найманих працівників. Угодою про асоціацію України з Європейським союзом передбачено посилити діалог та співробітництво щодо забезпечення гідної праці та підвищення можливостей соціальних партнерів. При цьому зусилля мають бути спрямовані на перехід від моделі соціальної політики, базовим завданням якої є підтримка мінімальних стандартів і гарантій для громадян (політика виживання), до стратегії розвитку соціальної сфери, стійкої до економічних ризиків, з послідовним забезпеченням гідної оплати праці.

О. П. Тарасюк*

НОВА ПАРАДИГМА СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Роль соціальної підтримки надзвичайно важлива у вирішенні завдань забезпечення гідного рівня добробуту населення і запобігання складним соціальним явищам у суспільстві. Однак затяжна інфляція, згортання державних соціальних гарантій, скорочення робочих місць, що спричинило зниження рівня життя і поширення соціального відторгнення населення, загострює потребу пошуку нових дієвих форм соціальної підтримки населення. Погляди на соціальну підтримку потребують переосмислення та зміщення акцентів із пасивних методів (що передбачають упровадження нових видів допомог, пільг та вимагають додаткового навантаження на державний бюджет) до активних, які полягають у розширенні можливостей самозабезпечення людини. Іншими словами, у сучасних умовах соціальна підтримка має слугувати потужним інструментом зміцнення людського потенціалу, дозволяючи одержувачу стати повноцінним та продуктивним членом громадянського суспільства, що своєю чергою створює необхідні умови для підвищення рівня життя населення та стабільного зростання економіки.

Як показує світовий досвід, історично першою парадигмою соціальної підтримки є парадигма права або пасивної допомоги, що виникла у часи

* молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України, аспірант Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України.

розквіту європейської держави загального добробуту. Згідно з цією концепцією, право на соціальну допомогу вважається ключем до соціального включення, а пріоритетними цінностями парадигми права є «солідарність» та «егалітаризм» [1]. Тому право на соціальну допомогу гарантоване державою та надається всім громадянам. За ступенем впливу на соціальний розвиток держава відіграє важливу роль на противагу ринку та сім'ї. Проблеми малозабезпеченості населення, з точки зору цієї парадигми, сприймаються як наслідок певних структурних сил, пов'язаних з економікою та суспільством, і тому люди вважаються нездатними самостійно протидіяти їм. Отже, зниження бідності, як головна мета соціальної підтримки, досягається шляхом забезпечення з державного бюджету щедрих виплат всьому населенню. Згодом така парадигма втрачає свої позиції, оскільки пасивна допомога поступово призводить до появи так званої «культури залежності», що підриває трудову ініціативу, незалежність та самоповагу людей, які знаходяться на державному утриманні.

За таких умов з'являється *парадигма праці*, що передбачає більш обмежену роль держави щодо громадян, які перебувають у складному економічному становищі. У контексті цієї парадигми головними цінностями стають «індивідуальна свобода» та «індивідуальна відповідальність», які виражаються у зменшенні необхідності втручання держави [1]. Ринок та сім'я мають найважливіше значення у підтримці людей. Крім того прибічники цієї парадигми визначають нерівність природним фактом у житті суспільства. Іншими словами, допомога радше негативно, аніж позитивно впливає на її одержувачів. Тому мета соціальної політики держави полягає у поліпшенні ставлення людей до праці, що своєю чергою звільняє їх від потреби отримувати соціальну допомогу. Заявники соціальної допомоги розділяються на категорії «тих, хто заслуговують» (особи з обмеженими можливостями) і «тих, хто не заслуговують» (працевдатні непрацюючі особи та працюючі особи з низьким рівнем доходу) на неї. Надання соціальної допомоги передбачається на значно нижчому рівні для «не заслуговуючих» осіб та вимагає різноманітних умов контролю (часті і нав'язливі перевірки щодо набуття права на неї). Таке розподілення потенційних одержувачів породжує серед них стереотипи щодо їх соціального відторгнення, оскільки отримання соціальної підтримки виглядає менш привабливим, ніж принизливе життя без неї. Найбільш важливим у рамках цієї концепції є наявність певних вимог до зайнятості, наприклад, щодо участі у громадських роботах в обмін на отримання соціальної допомоги.

Подальшого розвитку соціальна допомога зазнала у 80-ті роки ХХ ст. у розвинених країнах Європи та світу. Тоді негативні наслідки кризи, такі як поширення довготривалого безробіття, старіння населення, зростання кількості одержувачів соціальної допомоги, призвели до суттєвого зростання обсягів державних видатків та, як наслідок, перманентного дефіциту бюджету. Тому виникла гостра потреба в істотній перебудові системи соціальної допомоги у напрямі підвищення її адресності, якості та ефективності. Реакцією на складні соціально-економічні виклики стало проголошення Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) *парадигми «активного суспільства»*, яку згодом поклали в основу програм із соціальної підтримки у багатьох країнах Європи та ОЕСР.

Першорядним принципом цієї парадигми є взаємодія, тобто соціальна підтримка виглядає як контракт між державою та людиною. Так, держава розподіляє свої зобов'язання та відповідальність між собою та суспільством. Внаслідок такої взаємодії виникає новий баланс між парадигмою права та парадигмою праці. Ключовими цінностями соціальної підтримки у рамках активного суспільства стають рівність можливостей, меритократія та самозабезпечення [1, 2]. На відміну від попередньої концепції «активне суспільство» прагне до зайнятості всіх громадян [2]. З одного боку, проявляється активна роль держави щодо захисту найбільш уразливих верств населення від бідності та ризику втрати доходів, а з іншого – підвищуються вимоги до економічної активності людини та її відповідальності за власний добробут. Основними проблемами, що призводять до малозабезпеченості та потребують вирішення, вважаються, з одного боку, брак трудової ініціативи, а з іншого – недостатній людський капітал, тобто невідповідність знань та кваліфікації людини вимогам на ринку праці. Тому одержувачі соціальної підтримки отримують необхідні консультації з питань зайнятості, заохочуються до проходження професійного навчання, тренінгів, відповідного стажування за фахом, що сприяє зміцненню їх людського капіталу та покращує привабливість для потенційного роботодавця. Такі сприятливі умови доступу людини на ринок праці підвищують рівень її економічної активності, сприяють продуктивній зайнятості та зростанню рівня доходів громадян.

Отже, соціальна підтримка, з точки зору парадигми активного суспільства, є довгостроковою інвестицією у соціально-економічний розвиток держави. Тому ідеї нової парадигми щодо пробудження активної взаємодії між державою та суспільством у напрямі розвитку ринку праці мають бути закладені в основу вітчизняної системи соціальної підтримки як найкращий шлях подолання бідності та соціального відторгнення.

1. Daigneault P.-M. Three Paradigms of Social Assistance / P.-M. Daigneault // SAGE Open. – 2014. – October-December [Electronic resource]. – Access mode: sgo.sagepub.com/content/spsgo/4/4/2158244014559020.full.pdf
2. Larsen J. E. The active society and activation policy / J. E. Larsen. – Copenhagen, 2001. – 25 p. [Electronic resource]. – Access mode: citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.198.2636&rep=rep1&type=pdf

М. В. Рапаєва*

МОЛОДІЖНА ЖИТЛОВА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ: ПЕРСПЕКТИВИ І РЕАЛІЇ

Підтримка державою молоді в усіх сферах діяльності має надзвичайно важливе значення, оскільки саме молоде населення більшою мірою здатне сприймати нові ідеї і бути рушієм інноваційних перетворень. Водночас молодь (громадяни віком від 14 до 35 років) складає основну репродуктивну частину населення. Тому вирішення житлових проблем молоді як однієї зі складових

* к.пед.н., доцент кафедри суспільних наук ВНЗ «Національна академія управління».

державної молодіжної політики має пряму залежність щодо демографічних показників, зокрема народжуваності і приросту населення.

Взагалі з періоду набуття Україною незалежності було затверджено понад 700 законів, що були спрямовані на вирішення проблем молоді. Всі вони базуються на принципах рівності, затверджуючи рівні права молоді на розподіл всіх благ і ресурсів, рівний доступ до необхідних програм і послуг незалежно від статі, місця проживання, соціального, культурного, економічного стану тощо. Перспективи вирішення житлової політики визначаються такими законодавчими актами, як Указ Президента України «Про Стратегію розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року» [5] та «Державна програма забезпечення молоді житлом на 2013–2017 роки» [1].

Так, «Стратегія розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року» передбачає створення належних умов для залучення молоді до соціально-економічних, політичних, духовних та інших суспільних процесів у державі з метою інтеграції України до світової спільноти. Однією зі складових реалізації цих умов визначається необхідність вирішення житлової проблеми, тому пропонується забезпечення молоді житлом шляхом: часткової компенсації відсоткової ставки кредиту, наданого для будівництва (реконструкції) чи придбання житла; надання за рахунок державного бюджету державної підтримки для будівництва чи придбання житла в межах 30 відсотків його вартості тощо. Про це також зазначається у «Державній програмі забезпечення молоді житлом на 2013–2017 роки» [1].

Перспектива вирішення житлової проблеми пов'язана з плануванням сім'ї. Більшість молодих людей не мають власного житла, що впливає на репродуктивні функції і соціальні установки. Значна кількість українських молодих сімей мешкає разом із батьками одного з членів сім'ї, проте більшою мірою таке мешкання є вимушеним.

Спробуємо дослідити можливості реалізації діючої на сьогодні в Україні «Державної програми забезпечення молоді житлом на 2013–2017 роки» [1], кроки практичної реалізації якої забезпечує Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву [2]. За цим документом молода сім'я або особа, які перебуває у черзі на обліку і вимагає, згідно з усіма засвідченими документами, поліпшення житлових умов, може скористатись один раз за життя сплатою державою 30% вартості нормативної площі житла, тоді як сам громадянин вносить 70% відсотків, що залишаються. Виходячи з визначеної нормативної площі житла, подається такий приклад розрахунку.

Сім'я у складі 3-х осіб здійснює інвестування у будівництво квартири у Київській області загальною площею 74 м². Вартість одного квадратного метра за ціною забудовника – 7116 грн. Загальна вартість квартири за ціною забудовника складає 526584 грн. (74 м² x 7116 грн.). Нормативна площа становить 73,5 м² (3 x 21 м² + 10,5 м²). Тому розмір державної підтримки складає 141891 грн. (73,5 м² x 6435 грн. x 30%), а розмір одноразового внеску за рахунок власних коштів позичальника складає 384693 грн. [3]. Лишається питання: як за умов середньої заробітної плати в країні своєю трудовою діяльністю до 35 років можна накопичити таку суму.

Ще одна проблема: швидкість руху в черзі залежить від позиції у рейтинговій системі. Одні, не набираючи в ній достатньої кількості балів, можуть знаходитись на останніх позиціях і десять років, а інші (багатодітні сім'ї та ін.) можуть, витісняючи їх, швидше скористатися правом надання житла за державною програмою [3]. Навіть за умов отримання першого довгоочікуваного місця в черзі і внесення коштів потрібно від кількох місяців до року чекати на введення будинку в експлуатацію, а самі квартири вимагають подальшого капітального ремонту. За період 2010–2013 рр. в рамках програми будівництва доступного житла на 2010–2017 рр. було введено в експлуатацію 114 будинків, а державну підтримку отримало 2604 родини. Натомість, за даними досліджень Всеукраїнської асоціації «Укрмолодьжитло», кількість тих, хто бажає отримати кредит у рамках програми забезпечення молоді житлом перевищує 148 тисяч сімей.

Таким чином, механізми дії соціальних гарантій щодо молодіжної житлової політики не відповідають потребам молоді. Незважаючи на законодавчі гарантії сприяння молодіжному житловому будівництву, залишаються проблеми недосяжності отримання житла. Для подолання таких негативних проявів першочерговим постає надання малозабезпеченій молоді соціального житла, розробка пільгового кредитування для молодих сімей, забезпечення механізмів надання довгострокових кредитів на будівництво житла, в тому числі на вторинному ринку, виділення земельних ділянок з метою будівництва житла для молоді тощо.

1. Державна програма забезпечення молоді житлом на 2013–2017 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: molodcentr.org/derjavna-pidtrumka-molodi?pid_id=19
2. Доступне житло: чотири кроки для отримання // Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву [Електронний ресурс]. – Режим доступу: molod-kredit.gov.ua/cms/dostupne-jitlo/4-kroki-dlya-otrimannya.html
3. Іщенко В. Чи доступне молоді «доступне житло»? / В. Іщенко // Події та коментарі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: gazeta-ptk.org.ua/archives/3097
4. Молодіжна сімейна політика в Україні / С. В. Ничипоренко. – Умань : Видавець «Сочінський», 2011. – 217 с.
5. Про Стратегію розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року: Указ Президента України від 27.09.2013 р. № 532/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/532/2013

Н. П. Стучинська*

ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Економічна безпека є невід'ємною складовою національної безпеки, а реалізація економічних інтересів відіграє вирішальну роль у забезпеченні сталого розвитку суспільства, реалізації соціальної політики. Питання економічної безпеки завжди перебували у полі уваги науковців. Зокрема, цю проблему вивчали такі знані світові та українські вчені, як В. Амітан, О. Білорус, І. Бінько, Д. Буркальцева, З. Варналій, В. Геєць, Я. Жаліло, В. Кириленко, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Третяк, Р. Покотиленко та інші. Однак висока

* аспірантка Національної академії державного управління при Президентіві України.

динаміка економічних змін у світі, активна діяльність міжнародних фінансових інституцій, посилення транскордонної співпраці породжують необхідність подальшого дослідження питань економічної безпеки.

Згідно із Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. національна безпека України – це «захищеність життєво важливих інтересів людини, громадянина, суспільства та держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, сучасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам» [1]. Своєю чергою економічна безпека – це «складова національної безпеки», яка здійснюється шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, інформаційній та інших сферах [2].

Розвиваючи ці законодавчі підходи, О. Кириченко пропонує ширше визначення економічної безпеки держави як загальнонаціонального комплексу заходів та механізмів протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам, використання якого дає змогу досягнути та підтримувати стабільний розвиток економіки держави [3]. Реалізація інтересів у сфері економічної безпеки є обов'язковим фактором для забезпечення добробуту нації та національної безпеки в цілому. Проте важливо розуміти, що цілі економічної та національної безпеки можуть різнитись, а й навіть бути взаємовиключними. Їх узгодження є необхідною умовою ефективного функціонування держави.

Аналіз наукових джерел з цієї проблематики свідчить, що для успішного продукування та включення економічних інтересів до структури політики забезпечення національної безпеки конче потрібним є осмислення таких принципів взаємодії сфер економічної та національної безпеки.

1) Економічні інтереси є незалежним та важливим елементом національних інтересів. Цей принцип здається очевидним, але, як показує практика, часто відходить на другий план у міжнародній політиці. Поза сумнівом національна безпека покликана забезпечувати досягнення й підтримку належного рівня життя та добробуту населення, але це не означає, що кожен крок, який підвищує національну безпеку, є бажаним для її економічної складової.

2) Економічна політика та механізми її здійснення є цілісною системою. Така цілісність може бути втрачена цілком або частково, якщо механізми економічної політики надмірно експлуатуються як засіб для досягнення інших цілей. Зокрема механізми, що забезпечують ефективність економіки та економічної політики можуть бути деформовані, спотворені, коли вони надто часто пристосовуються під неекономічні цілі. Наприклад, такі міжнародні організації, як СОТ чи G-20, що регулюють діяльність у сфері зовнішньої політики, можуть спричинити експлуатацію національної торгової системи або національної економічної політики, якщо країна не в змозі повною мірою виконувати зобов'язання за домовленостями. Це свідчить, що потрібно з належною увагою аналізувати можливості узгодження національних (у тому числі економічних) інтересів з інтересами міжнародної політики у контексті збереження їхньої цілісності.

3) Важливою для економічної безпеки є роль неурядових організацій. Загалом уряд не має змоги повністю оптимізувати вирішення такого багатоаспектного питання, як повна інтеграція економічної безпеки в політику національної безпеки. Практика успішних країн показує, що прерогатива в цьому виді стратегічного планування належить неурядовим аналітичним, науковим, мас-медійним та іншими структурам. Тим не менше, урядові чиновники можуть відігравати роль так званого «генератора» або «локомотива», формулюючи безпекові та економічні проблеми, вирішення яких є особливо актуальними в конкретно-історичних обставинах.

1. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 39. – С. 351.

2. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12.02.2007 р. № 105/2007 // Стратегічна панорама. – 2007. – № 1. – С. 5–12.

3. Кириченко О. А. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання : монографія / О. А. Кириченко, В. С. Сідак, С. М. Лаптев та ін. – К. : УЕП «Крок», 2008. – 401 с.

Ю. А. Сказко*

ЗМЕНШЕННЯ ОБСЯГІВ ГОТІВКОВОГО ОБІГУ В УКРАЇНІ ЯК ЗАСІБ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ВЧИНЕННЯ РОЗБІЙНИХ НАПАДІВ НА БАНКІВСЬКІ УСТАНОВИ ТА ІНКАСАТОРІВ

Діяльність із попередження злочинності – складова політики держави із забезпечення національної безпеки України. Про це йдеться у Законі України «Про основи національної безпеки України», де в ст. 8 «Основні напрямки державної політики з питань національної безпеки» зазначається, що діяльність всіх державних органів має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні та нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці; забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, викоріненні злочинності.

У вітчизняній та зарубіжній літературі перспективи готівкового грошового обігу знайшли висвітлення у працях А. Гальчинського, В. Геєця, Ю. Нікітіна, А. Юрова, Т. Сошенко, Г. Райко та інших науковців.

Метою цієї статті є дослідження сучасного стану готівкового обігу та безготівкових розрахунків в Україні, вивчення питання щодо можливостей зменшення обсягів готівкового обігу в Україні як передумови зменшення кількості нападів на банківські установи та інкасаторів.

Розглядаючи питання щодо можливостей зменшення обсягів готівкового обігу в Україні, загалом потрібно брати до уваги сьогоденний стан суспільства: соціальний, економічний, політичний, правовий, морально-психологічний тощо, бо заходи попереджувальної діяльності мають бути адекватні стану і можливостям держави.

В умовах активного розвитку електронних технологій, починаючи із середини ХХ ст., висловлювались припущення щодо поступового зникнення

* головний державний інспектор відділу правового супроводження перевірок юридичного управління ДПІ у Печерському районі ГУ ДФС у м. Києві.

готівкових коштів та поступової їх заміни електронними аналогами – платіжними картами, електронними гаманцями, які встановлюються на комп'ютери та мобільні телефони. При цьому зазначалося, що майбутнє – за більш технологічними, дешевими, зручними та безпечними засобами платежу порівняно з готівкою.

Аналіз стану грошового обігу в різних країнах свідчить, що зараз спостерігається тенденція до стабільного збільшення обсягу готівки в обігу. Так, за 2006–2010 рр. готівка в обігу в країнах Єврозони зросла в 1,3 рази, у США – у 1,2 рази, Китаї – у 1,6 рази, Росії – у 1,9 рази, Україні – у 2,4 рази.

Щодо України слід зазначити, що відчутний вплив на збільшення обсягу готівки в обігу справляє також висока частка готівки у структурі платіжних інструментів, що використовуються в Україні при здійсненні розрахунків за товари та послуги.

Популярність готівкових розрахунків в Україні зумовлена кількома додатковими чинниками: значні масштаби тіньового сектора (за різними оцінками, 35–60% економіки); невисокий рівень довіри до банків; проблема фінансової грамотності; недостатнє забезпечення платіжного ринку належною інфраструктурою, насамперед POS-терміналами.

Політика збільшення безготівкових розрахунків активізує процеси детінізації економіки лише у разі повномасштабної боротьби з корупцією.

Проблема оптимізації готівкового грошового обігу та розвитку безготівкових розрахунків має вирішуватися з урахуванням загального стану економіки шляхом створення економічних стимулів.

Забезпечення платіжними системами безпеки розрахунків та захисту даних клієнтів – надзвичайно важливе питання. Останніми роками по всьому світу збільшилася кількість зламів банківських інформаційних систем, а також фактів шахрайства та витоку даних власників карт. Натомість втрата готівкових коштів пов'язана з кримінальними ситуаціями, які можуть нести загрозу життю та здоров'ю.

За таких умов жорсткі адміністративні заходи зі скорочення готівкового обігу можуть спричинити негативні наслідки: певне збільшення доларизації економіки та посилення недовіри до банківського сектора.

З метою стимулювання безготівкових розрахунків в Україні Верховна Рада ухвалила закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо функціонування платіжних систем і розвитку безготівкових розрахунків)», яким надала НБУ право встановлювати граничну суму готівкових розрахунків. Аналогічну норму закріплено у Цивільному кодексі (ст. 1087) – граничні суми розрахунків готівкою для фізичних та юридичних осіб, а також фізичних осіб-підприємців відповідно до цієї статті встановлюються НБУ.

Хоча, враховуючи обмеження встановлені Конституцією України (ст. 92), яке передбачає, що виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина та встановлюються засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків, граничні суми готівкових розрахунків, зокрема фізичних осіб між собою, на нашу думку, необхідно визначати законом і передбачати механізми контролю та відповідальності за невиконання відповідних вимог.

Враховуючи прогнози соціально-економічного розвитку України та його впливу на показники готівкового грошового обігу, слід очікувати, що навіть за умови збереження позитивних тенденцій збільшення обсягів безготівкових розрахунків та зменшення частки готівки в позабанківському обігу України в загальній грошовій масі, тенденція до збільшення обсягу готівки в обігу збережеться в Україні і надалі.

Поки загальна ситуація в Україні не зміниться, на нашу думку, зменшення обсягів готівкового обороту не буде ефективним засобом попередження вчинення розбійних нападів на банківські установи та інкасаторів.

С. М. Олійник*

РЕАДМІСІЯ ОСІБ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Поняття інтеграції як однієї зі складових європейської регіоналізації прийшло на заміну поняттю «міжнародне співробітництво», яке не відображало сутності нових явищ. Інтеграція розуміється як вихід за межі співробітництва аж до утворення єдиної системи. На сучасному етапі розвитку людства, відзначає О. Ковальова, найбільш досконалими інтеграційними формами є міждержавні правові системи Ради Європи та Європейського Союзу [1, с. 37].

У кінці ХХ – початку ХХІ ст. інтеграційні процеси в ЄС набрали стрімкого темпу. Привабливість європейської моделі регіональної інтеграції для країн усього світу, в тому числі й України, на думку Р. Петрова, зумовили породжені цим процесом новели політичного, економічного та правового характеру [2, с. 1].

В юридичній сфері ЄС поки що є єдиним прикладом успішного функціонування наднаціональної міжнародної організації. Унікальність правової системи ЄС характеризується верховенством і прямою дією її норм в країнах-членах ЄС, а також наявність правових досягнень – «*acquis communautaire*». У внутрішній області метою застосування останніх є збереження всієї правової спадщини ЄС, накопиченої за шістьдесят років європейської інтеграції. У зовнішній області – це транспозиція демократичних цінностей і сучасних політичних, економічних та правових стандартів у правові і політичні системи третіх країн [3, с. 13, 17].

З часу набуття Україною незалежності одним із пріоритетних напрямів її зовнішньої політики було обрано євроінтеграцію, встановлення відносин з ЄС і налагодження плідної взаємовигідної співпраці та взаємодопомоги. ЄС також зацікавлений у встановленні стабільних відносин з пострадянськими країнами, особливо Україною, враховуючи нещодавнє розширення Союзу і отримання Україною статусу країни-сусіда ЄС.

На думку М. Баймуратова й Ю. Хоббі ключовим елементом успішної євроінтеграції України є досягнення певного рівня узгодженості українського законодавства з правовими нормами ЄС через правову реформу, яка триває в нашій країні. Проголошений нашою державою стратегічний курс на інтеграцію

* здобувач кафедри теорії та історії держави і права ВНЗ «Національна академія управління».

до ЄС передбачає всебічне входження до європейського політичного, економічного, в тому числі й правового простору. При цьому, зауважують дослідники, в питаннях встановлення правових реформ і методів співробітництва з третіми країнами ЄС застосовує диференційований підхід. Однією з найпоширеніших організаційно-правових форм співробітництва є асоціація, яка регулює відносини останнього не лише з окремими країнами, а й навіть цілими групами країн окремих регіонів світу [4, с. 224–225, 248].

Більшість угод про асоціацію та партнерство між ЄС і третіми країнами містить так звані «положення про наближення законодавства», в яких передбачено зближення законодавства третіх країн з «acquis» ЄС [2, с. 7]. Не винятком є аналогічна угода, укладена між Україною та ЄС.

Угода про асоціацію створює якісно новий, поглиблений формат відносин між Україною та ЄС. Вона є унікальним двостороннім документом, який виходить далеко за рамки подібних угод, укладених ЄС свого часу з країнами Центральної та Східної Європи. По суті Угода про асоціацію є найбільш далекосяжною угодою, яку ЄС коли-небудь мав із третьою країною. У цьому розумінні Україна відкриває нову сторінку і для себе, і для двосторонніх контактів ЄС з іншими державами. Вочевидь це покладає високу відповідальність на нашу державу.

Угода не лише закладає якісно нову юридичну основу для подальших взаємин між Україною та ЄС, але й слугуватиме стратегічним орієнтиром для проведення системних соціально-економічних реформ у державі, передбачаючи широкомасштабну адаптацію законодавства України до норм і правил ЄС [5, с. 159].

Ратифікувавши 16 вересня 2014 р. Угоду про асоціацію з ЄС, наша держава, зокрема, взяла на себе зобов'язання (пп. «а» п. 1 ст. 19) щодо повного й ефективного виконання положень про реадмісію осіб.

Інститут реадмісії вважається новим феноменом як для міжнародного права взагалі, так і для права України зокрема, і його актуалізація обумовлена експоненціальним зростанням світових міграційних процесів, які потребують спільних зусиль міжнародного співтовариства щодо їх урегулювання. Українською стороною поняття реадмісії активніше почало використовуватися з моменту підписання у 2007 р. Угоди про реадмісію осіб Україна-ЄС.

Більшість юристів-міжнародників, дипломатів та практиків вважають угоди про реадмісію осіб одним із найдієвіших інструментів протидії нелегальній міграції. Хоча з цим важко погодитися. На нашу думку, наявність у держави укладеної угоди про реадмісію осіб навіть «стимулює» мігрантів до здійснення незаконного перетинання державного кордону, оскільки, якщо у правопорушників нічого не вийде та їх затримать, тоді вони будуть без особливих для них витрат повернуті в державу, з якої вони нелегально прибули або держави – громадянської належності. Це при тому, що реадмісія передбачає більш прискорену процедуру повернення, ніж примусове видворення.

Думається, що реадмісію осіб перш за все слід розцінювати як один із регуляторів міграційних процесів усередині країни, що дозволяє більш гуманним способом без тривалого утримання в місцях неволі відправити іноземців або осіб без громадянства в державу їх громадянства або попереднього перебування, яка зобов'язана їх прийняти назад.

Під час ідентифікації й видворення нелегальних мігрантів виникають ситуації, коли особу мігранта дуже важко встановити як через об'єктивні, так і суб'єктивні причини. Такими можуть бути, наприклад, повідомлення особою недостовірних даних про себе, що не дозволяє його ідентифікувати; відсутність консульської установи держави громадянства цієї особи, а інколи й небажання такої держави сприяти установленню особи свого громадянина через певну міграційну політику.

Вирішенню багатьох проблем у цій сфері покликаний інститут реадмісії осіб. Саме він сприяє руйнуванню звичної практики тривалого встановлення особи нелегального мігранта, а також дозволяє відсторонити, наскільки це можливо, з цього процесу мігрантів або ж державу його громадянської належності та мінімізувати їхній вплив. Під час реадмісії не є обов'язковим встановлювати особу нелегального мігранта, а перш за все (особливо під час прискореної процедури реадмісії) необхідно встановити, з якої держави він прибув, і документально це підтвердити. За наявності укладеної угоди про реадмісію осіб з такою державою та доказів, передбачених цією угодою, особу може бути передано в державу, в якій вона перебувала раніше, та це не обов'язково буде держава його постійного місця проживання.

За умови, якщо цей нелегальний мігрант не є громадянином держави, яка його прийняла, аналогічні «проблеми» виникають і в цієї держави. Однак, здебільшого держава, що прийняла нелегального мігранта, не має укладених угод про реадмісію з третіми державами, до якої могла б передати його далі так би мовити «за ланцюгом».

Саме тому Європейське Співтовариство ставить на шляху до євроінтеграційних прагнень Української держави обов'язкову умову щодо забезпечення повного виконання через Спільний комітет з питань реадмісії Угоди про реадмісію осіб від 18 червня 2007 р. як ефективного регулятора міграційних процесів усередині країни.

1. Європейська інтеграція України: політико-правові проблеми : монографія / [В. С. Бігун, Ю. Л. Бошицький, В. П. Горбатенко та ін.]; за ред. В. П. Горбатенка. – К. : Юридична думка, 2005. – 332 с.
2. Петров Р. А. Правова природа «acquis» Європейського Союзу та його транспозиція у правові системи третіх країн : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук – 12.00.11 «Міжнародне право» / Р. А. Петров; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2014. – 38 с.
3. Петров Р. А. Транспозиция «acquis» Европейского Союза в правовые системы третьих стран : монография / Р. А. Петров. – К. : Истина, 2011. – 384 с.
4. Баймуратов М. О. Модифікації державного суверенітету в умовах європейської інтеграції в контексті взаємовідносин Європейського Союзу з державами-членами : монографія / М. О. Баймуратов, Ю. С. Хоббі. – Суми : Університетська книга, 2013. – 300 с.
5. Макаруха З. Відносини Україна – Європейський Союз: від партнерства – до асоціації та економічної інтеграції / З. Макаруха // Європейське право. – 2012. – № 2–4. – С. 158–165.

Н. О. Поляк*

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЗАХИСТУ БЕЗРОБІТНИХ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ

Соціальний захист безробітних є одним із важливих напрямів у системі соціального захисту населення. Налагоджена робота механізмів соціального захисту від безробіття сприяє подоланню та упередженню бідності серед економічно активного населення, забезпечує реалізацію принципу соціальної справедливості.

В Україні соціальний захист безробітних здійснюється на основі положень Конституції України, Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, законів України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про зайнятість населення» та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері соціального захисту безробітних, а також норм міжнародних договорів України, згоду на виконання яких надано Верховною Радою України.

На жаль, складний економічний стан України негативно вплинув на рівень соціального захисту населення, і в т. ч. безробітного. Система соціального захисту безробітних виявилася слабкою та неспроможною адекватно реагувати на зростання навантаження, пов'язаного зі збільшенням кількості безробітних, які потребують соціальної підтримки та захисту.

Отже, виникає необхідність пошуку можливих шляхів удосконалення системи соціального захисту безробітних. Нагальним питанням є удосконалення методології формування соціальних норм та нормативів у цій сфері. Водночас у зв'язку з євроінтеграційними процесами в Україні наукового та прикладного опрацювання потребують питання адаптації норм вітчизняного законодавства у галузі соціального захисту безробітних до міжнародних соціальних норм, до яких слід віднести норми Конвенції Міжнародної організації праці (МОП) № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» та Європейського кодексу соціального забезпечення (частина IV «Допомога по безробіттю») і Конвенції МОП № 168 про сприяння зайнятості та захист від безробіття. Зазначені міжнародні акти виступають орієнтирами у побудові ефективної системи соціального забезпечення на основі соціальної справедливості та захисту прав людини.

Слід зазначити, що в цілому норми соціального захисту від безробіття, визначені українським законодавством, відповідають міжнародним соціальним нормам. Так, Конвенцією МОП № 102 та Європейським кодексом соціального забезпечення визначено, що допомога з безробіття має бути не нижче 45% від попереднього заробітку одержувача допомоги [1, 2]. А Конвенцією МОП № 168 встановлені такі мінімальні норми для надання допомоги з безробіття:

– не менше 50% від попереднього заробітку (для осіб, які мають право на отримання допомоги залежно від страхового стажу);

* к.е.н., завідувач відділу соціального прогнозу Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

– не менше 50% відсотків від встановленої законом мінімальної заробітної плати (для осіб, які мають право на отримання допомоги без врахування страхового стажу) [3].

Згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» допомога з безробіття надається диференційовано залежно від страхового стажу та тривалості безробіття [4]. Так, застрахованим особам, страховий стаж яких становить не менше 6 місяців, розмір допомоги визначається у відсотках до їх середньої заробітної плати або доходу (від 50% до 70%) залежно від страхового стажу. Іншим особам (страховий стаж яких становив менше 6 місяців, звільнені за порушення дисципліни та невиконання службових обов'язків, а також молодь) розмір допомоги визначається без врахування страхового стажу та виплачується у мінімальному розмірі. Так, у 2015 р., мінімальний розмір виплати допомоги з безробіття встановлено:

– для незастрахованих та застрахованих осіб без врахування страхового стажу – 544 грн.;

– для застрахованих осіб (не менше 80% від прожиткового мінімуму): з 1 січня 2015 р. – 974,40 грн., а з 1 грудня – 1102,40 грн. (відповідно до проекту закону про Держбюджет на 2015 р.) [5].

Таким чином, хоча офіційно визначені норми законодавства щодо рівня виплати допомоги з безробіття (50–70% від попереднього заробітку) відповідають міжнародним нормам, фактичні мінімальні розміри такої допомоги все ще залишаються низькими та соціально несправедливими, недостатніми для підтримки гідного рівня життя безробітних, які ведуть активний пошук роботи. Для відповідності національних соціальних норм у галузі захисту безробітних міжнародному рівню необхідно узгодити вищезазначені чинні норми, визначені у різних нормативно-правових актах, виявити їх суперечливий характер та забезпечити їх якісне виконання.

1. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення. Конвенція № 102 // Конвенції та рекомендації, ухвалені міжнародною організацією праці. 1919–1964. – Женева : МОП, 2001. – Т. I. – С. 554–563.

2. Європейський кодекс соціального забезпечення. Страсбург, 16 квітня 1964 р. // Збірка договорів Ради Європи. – К. : Парламентське видавництво, 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_329/page

3. Конвенція про сприяння зайнятості та захист від безробіття. Конвенція № 168 // Конвенції та рекомендації, ухвалені міжнародною організацією праці. 1919–1964. – Женева : МОП, 2001. – Т. II. – С. 1373–1384.

4. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1533-14

5. Про мінімальний розмір допомоги по безробіттю: Постанова правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття від 12.04.2012 р. № 327 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0715-12

З. В. Самерханова*

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ У РАМКАХ КОНЦЕПЦІЇ ЗАГАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Соціальна справедливість є загально визнаною цінністю сучасного демократичного суспільства, що закріплена в документах світової спільноти, зокрема в Міжнародних пактах ООН [1] та Декларації про соціальну справедливість Міжнародної організації праці [2].

Вперше проблема соціальної справедливості в науковій думці ґрунтовно досліджена американським філософом Джоном Ролзом. У своєму дослідженні «Теорія справедливості» він визначає справедливість як першу чесноту суспільних інститутів. На його думку, в справедливому суспільстві повинні бути встановлені свободи громадян, а права, які гарантуються справедливістю, не повинні бути предметом політичного торгу [3]. Незважаючи на будь-які можливі політичні зміни (зміна політичного курсу, правлячої еліти, ідеологічна перебудова, реструктуризація системи управління державою тощо), держава повинна завжди дотримуватися двох принципів, які є показником «справедливої» або соціальної, правової держави: 1) забезпечення рівних прав і свобод громадян та 2) існування соціальної і економічної нерівності таким чином, щоб від них можна було б розумно чекати переваг для всіх, а також доступ до положень і посад був би відкритий всім.

Категорія «соціальна справедливість» має історичний характер. Так, при первіснообщинному ладі соціальна справедливість означала передусім рівність у розподілі добутих благ; за рабовласницького – не асоціювалася з рівністю і означала відмінність у становищі окремих індивідів і соціальних груп залежно від їх достоїнств; за феодалізму – пов'язувалася з достоїнствами окремих людей і соціальних верств, зумовлених благородним походженням; при капіталізмі соціальна справедливість пов'язувалася з можливістю продати товар залежно від величини, втіленої в ньому індивідуальної праці (для дрібних товаровиробників), і привласнити рівновеликий прибуток на рівновеликий капітал (для малого, середнього бізнесу), а також із можливістю продати свою робочу силу залежно від величини її вартості для юридично незалежних найманих працівників; у колишньому СРСР соціальна справедливість асоціювалася з однаковим відношенням до засобів виробництва, однак насправді зростало відчуження найманих працівників від цих засобів; і вже в незалежній Україні в 90-х рр. ХХ ст. проблема соціальної справедливості набула особливої гостроти, оскільки виникла потреба у формуванні соціально орієнтованого суспільства і принципів соціальної держави, що були задекларовані основним законом – Конституцією України.

Підґрунтям формування соціальної держави були ідеї «концепції загального добробуту», що вперше з'явилися у суспільно-політичній думці Німеччини у 80-х рр. ХІХ століття. Саме тоді уряд О. фон Бісмарка надав соціальній політиці

* науковий співробітник Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

статусу офіційної доктрини Німеччини, згодом закріпивши її у Веймарській конституції 1919 р., яка вперше в Європі декларувала соціальні права громадян – на об'єднання у професійні спілки, захист від безробіття, охорону праці та здоров'я [4]. Концепція держави загального добробуту набула особливої популярності у 1950–60-х роках. На сьогоднішній день її розглядають як одну з теоретичних і практичних складових третьої хвилі модернізації суспільства. Західні вчені пов'язують виникнення ідеї концепції загального добробуту із притаманним людині почуттям справедливості й розвитком поняття «громадянин». За умов функціонування концепції загального добробуту держава є партнером громадянського суспільства.

Отже, соціальна справедливість – є основним принципом мирного та успішного життя, її не можна досягнути в умовах масових порушень прав і основних свобод людини. Тільки широкомасштабне, стійке економічне зростання є необхідною умовою забезпечення соціального розвитку і соціальної справедливості. Розпочаті українським урядом соціально-економічні реформи, зокрема адміністративна, трудова, податково-бюджетна, пенсійна поки що не позначилися на відчутному покращенні життя та добробуту населення. Це вимагає посилення уваги та конкретних дій у напрямі стабілізації соціально-економічної ситуації в країні, усунення нерівності шляхом запровадження прогресивного оподаткування доходів, ефективної системи соціальної підтримки та поширення вільного доступу до послуг соціальної сфери, насамперед до якісної освіти, охорони здоров'я. Важливим стимулюючим фактором сталого економічного зростання та пом'якшення нерівності має стати також продуктивна зайнятість та справедливий гарантований дохід, при дотриманні міжнародних соціальних та трудових норм і стандартів, що вимагає адаптацію українського соціального законодавства до норм міжнародних конвенцій.

1. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, 16 декабря 1966. Генеральная Ассамблея ООН // United Nations. – Treaty Series. – Vol. 993. – P. 35–43 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.refworld.org.ru/docid/529df52e4.html

2. Що означає поняття «соціальна справедливість»? // Федерація професійних спілок України: офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: fpsu.org.ua/pro-fpu/159-den-socialnoi-spravedlivosti-2014/3223-sogodni-na-ovp-internet-konferentsiya-z-nagodi-dnya-sotsialnoji-spravedlivosti-2

3. Агарков О. Принцип соціальної справедливості як основа методології соціально-політичного маркетингу / О. Агарков // Освіта регіону. – 2011. – № 4.

4. Новак І. М. Деякі концептуальні підходи до розбудови соціальної держави в Україні / І. М. Новак // Демографія та соціальна економіка. – 2004. – № 1–2. – С. 67–73.

В. В. Болюбах*

ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРІВ ОБЛІКУ ЩОДО РЕЄСТРАЦІЇ БЕЗДОМНИХ ОСІБ

Виявлення та ведення обліку бездомних осіб, забезпечення реалізації їхніх прав на реєстрацію місця проживання/перебування, надання допомоги у відновленні документів, майнових та житлових прав, сприяння у працевлаштуванні тощо є одними з основних завдань центрів обліку,

* науковий співробітник відділу з проблем соціальних послуг Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

затверджених Типовим положенням про центр обліку бездомних осіб, законами України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей», «Про соціальні послуги», «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», Постановою КМУ «Основні напрями запобігання бездомності до 2017 року» тощо. У своїй діяльності щодо сприяння в отриманні реєстрації центр обліку керується «Порядком реєстрації місця проживання та місця перебування фізичних осіб в Україні та зразків необхідних для цього документів», затверджених Наказом МВС України від 22.11.2012 р. № 1077.

Центром обліку визначається уповноважена особа, яка має персональний доступ до автоматизованої системи обліку та здійснює облік бездомних осіб. Умовою обліку та реєстрації є особисте звернення клієнта із проханням про надання послуг центром обліку в письмовій формі. Заяви приймаються від бездомних осіб України, які досягли 18-річного віку, осіб без громадянства, які постійно на законних підставах проживали, а після втрати права на житло продовжують проживати на території України. У разі взяття на облік бездомна особа отримує посвідчення про взяття на облік встановленого зразка, що є підтвердженням перебування на обліку та підставою для отримання реєстрації.

Прийом та підготовка документів для реєстрації проводиться соціальним працівником або директором центру обліку, які забезпечують подальше подання документів до відповідного територіального підрозділу Державної міграційної служби (ДМС).

Відсутність місця проживання та реєстрації не означає для бездомної особи її відсутності у правовому полі та сфері соціального захисту. У заяві клієнт підтверджує перебування у стані бездомності, відсутність житлового приміщення, пояснює свою соціальну ситуацію у вигляді автобіографії із зазначенням, чому перебуває без реєстрації і для чого вона потрібна, повідомляє про фактичне місце проживання та відомості про рідних та близьких, родичів, контактні дані для підтвердження стану бездомності.

Реєстрація місця проживання/перебування – це насамперед внесення інформації до Єдиного державного демографічного реєстру про місце проживання або перебування особи із зазначенням адреси, за якою з особою може вестися офіційне листування або надання кореспонденції.

Реєстраційний облік здійснюється адресно-довідковими підрозділами головного управління та територіальними підрозділами ДМС шляхом внесення до паспортного документа або документа, що підтверджує законність проживання на території України, відомостей про місце її проживання/перебування із зазначенням місцезнаходження центру обліку, де вона перебуває на обліку, або закладу для бездомних осіб, де їй надається тимчасовий притулок (нічліжка, соціальний готель тощо).

Для реєстрації бездомна особа подає такі документи: заяву про реєстрацію за формою; копію посвідчення про взяття її на відповідний облік; паспортний документ або документ, що підтверджує законність проживання на території України; квитанцію про сплату державного мита або документ про звільнення від його сплати. Документи про клієнта надаються до територіального підрозділу ДМС, де реєструються у відповідному журналі за затвердженою формою.

Соціальний працівник готує пакет документів, необхідних для відновлення паспорта, пенсійного посвідчення тощо, який складається з: заяви про видачу паспорта; посвідчення про поставлення на облік; 6 фото; картки прописки за останнім місцем реєстрації; листка вибуття з останнього місця реєстрації; свідоцтва про народження, одруження, розлучення; квитанції про сплату держмита; для осіб, звільнених з місць позбавлення волі – довідки про звільнення. Даний перелік документів є загальнообов'язковим. Ситуація кожної бездомної особи розглядається соціальним працівником окремо, тому окрім загальних документів можуть бути потрібними інші довідки.

Бездомні особи оформляють паспорти замість утрачених за місцем майбутньої реєстрації їхнього проживання/перебування. До заяви про втрату паспорта долучаються копії заяви про реєстрацію їх місця проживання/перебування та посвідчення про взяття на облік, виданого центром обліку бездомних осіб. Після прийняття заяв від бездомних осіб, у разі необхідності, здійснюються додаткові перевірки щодо перебування їх у розшуку, належності до громадянства, документування за місцем реєстрації попереднього місця проживання тощо. За достовірність даних, записаних зі слів клієнта, відповідальність несе сам клієнт. У конкретній ситуації надається юридична допомога у відновленні майнових та житлових прав.

Облік, відновлення документів та реєстрація місця знаходження забезпечує бездомним особам реалізацію прав і свобод, гарантованих Конституцією України нарівні з іншими громадянами України – отримання пенсій, соціальних допомог, обслуговування в комунальних медичних закладах, отримання освіти, реєстрація як суб'єкта підприємницької діяльності, як безробітного у центрах зайнятості, отримання кредитів у банківських установах, можливість брати участь у виборчому процесі тощо.

Ефективність надання соціальних послуг багато в чому залежить від удосконалення механізму координації співпраці багатьох організацій, установ та закладів різного підпорядкування, що займаються проблемними питаннями бездомних. За даними Міністерства соціальної політики, станом на 01.01.2014 р. в Україні існувало 119 суб'єктів, що надають соціальні послуги бездомним особам. У складі діючих закладів та установ окремо діє 92 центри (відділення) обліку бездомних осіб, з них – 87 комунальних. Для виявлення бездомних до працівників центру обліку приєднуються працівники органів праці та соціального захисту населення, внутрішніх справ, охорони здоров'я, служб у справах дітей, представники об'єднань громадян, благодійних організацій тощо.

Механізм взаємодії суб'єктів передбачає такі напрями: виявлення бездомних осіб, організація соціального патрулювання; облік, відновлення документів та реєстрація місцезнаходження; медична допомога, обслуговування, обстеження бездомних осіб; встановлення групи інвалідності; працевлаштування; організація роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах тощо. Докладно порядок взаємодії центрів обліку та інших установ стосовно відновлення документів та реєстрації місця проживання/перебування та щодо комплексу надання медичних послуг відображено в підрозділах 2.2., 2.3., 2.4 «Порядку взаємодії суб'єктів, що надають соціальні послуги бездомним громадянам».

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/page
2. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 02.06.2005 р. № 2623-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2623-15
3. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 р. № 1382-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/1382-15
4. Про соціальні послуги: Закон України від 24.06.2003 р. № 966-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua/laws/show/966-15
5. Основні напрями запобігання бездомності до 2017 р.: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.05.2013 р. № 162 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/162-2013-п
6. Про затвердження Типового положення про центр обліку бездомних осіб: Наказ Міністерства соціальної політики України від 19.04.2011 р. № 135 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0750-11
7. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що надають соціальні послуги бездомним громадянам: Наказ Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Державного комітету України у справах національностей та релігій, Державного департаменту України з питань виконання покарань від 19.02.2009 р. № 70/411/101/65/19/32 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0419-09

Ю. Ю. Барабаш*

ОПТИМІЗАЦІЯ МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАМОВЛЕННЯ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

Сучасний рівень розвитку системи соціальних послуг, їх якість, кількість та доступність для населення значно мірою не відповідають потребам. Тим часом маємо значне розширення контингенту населення, яке є потенційним споживачем такої допомоги. Це особи похилого віку, інваліди, малозабезпечені сім'ї, бездомні громадяни, особи, звільнені з місць позбавлення волі, діти-сироти та інші.

Звичайно, більшість проблем можна пояснити недостатнім рівнем розвитку вітчизняної економіки. Однак справа не лише в дефіциті коштів, а й виборі ефективної і адекватної моделі соціального обслуговування, відповідних фінансових механізмів та організаційних структур. Це підтверджує світова практика.

В Україні поширеною формою реалізації соціальної політики та взаємодії держави і суб'єктів, що надають соціальні послуги, є цільове фінансування, яке було сформоване ще за радянських часів. Такий формат взаємодії базується на постійному, усталеному виконанні певними комунальними підприємствами деяких видів соціальних послуг. За відсутності ринкової конкуренції та конкурсного відбору це призводить до низької якості соціальних послуг. Чинником, що не сприяє підвищенню якості соціальних послуг, є контроль за їх наданням, який здійснюється лише з боку Замовника (держави), а їх Отримувачі та громадськість можуть справляти лише «номінальний» вплив у цьому процесі, який, як правило, є бюрократизованим. Зрозуміло, що бюджетні кошти за

* молодший науковий співробітник відділу з проблем соціальних послуг Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

таких умов не завжди витрачаються ефективно.

У сучасних реаліях найбільш адекватною формою взаємодії та реалізації соціальної політики є соціальне замовлення, яке базується на договірних відносинах – контракті щодо надання соціальних послуг, який укладається між органом державної влади або органом місцевого самоврядування та юридичною особою. Перед урядом поставлено завдання радикально підвищити якість та ефективність соціальних послуг, розпочати реформування цієї сфери шляхом створення конкурентного ринку соціальних послуг і модернізації діючої інфраструктури [1].

Аналіз сучасного стану запровадження соціального замовлення у сфері соціальних послуг в Україні показав, що ця технологія й досі залишається на початковому етапі та не набула широкого практичного застосування [2].

Було виявлено недоліки впровадження механізму соціального замовлення у сфері соціальних послуг:

- викривлення конкурентних умов на ринку соціальних послуг з боку представників органів державної влади;
- виникнення «маніпуляцій» під час проведення конкурсного відбору суб'єктів надання соціальних послуг та в механізмах конкурсних закупівель;
- неналежне державне регулювання, що може призвести до зростання цін на ринку та ускладнити доступ отримувачів до соціальних послуг;
- недостатньо чіткі розроблені критерії конкурсного відбору, що можуть призвести до неадекватного вибору суб'єктів надання соціальних послуг;
- виникнення труднощів у визначенні оптимального співвідношення ціни та якості, а також здійснення контролю за якістю послуг та їх відповідністю встановленим соціальним стандартам.

Для оптимізації механізму отримання соціального замовлення на державному рівні потрібно зробити такі кроки:

- розроблення нормативно-правових документів, які будуть охоплювати усі сфери соціального замовлення;
- ефективно розподіляти фінансові ресурси та забезпечити своєчасне надання соціальних послуг мешканцям;
- сформуванню єдиної інформаційної бази про напрями та способи оптимізації бюджетних витрат на соціальні послуги;
- забезпечити прозорість та ефективність закупівель для державних потреб;
- проводити конкурсний відбір суб'єктів надання соціальних послуг для підвищення якості та ефективності надання послуг;
- розробити чіткі критерії конкурсного відбору для вибору та відбору надавачів соціальних послуг;
- збільшити ступінь самостійності та відповідальності головних розпорядників [3].

Аналіз практики запровадження соціального замовлення дає підстави стверджувати, що нині існує низка проблем, які ускладнюють застосування такої технології. Для їх вирішення потрібно прорахувати всі позитивні та негативні сторони. Соціальне замовлення є ефективним механізмом реалізації соціальної політики та розвитку реального міжсекторального соціального партнерства.

1. Стратегія реформування системи надання соціальних послуг: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.08.2012 р. № 556-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua/laws/show/556-2012-%D1%80
2. Дубич К. В. Соціальне замовлення – ефективний механізм надання соціальних послуг в Україні / К. В. Дубич // Державне управління: теорія та практика. – 2013. – № 1. – С. 90–100.
3. Соціальне замовлення в Україні: досвід 10 років впровадження : збірник аналітичних та нормативно-методичних матеріалів / під ред. В. І. Брудного, А. С. Крупника. – Одеса : Євродрук, 2011. – 156 с.

Ю. М. Петренко*

ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ВИМІР ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Кожне демократичне суспільство засновує своє соціальне забезпечення та розвиток на трьох складових: вільній ринковій економіці, представленій підприємницьким сектором, демократично обраній владі й добровільних громадянських інститутах, що представлені насамперед неурядовими організаціями. Ці три сили, що складають основу сучасного суспільства, можуть виконувати свої завдання тільки за умови взаємного співробітництва. Створення такої основи стало надзвичайно актуальним для України, яка взяла курс на євроінтеграцію, що передбачає зокрема запозичення позитивного досвіду Європейського Союзу у галузі юриспруденції. У зв'язку з цим стає істотним чинник розвитку законодавства України. Відтак демократичні зміни потребують гармонійного розвитку економічної, політичної та правової систем.

Сьогодні в Україні існує безліч невирішених соціальних проблем. Усвідомлення необхідності активної участі громадян і суспільства в їхньому подоланні відкриває нові можливості, а також сприяє розвитку нових громадських ініціатив. Однією з найважливіших рис нашого часу є відродження руху, який заохочує громадян брати участь у зміні всіх сфер життя на краще, формувати нові суспільні відносини, що в цілому сприятиме вирішенню багатьох проблем сьогодення.

Волонтерство широко розвинуте у світі й розглядається як глобальний процес об'єднання людей, які прагнуть зробити внесок на благо своєї громади та світового співтовариства. Волонтерська діяльність є основою побудови та розвитку громадянського суспільства. Вона втілює собою найшляхетніші прагнення людства – прагнення миру, свободи, безпеки та справедливості для всіх людей. Одним із таких напрямів соціальної допомоги є участь добровольців у здійсненні низки соціальних послуг для тих, хто їх потребує.

Сучасна ситуація в Україні характеризується соціально-психологічною, економічною нестабільністю, зниженням рівня життя більшості населення, зростанням злочинності і насильства. Суттєво додає напруженості війна на Сході України. Соціально-психологічні проблеми в країні відобразилися на психологічному самопочутті різних верств населення. Ще більш відчутно визначилися категорії людей, які потребують різного виду допомог (учасники

* науковий співробітник відділу з проблем соціальних послуг Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

АТО, безробітні, діти, які не отримують потрібної уваги з боку батьків або не мають батьків, пенсіонери, інваліди). Щоб вирішити цю проблему, необхідно апробувати та поширити на соціальну сферу України досвід волонтерської діяльності провідних країн світу, насамперед країн Європейського Союзу.

Соціальні проблеми мають неухильно розв'язуватися – успіх намічених змін залежатиме від кваліфікації працівників зайнятих соціальним обслуговуванням і захистом, що передбачає відповідну підготовку кадрів. Формування великого руху добровольців – є одним із важливих шляхів до продуктивної соціальної роботи в будь-якій державі. У загальному розумінні волонтерство – це той внесок, який робиться фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної платні, без просування по службі, для добробуту і процвітання спільнот та суспільства в цілому. Волонтерський рух також є основою діяльності недержавних та громадських організацій, професіональних організацій та профспілок різних країн світу, в тому числі і України. Незаперечним також є і той факт, що потреби населення у соціальній допомозі, психологічній підтримці та захисті зростають. Тому виникає необхідність у залученні до вирішення соціальних проблем добровільних помічників-волонтерів.

Сам термін «волонтер» у перекладі з англійської мови означає «доброволець». Волонтер – це людина, яка добровільно, не переслідуючи корисливих цілей, займається діяльністю на користь суспільства, не отримуючи за це грошової винагороди. Аналіз наявної теоретичної інформації щодо світового досвіду волонтерства та його історії розвитку в Україні надає можливості зробити висновок, що волонтерство як явище виникло з потреби здійснення високомотивованими людьми діяльності, яка на перший погляд є достатньо простою, однак все ж таки має досить високий соціальний статус. Залучення організаціями, що здійснюють різноманітну діяльність, волонтерів є доволі широким і складним процесом, що передбачає створення та реалізацію ґрунтовної програми залучення, організації та подальшої співпраці з волонтерами, вдосконалення чинного законодавства України. Така програма має містити не лише перелік робіт, до яких планується залучити додаткових людей, але й має враховувати ресурси організації, що дали б змогу це зробити.

Незважаючи на те, що волонтерська діяльність є неоплачуваною, вона потребує ресурсів іншого характеру, а саме: залучення особи чи груп осіб, що займатимуться організацією волонтерів та їхньої діяльності; створення умов для підвищення навичок роботи волонтерів; врахування мотивів, які змушують людей займатися таким видом діяльності. Отже, процес залучення волонтерів досить тривалий та ресурсномісткий, хоча при ефективній організації їхньої діяльності витрачені ресурси не будуть витраченими дарма.

Аналізуючи ситуацію з волонтерством в Україні, можна зробити висновок про те, що волонтерська діяльність стала хоч і не масовою, проте такою, що дозволяє говорити про себе як про суспільне явище. Воно в Україні ще не досліджене на належному рівні, та все таки можна навести деякі цікаві факти. 1859 рік вважається роком виникнення волонтерського руху у світі. В Україні волонтерство з'явилося на початку 1990-х рр., а офіційно його визнано Постановою Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 року. Серед волонтерів переважають більшість (понад 80%) складає молодь віком від 15 до

19 років, понад 72% волонтерів – жінки. Футбольний чемпіонат Європи 2012 р. пов'язують із наймасовішим волонтерським проектом в історії України: загалом в Україні під час Євро-2012 було залучено понад 12 тисяч волонтерів, 2879 з яких – волонтери УЄФА; 78-річний водій із Донецька став найстарішим волонтером в Україні, який працював під час проведення фінальної частини чемпіонату Європи з футболу; швейцарський 62-річний бізнесмен приїхав до Києва на велосипеді, де працював під час Євро-2012 волонтером у сфері антидопінгу. Згідно зі Звітом ООН про стан волонтерства у світі (2011), в Україні лише 10% волонтерів залучалися до волонтерської діяльності організаціями «третього сектору».

Волонтери важливі для кожного суспільства, тому що вони працюють без користі для себе, показуючи цим суспільству, що у житті є речі більш цінні, ніж отримання матеріальної нагороди. Охорона навколишнього середовища, забезпечення учасників АТО всім необхідним для ведення бойових дій, культура, розвиток і позитивний імідж країни є основним напрямом роботи волонтерів. Це допомагає суспільству впевнено розвиватися, а волонтеру – отримати задоволення і безцінний життєвий досвід, набути професійних знань та навичок. Волонтерська діяльність в Україні є такою, що дозволяє говорити про неї як про суспільне явище та важливу складову діяльності недержавних соціальних служб.

1. Крапівіна Г. О. Світовий волонтерський рух: стан і статус / Г. О. Крапівіна // Вісник економічної науки України. – 2012. – № 1. – С. 73–76.

2. Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.12.2003 р. № 1895 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1895-2003-p

Л. О. Ковриженко*

ЕКОНОМІЧНИЙ ПАТРІОТИЗМ ЯК ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Економічний патріотизм як ідеологія економічної політики і поведінкова категорія водночас є інтегральним поняттям суміжних з економікою дисциплін, зокрема соціології, політології, правознавства, філософії тощо. Феномен патріотизму знаходить своє відображення у діяльності державних інститутів, бізнесу, громадянського суспільства.

Однак у вітчизняній літературі існують лише поодинокі дослідження цієї тематики. Серед них – відомі роботи В. Костицького, значна увага в яких приділяється теоретичним основам проблеми економічного патріотизму у його взаємозв'язку з національною ідеєю, а також прикладним аспектам економічного патріотизму в галузі права [1; 2].

В іноземних наукових працях економічний патріотизм трактується через призму політичного дискурсу, де він використовується швидше як риторичний прийом, ніж поняття економічної теорії. Водночас, саме американський журналіст та спічрайтер президента Річарда Ніксона Вільям Сафайр у засобах

* здобувач кафедри маркетингу, управління та економіки підприємства ВНЗ «Національна академія управління».

масової інформації вперше апелює до економічного патріотизму як однієї зі складових американського націоналізму [3].

Пояснення причин недостатньої уваги до проблеми економічного патріотизму виходить із об'єктивних обставин. В умовах глобальної економічної інтеграції внаслідок лібералізації бар'єрів доступу до внутрішніх ринків країн, великі підприємства стають транснаціональними, а капітал – світовим. Портфель активів найбільших корпорацій географічно диверсифікується залежно від співвідношення дохідності та ризику, що генерується конкретною країною. Правила регулювання ринків тяжіють до уніфікації та координуються на наднаціональному рівні. Вищезначені інтеграційні тенденції превалюють над прагненнями до абсолютної дискреції національних урядів, економічного ізоляціонізму та збереження національно-культурної ідентичності.

Разом із тим процес становлення та утвердження сучасних світових економічних лідерів є результатом консолідації нації навколо подолання спільних суспільно-політичних, економічних викликів і загроз. Відповідно, теоретичний та практичний пошук країнами власних шляхів досягнення економічного успіху, планування і запровадження ефективних реформ і є ознакою економічного патріотизму.

Таким чином, економічний патріотизм як феномен полягає у свідомому дотриманні національних інтересів у процесі суспільно-політичної та економічної діяльності акторів, що спрямована на досягнення соціально-економічного добробуту та водночас збереження економічного суверенітету.

Розглянемо безпосередні форми прояву економічного патріотизму та відповідні їм інструменти.

Патріотизм в економічній політиці викликає численні дискусії в широких колах суспільства, що зумовлено таким:

1. Відсутність системного наукового пояснення викликає неоднозначність у розумінні суті поняття, що дає змогу політикам використовувати цю категорію для обґрунтування обмеження дії ринкових механізмів. Так, американські політики під економічним патріотизмом мають на увазі: інвестиції в національну оборону, підтримку сильного середнього класу, заклики щодо надання переваги вітчизняним товарам, захист робочих місць, боротьба з ухиленням від сплати податків корпораціями [4]. Однак ці заходи не сприймаються однозначно. Крім того, захист стратегічних підприємств урядами Іспанії, Італії, Люксембургу, Росії, США, Франції, Швеції тощо від викупу іноземними компаніями, використання митних тарифів для захисту металургійної галузі США та інших країн також часто зазнає критики через порушення принципів вільної торгівлі, встановлених глобальними та міждержавними угодами.

2. Патріотизм економічної політики є частиною проблеми вищого порядку, а саме – визначення ролі держави в регулюванні економіки. Залежно від цінностей, традицій, інститутів суспільства, рівня економічного розвитку країни та конкретно-історичних умов формується модель державного регулювання, яка зумовлює використання інструментарію, адекватного поточним і стратегічним завданням суспільства.

Мейнстрім економічної думки, що опирається на неокласичну методологію, абстрагується від історичного контексту розвитку держав, просуваючи ідеї

лібералізації ринків та, відповідно, невтручання держави. Однак загальновідомо, що від економічної інтеграції виграють країни з вищим рівнем економічного розвитку. Це пояснюється тим, що переходу багатих країн до вільного ринку передуює тривалий період політики протекціонізму, спрямованої на нарощування науково-технічного потенціалу галузей промисловості та послуг, підвищення рівня доходів підприємств, населення і бюджету. Таким чином, багаті країни, на відміну від бідних, «пройшли етап розвитку без вільної торгівлі, який у разі своєї успішності призводив до того, що вільна торгівля ставала їм вигідна» [5, с. 30]. Одночасно, за переконанням Е. Райнерта, відкриття ринків та відмова від стимулювання інновацій у відповідності до теорії міжнародних порівняльних переваг Д. Рікардо дозволяє країнам з низьким технологічним потенціалом спеціалізуватися на бідності [5, с. 50].

Ревізіонізм ідей економічного лібералізму та патріотизму набуває особливої актуальності в сучасній Україні. Так, курс на євроінтеграцію та зобов'язання держави в рамках міжнародних договорів макрофінансової допомоги висувають жорсткі вимоги щодо лібералізації ринків та скорочення державного регулювання вітчизняної економіки.

Однак на сьогодні Україна знаходиться у стані економічної та інституційної кризи. Її можливо подолати лише за умови поширення на всі підсистеми суспільства концепції економічного патріотизму, спрямованої на створення стимулів і мотивів для відновлення економічного росту на інноваційно-інвестиційній основі.

За таких умов політика економічного патріотизму передбачає:

- здійснення реформи державних інститутів – формування нових стимулів для державних управлінців, спрямованих на запобігання корупції та підвищення ефективності роботи;
- ефективне антимонопольне регулювання та захист прав споживачів;
- гарантування непорушності прав власності;
- гнучкі за часом дії та об'єктами застосування механізми податкового та грошово-кредитного стимулювання вітчизняних виробників високотехнологічної продукції, заохочення переорієнтації експорту з сировинних галузей на переробні, впровадження технологій енергоефективності та наукових розробок;
- сприяння впровадженню міжнародних стандартів якості та конкурентоспроможності продукції;
- стабілізація монетарної системи та розвиток фінансового ринку;
- визначення серед пріоритетних проектів державного фінансування освіти, охорони здоров'я, інфраструктури.

Економічний патріотизм для вітчизняного бізнесу означатиме врахування у своїй діяльності потреб, інтересів та цінностей українського суспільства. Зокрема це виражається у виробництві конкурентоспроможної продукції, відсутності недобросовісної конкуренції, дискримінації споживача та корпоративній соціальній відповідальності.

Важливе значення має також патріотизм споживачів. Зрушення ціннісних орієнтацій проактивної частини українського суспільства зумовило поширення концепції етичного споживання. Це проявляється, зокрема, через зростання

попиту на вітчизняну продукцію, що є позитивним сигналом для національних виробників та сприятиме розвитку внутрішнього ринку.

Отже, ключовим завданням українського суспільства є пошук балансу між захистом внутрішнього ринку та дотриманням принципів відкритої економіки. Економічний патріотизм і партнерство бізнесу, суспільства та держави є запорукою синергетичного та довготривалого розвитку національної економіки.

1. Костицький В. В. Економічний патріотизм як складова національної ідеї в умовах глобалізації / В. В. Костицький // Право України. – 2006. – № 12. – С. 3–8.
2. Костицький В. В. Питання предмету та принципів повітряного права: економічний патріотизм як принцип права / В. В. Костицький // Малий і середній бізнес. – 2008. – № 1–2. – С. 93–98.
3. Safire W. The Year of Dee-fense / W. Safire // The New York Times. – 1985. – September 19 [Electronic resource]. – Access mode: nytimes.com/1985/09/19/opinion/essay-the-year-of-dee-fense.html
4. Bump Ph. 'Economic patriotism': Explaining the vague, finger-wagging, immortal phrase / Ph. Bump // The Washington Post. – 2014. – July 17 [Electronic resource]. – Access mode: washingtonpost.com/
5. Райнерт Э. С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / Э. С. Райнерт; пер. с англ. Н. Автономовой; под ред. В. Автономова; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М. : Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2011. – 384 с.

Патріотизм у системі сучасних суспільних цінностей

МАТЕРІАЛИ XV НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Упорядник: Т. В. Привалко

Оригінал-макет підготовлено у ВНЗ «Національна академія управління»

Підп. до друку 29.01.2016 Формат 60x80 1/16
Папір офсет. № 1. Офс. друк. Гарн. «Таґома»
Ум. друк. арк. 10,6. Обл.-вид. арк. 13,5. Наклад 120 прим.
Замовлення №

ВНЗ «Національна академія управління»
03151, м. Київ, вул. Вінницька, 10
тел./факс 246-34-38
www.nam.kiev.ua, gumanitar@nam.kiev.ua

Віддруковано в типографії
ТОВ «Наш формат»
02105, м. Київ,
проспект Миру, 7/45